

Τὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ χαρακτήρας τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων τῶν ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία διατηρεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ὀριστικῆς δημοσίευσης τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς.

Ἀπαγορεύεται ἡ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀναδημοσίευση χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Συμβουλίου.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1998

TOMOΣ 45 (1998)

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, 106 72

ISSN 0570-6211

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1998

ΤΟΜΟΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟΣ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΣΤΕΦΑΝΟΥ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ (1899-1999)

ΚΑΙ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ (1979-1999)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΥ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΜΕΛΟΥΣ ΤΟΥ INSTITUT DE FRANCE

ΑΘΗΝΑΙ 1999

Προοίμιο

Ἡ ἀνασκόπηση τῶν γεγονότων μιᾶς χρονιᾶς, ἔστω στὰ περιορισμένα ὄρια τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας, παρουσιάζει πολλές δυσκολίες, γιατί ἐκεῖνος πού θά τήν κάμει πρέπει, μέ κίνδυνο νά δημιουργήσει δυσaréσκειες ἢ ἀπορίες, νά ξεχωρίσει τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ ψευδές, τὸ πραγματικὸ ἀπὸ τὸ φανταστικόν. Ἡ ἀρχαιολογία ἀπὸ ἐπιστήμη λίγων εἰδικῶν ἔχει μεταβληθεῖ σὲ ἐμπόρευμα πολλῶν, οἱ ὁποῖοι προβάλλοντες καὶ ὑπερτιμώντας, ὅπως στὸ χρηματιστήριον, ἀσήμαντες ἀνακαλύψεις ἢ μεγαλεπήβολες προθέσεις, προσπαθοῦν νά ἐπιβάλουν τῇ δικῇ τους ψευδῇ εἰκόνα στὴν κοινωνία μέ σκοπὸ τὴν προβολή τους. Κατὰ τὴν ἀνασκόπηση ὅμως ἀνακαλύπτεις ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο λίγους μῆνες πρὶν εἶχε διακηρυχθεῖ ὡς σημαντικό, δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Γι' αὐτὸ καὶ ὅ,τι θά λεχθεῖ σήμερα ἐδῶ ἀφορᾷ κυρίως μόνον γεγονότα καὶ ὄχι προθέσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες, γιὰ χρονολογικούς λόγους, θά μνημονευθοῦν οἱ συνήθειες.

Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως στὸ κύριον θέμα μας, στὴν ἔκθεσιν τοῦ ἔργου μας τοῦ 1998, θά μνημονεύσουμε ἐκεῖνους τοὺς ἐταίρους πού ἔφυγαν.

Στις 10 Αύγουστου απέβίωσε ἡ *Εὐρυδίκη Κοντολέοντος* (1920-1998), σύζυγος τοῦ ἀειμνήστου Ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας Νικολάου Κοντολέοντος. Ἐπῆρξε πρόσωπο μὲ μεγάλη ζωντάνια καὶ ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ κοινά, τὸ ὁποῖο καὶ ἔδειξε μὲ τὴ συμμετοχὴ τῆς ἐπὶ ἔτη στὸ δημοτικὸ συμβούλιο τοῦ Ψυχικοῦ καὶ κυρίως μὲ τὴν ἔντονη δράση τῆς κατὰ τῆς ἐγκατάστασης τῶν ναυπηγείων στὴν Πύλο τὸ 1976. Τότε εἶχε πρωτοστατήσῃ στὸν μεγάλο ἀγώνα ὄλων ἐκείνων πού πίστευαν ὅτι ἡ Πύλος ἔπρεπε νὰ σωθεῖ ἀπὸ τὴν καταστροφή.

Στις 20 Αύγουστου απέβίωσε ὁ ἐπίτιμος Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων *Εὐθύμιος Μαστροκώστας*. Γεννημένος τὸ 1915 στὴν Ἰτέα ὑπηρέτησε στὴν ἀρχὴ ὡς καθηγητῆς στὸ Λιδωρίκι, κατόπιν στρατεύτηκε καὶ τὸ 1949 διορίστηκε Ἐπιμελητῆς τῶν Ἀρχαιοτήτων στοὺς Δελφούς. Ἐπῆρέτησε διαδοχικῶς στὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Ἀχαΐα καὶ οἱ ἔρευνές του ἦσαν κυρίως τοπογραφικὲς καὶ ἐπιγραφικὲς. Τὰ τοπογραφικὰ ἐνδιαφέροντά του ἐκτείνονταν ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἕως τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς. Τὴν ἴδια χρονικὴ ἔκταση ἔχουν καὶ οἱ ἐπιγραφικὲς δημοσιεύσεις του. Ἡ Ἑταιρεία τοῦ ἀνέθεσε διεξαγωγὴ ἀνασκαφῶν στὴν Ἀχαΐα, τοῦ τείχους Δυμαίων καὶ στὸν ἅγιον Ἡλία Μεσολογγίου. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα τῶν ἐρευνῶν του στὴν Ἀττικὴ ξεχωρίζει ὁ κοῦρος τῆς Μερέντας καὶ ἡ κόρη Φρασίκλεια, δύο ἔργα τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς πού κοσμοῦν τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο.

Στις 2 Δεκεμβρίου απέβίωσε στὴν Pisa ὁ ἐπίτιμος Ἀντιπρόεδρος τοῦ Συμβουλίου *Paolo Enrico Arias* (γενν. 17 Ἰουλίου 1907), καθηγητῆς τῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης. Διετέλεσε μαθητῆς τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα, ὅταν Διευθυντῆς τῆς ἦταν ὁ Alessandro Della Seta, καὶ τὸ 1931/32 ἀνέσκαψε στὴν Πολιόχνη τῆς Λήμνου. Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἰταλία διορίστηκε πρῶτα στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑπιμετρία, στίς Συρα-

κοῦσες, καὶ κατόπιν στράφηκε πρὸς τὸ Πανεπιστήμιο. Τὴν πλούσια ἀνασκαφικὴ δραστηριότητά του ἐκδήλωσε περισσότερο στὴν περιοχὴ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ στὴ Σικελία.

Ἀνάμεσα στοὺς παλαιοὺς ἐταίρους μας ποὺ ἔφυγαν συγκαταλέγεται καὶ ὁ Γεώργιος Σολομωνίδης, πολιτικὸς μηχανικὸς τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐπὶ Ἀναστασίου Ὁρλάνδου καὶ Εὐσταθίου Στίκα, Διευθυντῆς Ἀναστηλώσεως κατόπιν καὶ συνεργάτης τῆς Ἑταιρείας σὲ ζητήματα τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάρου της, ὁ ὁποῖος πάντα προσέφερε μὲ προθυμία τὴ συμβουλὴ του ὅταν χρειαζόταν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος ποὺ διανύουμε μᾶς ἐπεφύλαξε σκληρὲς ἀπώλειες. Τὴν Πέμπτη 4 Μαρτίου, ἀπέβίωσε ὁ Στέλιος Τριάντης (1931-1999), γλύπτης τῶν Μουσείων ἐπὶ δεκαετίες καὶ ξεχωριστὸς καλλιτέχνης. Συνεργαστήκαμε τὰ παλιὰ χρόνια σὲ πολλὰ ἔργα τῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Ἑταιρείας· στὸν Ραμνούντα, στὴν Ἐρέτρια, στὴ Βραυρώνα ὅπου μάλιστα εἶχε τὴν τεχνικὴ εὐθύνη τῆς ἀναστήλωσης τῆς στοᾶς. Ὑπῆρξε ὁ ἰδιοφυὴς τεχνίτης καὶ καλλιτέχνης, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι καλλιτέχνες ἢ τῆς Ἀναγεννήσεως. Εἶχε μοναδικὴ αἴσθηση τῆς μορφῆς καὶ οἱ ταυτίσεις του διεσπαρμένων θραυσμάτων γλυπτῶν ἢ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀμέτρητες, θὰ προκαλοῦν πάντοτε τὸν θαυμασμό. Ὡς γλύπτης τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀποκατέστησε πλῆθος ἀρχαίων γλυπτῶν καὶ ἔδωσε ὑπόσταση σὲ μνημεῖα ἀγνοημένα. Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματά του ὑπῆρξε τὸ στήσιμο τῶν γλυπτῶν τοῦ μουσείου Ὀλυμπίας· ἐξίσου σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ προσφορά του στὸ ἔργο τῆς συντήρησης τῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως.

Πολλὰ εἶναι τὰ γλυπτικά του ἔργα ποὺ κοσμοῦν μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἶναι καὶ ἡ προτομὴ τοῦ Ἀναστασίου Ὁρλάνδου ποὺ κοσμεῖ τὴ Βιβλιοθήκη μας.

Ὁ Στέλιος Τριάντης δημιούργησε, μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς πολύμοχθης ἐργασίας του, παράδοση ἢ ὁποῖα εἶναι δύσκο-

λο να συνεχιστεῖ. Γιὰ νὰ ἀκολουθήσεις τὸ παράδειγμά του δὲν φθάνει ἡ μίμηση. Χρειάζεται βαθιὰ καλλιτεχνικὴ γνώση τῶν ἀρχαίων ἔργων, καὶ ὅπως θὰ ἔλεγε ἐκεῖνος, καὶ μαστορικὴ καί, ἀκόμη, γνήσιο ἐνδιαφέρον πού θὰ σὲ ὠθεῖ πρὸς τὴ δημιουργία.

Δύο ἡμέρες ἀργότερα, τὸ Σάββατο 6 Μαρτίου, ἀπεβίωσε στὸ Παρίσι ὅπου εἶχε πάει γιὰ λόγους υἱείας, ὁ Νικόλαος Λιβαδάρας (1933-1999), καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας στὸ πανεπιστήμιο, Πρόεδρος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας καὶ Πρόεδρος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἦταν Πρόεδρος τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου Κλασικῆς Φιλολογίας πού θὰ γίνεῖ τὸν Αὐγούστο τῆς χρονιάς τούτης στὴν Καβάλα. Κοινὴ εἶναι ἡ ἄποψη ὅτι οἱ χωρὶς μέτρο καὶ ὄρια προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ συνεδρίου ἔφθειραν ἀκόμη περισσότερο τὴν ἐπισφαλὴ υἱεία του καὶ τὸν ἔφεραν στὸν θάνατο.

Τὰ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντά του ἦσαν ποικίλα καὶ ἐκτεταμένα. Μαθητὴς τοῦ Νικολάου Τωμαδάκη, ἄρχισε τὴν ἐπιστημονικὴ δημιουργία του ὡς φοιτητὴς μὲ τὴν κριτικὴ παρουσίαση τεσσάρων ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, στὴν ἀθηναϊκὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Ὑμνογράφου. Συνέχισε μὲ μεγάλες αὐτοτελεῖς μελέτες γιὰ τὰ κονδακάρια τοῦ Σινᾶ καὶ γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Σημαντικὸ ἐπόμενο ἔργο του ὑπῆρξε ἡ Ἱστορία τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Ἡσιόδου. Τὶς μελέτες πού σᾶς μνημόνευσα ἀκολούθησε πλῆθος δημοσιευμάτων του, ἐκδόσεις καὶ κριτικὴ κειμένων, παπυρολογικὰ, παλαιογραφικὰ. Ἡ μεγαλύτερη προσφορά του ὅμως ὑπῆρξε ἡ διδασκαλία του στὸ πανεπιστήμιο· μὲ αὐτὴν ἐμόρφωσε νέους φιλόλογους πού τώρα ἀκολουθοῦν τὸν δρόμο τὸν ὁποῖο ἐκεῖνος ἔδειξε.

Ἀνασκαφές

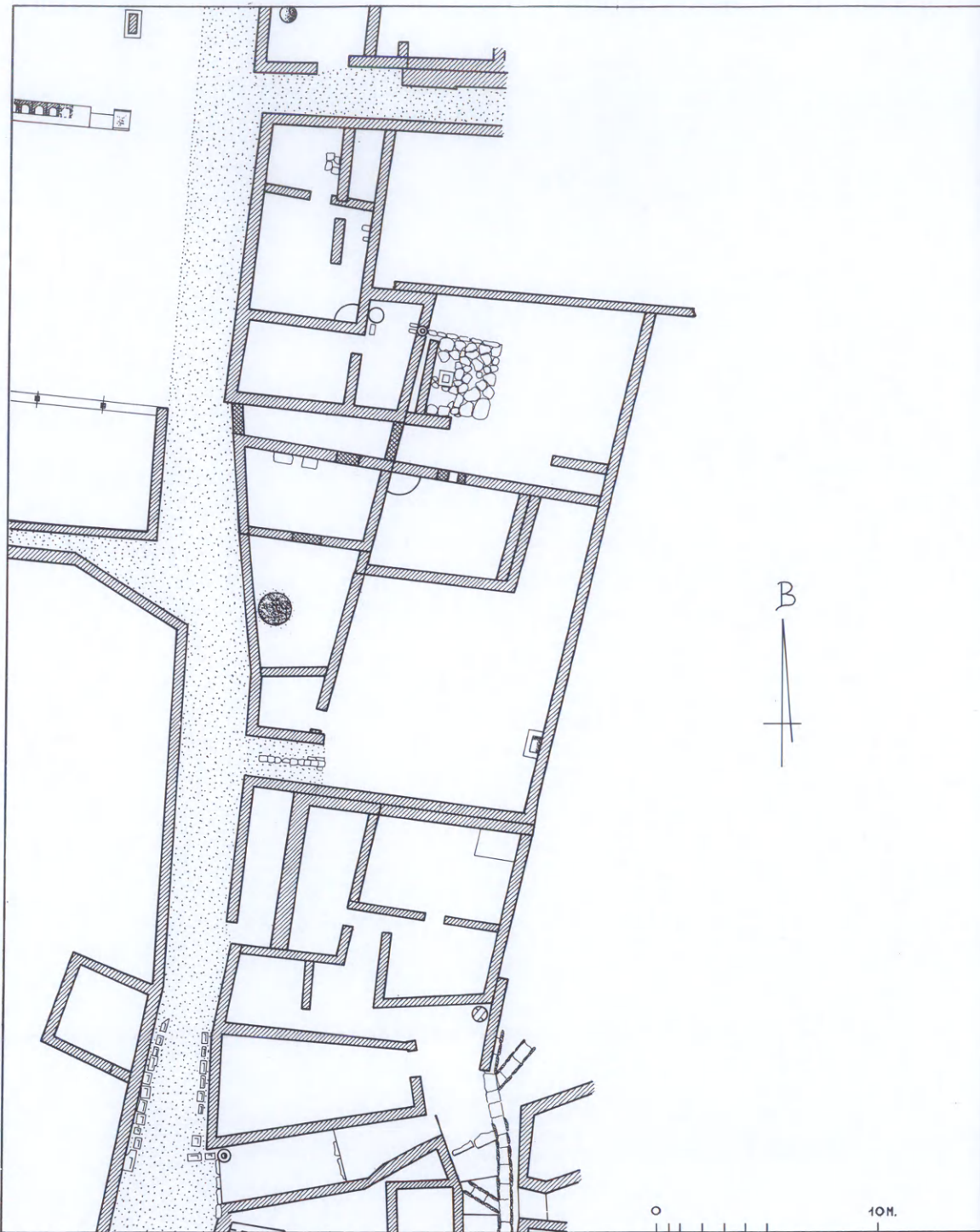
Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ραμνοῦντος ἀπὸ τὸν Γενικὸ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς ἐ.τ. κ. Βασίλειο Πετράκο, ἡ ὁποία τὰ τελευταῖα χρόνια γίνεται στὸ φρούριο, ὑπῆρξε ὅπως πάντα καρποφόρα ἀπὸ τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ἄποψη. Μὲ τις ἀπὸ τὸ 1975 ἔρευνες ὁ Ραμνοῦς ἀποτελεῖ τὸν καλύτερα γνωστὸ δῆμο τῆς Ἀττικῆς, γιὰ τὴν ἀκρίβεια τὸν μόνον δῆμο τοῦ ὁποίου σώζεται ἡ περιοχὴ καὶ τὰ κτίσματά του, ἐρευνημένα κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ δημοσιευμένα.

Τὰ μνημεῖα τοῦ φρουρίου θὰ βοηθήσουν, στὸ μέλλον, στὴν ἐρμηνεία τῶν μνημείων τῶν ἀνεξερεύνητων ἀκόμη φρουρίων τῆς Ἀττικῆς. Οἱ πολυάριθμες ἐπιγραφές τοῦ δήμου ἀποτελοῦν σημαντικὴ πηγή γιὰ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο.

Κατὰ τὸ 1998 ἐρευνηθήκε, στὴν κεντρικὴ περιοχὴ τοῦ φρουρίου, συγκρότημα κτιρίων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰ τῆς ὁδοῦ τῆς νοτίας πύλης (εἰκ. 1). Τὰ κτίσματα διατεταγμένα κλιμακωτά, ἐξαιτίας τοῦ ἀνωφεροῦς ἐδάφους, ἀνήκουν, ἡ μαρτυρούμενη τελευταία χρῆση τους τουλάχιστον, στὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς τοῦ δήμου στὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια. Τὰ κτίρια δὲν καταστράφηκαν ἀλλὰ ἐγκαταλείφθηκαν. Οἱ

1. ΡΑΜΝΟΥΣ

φρούριο

1 Συγκρότημα κτιρίων στην ανατολική πλευρά της οδού της νότιας πύλης.

κάτοικοί τους κατά τὴν ἀποχώρησή τους ἀφαίρεσαν τὰ κεραμίδια, τὶς πόρτες καὶ κάθε χρήσιμο στοιχείο τῆς ἐπίπλωσης.

Ἐκ τῶν ἐλάχιστων μικροαντικείμενων, ἄχρηστα καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους, μνημονεύω δύο μικρότατα μολύβδινα ἀγγεῖα γιὰ τὴ φύλαξη ἀρώματος προφανῶς. Τὸ πρῶτο φέρει τὴν ἐπιγραφή ΘΕΟΔΟΤΟΥ καὶ τὸ δεύτερο ΜΕΝΟΝΟΣ, ὀνόματα ἐμπόρων ἀρωματικῶν ἐλαίων.

Τὰ κτίρια πού ἐρευνήθηκαν ἀποτελοῦν τὴ συνέχεια παλαιότερων στὴν ἴδια θέση καὶ τὸ σχέδιό τους ἔχει ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τὸ ἐπικλινές τοῦ ἐδάφους καὶ τὴ στενότητα τοῦ χώρου. Οἱ φραγμένες θύρες, ἐὰν δὲν ἀποτελοῦν μέτρο προνοίας γιὰ τὶς πλημμύρες, ἴσως ὑποδηλώνουν τὸν φόβο ἐπιθέσεων ἐκ μέρους πειρατῶν καὶ μετατόπιση τῆς εἰσόδου τῶν κτιρίων στὸν ὄροφο. Ἡ ἐπικοινωνία ὀρόφου καὶ ἰσογείου γινόταν μὲ ἐσωτερικὴ σκάλα. Οἱ μικροὶ φούρνοι, τὰ τζάκια καὶ οἱ πυροστιές μαρτυροῦν μικρὰ νοικοκυριά πράγμα πού ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὶς αὐλές. Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὸ λιθόστρωτο μιᾶς ἀπὸ τὶς αὐ-

λές βρέθηκε χάραγμα πού εικονίζει κατσίκια (εἰκ. 2). κάτω ἀπὸ αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή θεία, μὲ γράμματα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἐάν ἡ λέξη ἀποτελεῖ χαρακτηρισμὸ τοῦ ζώου πού χρησιμοποιοῦνται καὶ στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα, ἢ ὑπονοεῖ τὴν Ἀμάλθεια πού ἔθρεψε τὸν Δία, εἶναι ζήτημα πού χρειάζεται ἐρευνα.

Οἱ ἄλλες ἐπιγραφές πού βρέθηκαν κατὰ τὸ 1998 ἦσαν ἀρκετές, καὶ σημαντικές. Ψήφισματος γνωστοῦ ἀπὸ τὸ 1958 βρέθηκε τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ τὸ ὁποῖο πληροφοροῦμεθα γιὰ τὴ δράση τοῦ στρατηγοῦ τῆς παραλίας Ἡρακλείδου Λυσανίου κατὰ τὰ ἔτη 209 ἢ 208 π.Χ. καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν παροίκων Θεοδώρου Παιανιέως.

Ἐναπάντεχη ἦταν ἡ εὕρεση ἀκέραιας στήλης ἡ ὁποία περιέχει ψήφισμα τῶν Τετραπολέων τοῦ Μαραθῶνος κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. Τὸ ψήφισμα ἐκδόθηκε πρὸς τιμὴν ἑνὸς Προβαλισίου ὁ ὁποῖος διετέλεσε ἄρχων τῶν Τετραπολέων καὶ ἐκπλήρωσε τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα πού ἐπέβαλε τὸ ἀξίωμα του ὑποδειγματικά. Ἐναφέρεται ρητῶς ὅτι ἡ στήλη θὰ στηθεῖ ἐν τῷ Διονυσίῳ, καὶ ἐννοεῖται βεβαίως τὸ Διονύσιον τοῦ Μαραθῶνος, ὅπως ἀναγράφεται καὶ σὲ ἕνα ἄλλο ψήφισμα τῶν Τετραπολέων τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. (IG II² 1243). Τὸ παράδοξον τοῦ πράγματος εἶναι ὅτι καὶ στὸ φρούριο τοῦ Ραμνοῦντος, ὅπου βρέθηκε ἡ στήλη, καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἡ βάση της, ὑπῆρχε ἱερὸ τοῦ Διονύσου γνωστὸ ἀπὸ πολλὰ μαρτυρίες. Εὐλόγο εἶναι λοιπὸν νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι οἱ Τετραπολεῖς τὸ ἱδρυσαν στὸ φρούριο. Παρὰ τὴ γειτνίαση τοῦ Ραμνοῦντος ὅμως μὲ τὸν Μαραθῶνα δὲν μαρτυροῦνται ἰδιαίτερες σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο δήμων. Τὸ ψήφισμα ἔπρεπε νὰ στηθεῖ στὸ παλαιὸ καὶ σεβαστὸ Διονύσιον τοῦ Μαραθῶνος, ἐπίσημο ἱερὸ τῶν Τετραπολέων. Ἐάν ἦταν ἐπιβεβλημένο νὰ ἐκτεθεῖ τὸ ψήφισμα καὶ στὸ Διονύσιον τοῦ Ραμνοῦντος, ἔπρεπε ἡ ἀπόφαση αὐτὴ νὰ μνημονευτεῖ καὶ νὰ ὀριστεῖ ἡ χάραξη τοῦ ψηφίσματος καὶ σὲ δευτέρῃ στήλῃ. Στὸ ψήφισμα λέγεται ὅτι θὰ τὸ ἀνακοινώσει ὁ κή-

ρυκας Διονυσίων τοῖς τραγωιδοῖς καὶ ὅτι στὸν τιμώμενο θὰ δοθεῖ ἀπὸ τοὺς Τετραπολεῖς τὸ προνόμιο τῆς προεδρίας, στὸ θέατρο τοῦ Διονυσίου ἢ στὸν χώρο ποὺ μεταχειρίζονταν οἱ Τετραπολεῖς ὡς θέατρο. Στὸν Ραμνούντα ὑπάρχει θέατρο ὅπου γίνονταν, κατὰ τὰ Λήνια, παραστάσεις κωμωδιῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου Ληναίου καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποθέσει ὅτι ἐννοεῖται τὸ θέατρο τοῦ φρουρίου, κάτι ἀδύνατο ὅμως ἀφοῦ οἱ Τετραπολεῖς δὲν εἶχαν δικαιοδοσία σὲ ξένο δῆμο, καὶ συνεπῶς δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀπονεύμουν τὴν τιμὴ τῆς προεδρίας σὲ ξένο θέατρο. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἡ ἐξήγηση τοῦ ζητήματος εἶναι τούτη: κατὰ τὸν 4ο αἰ. στὸν ὁποῖο χρονολογεῖται ἡ στήλη, παραγγέλθηκε ἡ χάραξή της σὲ Ραμνούσιο τεχνίτη μαρμαρᾶ, ὅπου ὑπῆρχαν πολλοὶ εἰδικευμένοι ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς τῆς πολυάριθμης φρουρᾶς τοῦ φρουρίου καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως. Γιὰ ἀγνώστους λόγους δὲν παραδόθηκε ἡ στήλη ποτὲ σὲ ἐκείνους ποὺ τὴν παράγγειλαν. Πρέπει ἀκόμη νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι τὸ μάρμαρο τῆς στήλης εἶναι τῶν λατομεῶν τῆς ἁγίας Μαρίνας τοῦ Ραμνούντος.

Ἐνα νέο ψήφισμα τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. προστέθηκε στὰ λίγα αὐτῆς τῆς περιόδου ποὺ μᾶς ἔχουν διασωθεῖ· εἶναι ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων τῶν στρατευομένων Ραμνούντι γιὰ τὸν Θεογένη ὁ ὁποῖος χρημάτισε στρατηγὸς τῆς παραλίας τὸ 176/5, ἐπὶ Ἰππάκου ἄρχοντος, φρόντισε γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ φρουρίου, ἔκαμε θυσίαι στὸν Δία Σωτήρα καὶ τὴν Ἀθηναῖαν Σώτειρα καὶ ὀργάνωσε ἀγῶνες λαμπαδηδρομίας πρὸς τιμὴν τῶν εὐεργετῶν τῶν Ἀθηναίων, τοῦ μακεδόνοιο Διογένους ποὺ ἐλευθέρωσε τὴν Ἀθήνα τὸ 229 π.Χ. καὶ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Γ'. Ὁ Θεογένης φρόντισε ἐκτὸς ἄλλων καὶ γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς ὑπαίθρου τοῦ Ραμνούντος καὶ γιὰ τὸν καλύτερο ἐξοπλισμὸ τῆς φρουρᾶς τοῦ φρουρίου.

Πολὺ φθαρμένη βρέθηκε ἐπίσης στὸ φρούριο στήλη, τῆς ὁποίας ἔπειτα ἀπὸ πολλὰς προσπάθειαι διαβάστηκε καὶ ἀπο-

καταστάθηκε τὸ κείμενο. Πρόκειται γιὰ ψήφισμα τῆς χρονιᾶς τοῦ ἄρχοντος Χαρικλῆ· κατὰ τὶς νεώτερες ἔρευνες ὁ Χαρικλῆς διετέλεσε ἐπώνυμος ἄρχων τὸ 184/3. Μὲ τὸ ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων τῶν στρατευομένων Ραμνοῦντι, τιμήθηκε ὁ στρατηγὸς τῆς παραλίας Εὐξίθεος Φιλοξενίδου Κηφισιεύς, γιὰ τὴ γενικὴ φροντίδα του γιὰ τὸ φρούριο, στὸ ὁποῖο ἔκαμε διαφορὲς νέες κατασκευὲς καὶ γιὰ τὴ μέριμνά του γιὰ τὸν καλύτερο ἐορτασμὸ τῶν Νεμεσειῶν, τὰ ὁποῖα στὸ ψήφισμα ὀνομάζονται, γιὰ πρώτη φορὰ, παννυχίς. Ὁ Εὐξίθεος ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἀποστολὴ στρατιωτῶν ὡς λαμπαδηδρόμων στὰ Διογένεια καὶ τὰ Πτολεμαῖα στὰ ὁποῖα καὶ νίκησαν καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο τοὺς ἔδωσε βραβεῖα. Ὁ στρατηγὸς αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος ὁ ὁποῖος θυμῆθηκε τὸν Ἡρωα Ἀρχηγέτη τοῦ Ραμνοῦντος καὶ ὀργάνωσε ἀγῶνα πρὸς τιμὴν του ἔπειτα ἀπὸ ἐπίσημη λήθη ἑνὸς αἰῶνος καὶ πλέον. Τὸ νέο ψήφισμα ἀποτελεῖ κρίκο στὴ σταδιοδρομία τοῦ Εὐξίθεου ὁ ὁποῖος διετέλεσε τέσσερις φορὲς στρατηγὸς τῆς παραλίας. Τὴν πρώτη φορὰ τὸ 188, τὴ δεύτερη μεταξὺ 187-183, τὴν τρίτη τὸ 184/3 καὶ τὴν τέταρτη τὸ 175/4. Ἦταν λοιπὸν ὁ Εὐξίθεος ἐπαγγελματίας πολιτικός.

Βάση λαμπάδος ἡ ὁποία ἀφιερώθηκε κατὰ τὴ χρονιά τοῦ ἄρχοντος Ἀριστόλα τὸ 161/0 π.Χ. φέρει ἐπιγραφὴ πού μνημονεύει ὅτι τὴ χρονιά ἐκείνη ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τοῦ φρουρίου νίκησε στὰ Πτολεμαῖα στὴ λαμπαδηδρομία τῆς Ἀθήνας, ἓνας πάροικος Ὠρώπιος. Στρατηγὸς τῆς παραλίας ἦταν ὁ Τιμόθεος Τελεσίππου Χολαργεύς, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ. Ὁ πατέρας του εἶχε διατελέσει ἐπίσης στρατηγὸς τῆς παραλίας τὸ 218 π.Χ., δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ 57 χρόνια.

Ἔως τώρα γνωρίζαμε ἀπὸ τὸν Ραμνοῦντα μόνον ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὲς τοῦ βου αἰ. στὸν Ἑρμῆ καὶ τὸν Ἡρωα Ἀρχηγέτη. Κατὰ τὸ 1998 βρέθηκε καὶ ἡ πρώτη ἐπιτύμβια ἡ ὁποία φέρει μίαν μόνο λέξη, τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, Σέλιθος.

3 Ἄγαλμα Πανός.

Εὔρημα τῶν τελευταίων ἡμερῶν ἀνασκαφῆς τῆς χρονιᾶς εἶναι τὸ κάτω μισὸ ἀγάλματος Πανός μετὰ τὸν τράγο δεξιᾶ, ἐπάνω σὲ συμφυῆ βάση (εἰκ. 3). Ἡ βάση δὲν φέρει ἐπιγραφή, ἄρα τὸ σύμπλεγμα δὲν ἦταν ἀφιέρωμα, ἀλλὰ χρησίμευε ὡς λατρευτικό. Εἶναι ἡ πρώτη μαρτυρία παρουσίας τοῦ θεοῦ αὐτοῦ στὸν Ραμνοῦντα τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία εἶχε καθιερωθεῖ στὸν γειτονικὸ Μαραθῶνα μετὰ τὴ μεγάλη μάχη τοῦ 490 π.Χ. Τὸ νέο σύμπλεγμα χρονολογεῖται στὰ χρόνια τοῦ Ἀδριανοῦ, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου ὁ Ραμνοῦς εἶχε τὴν τελευταία του ἀναλαμπή.

Στὰ εὑρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ραμνοῦντος πρέπει νὰ περιλάβουμε τὴν ἀνάκτηση τοῦ ἀγάλματος τῆς θεραπαινίδος καὶ τῆς στήλης τοῦ ἐφήβου ποὺ εἶχαν κλαπεῖ ἀπὸ τὶς ἀποθηκὲς τοῦ χώρου στίς 15 Φεβρουαρίου 1997. Τὴν ἐκ δευτέρου εὔρεσή της τὴν πληροφορηθήκατε, ὅπως καὶ ἐγώ, ἀπὸ τὴν τηλεόραση καὶ τὶς ἐφημερίδες. Χάρη στίς ἐνέργειες τῆς εἰδικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἀστυνομίας τὰ πολύτιμα αὐτὰ ἔργα πλαστικῆς ξαναβρῆκαν τὴ θέση τους.

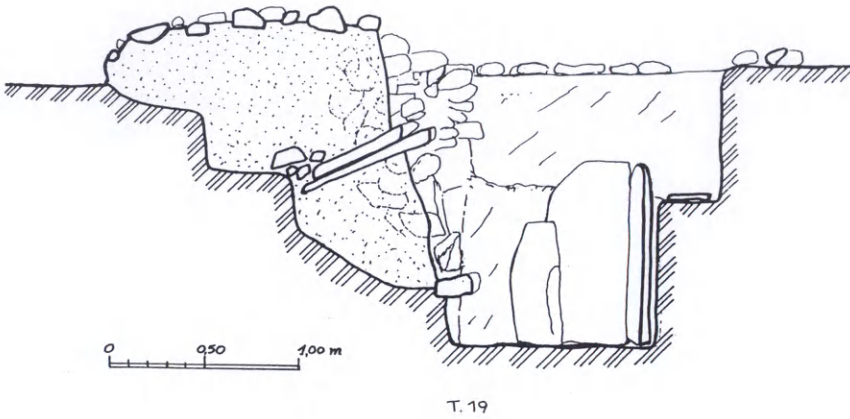
2. ΜΑΡΑΘΩΝ. ΤΣΕΠΙ

Κατά τή δεύτερη περίοδο τῆς νέας ἐρεύνης τοῦ κυκλαδικοῦ νεκροταφείου στή θέση Τσέπι τοῦ Μαραθῶνος ἀπό τήν κατηγορία κ. Μαρία Παντελίδου Γκόφα, διασαφηνίστηκαν ζητήματα τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν διευκρινιστεῖ κατά τήν ἀνασκαφή τοῦ Σπυριδῶνος Μαρινάτου.

Πρῶτο ζήτημα γιά ἐξέταση ἦταν ὁ τρόπος καί τὸ σημεῖο τῆς εἰσαγωγῆς τῶν νεκρῶν στοὺς τάφους. Ἀνασκάφηκαν δύο τάφοι, ὁ 19 καί ὁ 36. Ὁ πρῶτος (εἰκ. 4), ἀπό τοὺς βαθύτερους τοῦ νεκροταφείου, ἔχει τοιχώματα καί ὄροφή ἀπὸ σχιστολιθικές πλάκες καί, ἐξωτερικά, κατὰ τὸ ὑπέργειο τμήμα του, ὁμοίαζε μὲ τοὺς γύρω του. Στὸν περίβολό του, πάνω ἀπὸ τὸν λάκκο τῆς ταφῆς, ὑπῆρχε ὑπερυψωμένο ἐπίπεδο ἀπὸ πέτρες, εἶδος τραπέζης, τὸ ὁποῖο δῆλωνε τὴν ὑπαρξή τῆς ταφῆς. Κάτω ἀπὸ στρῶμα σκόρπιων λίθων ὑπῆρχε ὁ δρόμος πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου, πλάτους 1 μ. περίπου, ὁ ὁποῖος ἦταν ἔντονα κατωφερῆς καί κατέληγε σὲ κατώφλι. Ὁ δρόμος αὐτὸς δὲν εἶχε κτισμένα τὰ πλευρά του παρὰ μόνον, ὅπως φάνηκε κατὰ τὴν ἀνα-

4 Ὁ τάφος 19 πρὸ τοῦ ἀνοίγματος.

5 Τομή του τάφου 19.

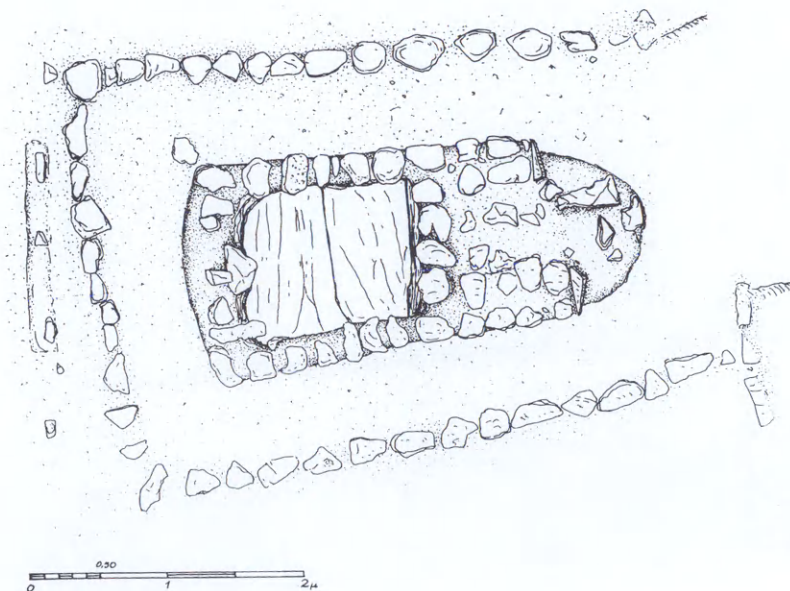

6 Ὁ λάκκος τοῦ τάφου 19.

σκαφή, στὸ τέλος του ὅπου σχηματίζονταν παραστάδες, πρόχειρα κτισμένες κατὰ τὴ μετασκευὴ τοῦ μνήματος (εἰκ. 5).

Ἡ μορφή τοῦ τάφου 19, ὅπως μᾶς σώζεται, εἶναι τῆς τελευταίας χρήσης του. Ἀρχικὰ φαίνεται ὅτι ὁ τάφος ἦταν ἕνας λάκκος μὲ σχιστολιθικές πλάκες γύρω γύρω καὶ ἡ εἰσαγωγή τοῦ νεκροῦ σ' αὐτὸν γινόταν ἀπὸ πάνω, μὲ τὴν ἀνάσyrση τῆς πλάκας ποὺ τὸν κάλυπτε, τρόπος ἀπλὸς καὶ γρήγορος (εἰκ. 6). Ὅταν οἱ συνήθειες ἐνταφιασμοῦ ἄλλαξαν, καὶ ἄρχισαν νὰ κατασκευάζουν τάφους μὲ μόνιμη εἴσοδο καὶ δρόμο, ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου 19 δύο πλάκες, διαμορφώθηκε εἴσοδος μὲ παραστάδες καὶ σκάφηκε ὁ κατωφερὴς δρόμος.

Ὁ δεύτερος τάφος, ὁ 36 (εἰκ. 7), ἔχει εὐρύτερο ἐξωτερικὸ περίβολο ἀπὸ κοινούς λίθους καὶ στὸ μέσον του εἶχε κτιστεῖ ὀρθογώνια τράπεζα ὕψους 50 ἐκατ. ἡ ὁποία καλύπτει καὶ τὸν δρόμο τοῦ τάφου. Τὰ ἀνατολικά ἄκρα τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς τραπέζης ἀποτελοῦν δύο ὀρθιες πλάκες, ὡς στῆλες, καὶ τὸ ἐσω-

7 Κάτοψη τοῦ ἐξωτερικοῦ τμήματος τοῦ τάφου 36.

τερικό της είναι γεμισμένο με χώμα κάτω, και πέτρες ύψηλότερα. Ἡ εἴσοδος στὸν τάφο (εἰκ. 8) ἔχει ἀρκετὸ ὕψος καὶ πλάτος γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλη ἡ εἰσαγωγή τοῦ νεκροῦ, ἔχει ὑπερυψωμένο κατώφλι καὶ ἰσχυρὸ ἀνώφλι τὸ ὁποῖο κρατοῦσε τὸ βάρος τῆς ὑπερκείμενης κατασκευῆς τοῦ τάφου. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου ἔκλεινε μὲ πλάκα ἢ ὁποῖα βρέθηκε μετακινημένη.

Ὁ λάκκος τοῦ τάφου ἔχει κτιστὲς πλευρὲς ἀπὸ ποταμίσιες πέτρες καὶ σκεπάζεται μὲ δύο μακρότατους πλακοειδεῖς λίθους (εἰκ. 9). Ἐπάνω σὲ αὐτοὺς εἶναι κτισμένη ἡ τράπεζα ἢ ὁποῖα ἐξεῖχε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους καὶ ἀποτελοῦσε εὐδιάκριτο σῆμα. Στὸ βάθος τοῦ τάφου βρέθηκαν συγκεντρωμένα 20 κρανία καὶ πλῆθος ὀστῶν, πράγμα πού δείχνει τὴ μα-

8 Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου 36.

κρόχρονη χρήση του. Τοῦ τελευταίου κατὰ σειρὰν ταφῆς νεκροῦ τὰ ὅστα βρέθηκαν στὸ ἐμπρὸς τμήμα τοῦ λάκκου (εἰκ. 10). Τὸν τάφο χρονολογοῦν τέσσερα ἀγγεῖα τῆς ΠΚ II περιόδου (περίπου 2900-2500) καὶ κάλυμμα πυξίδας μὲ ἐγγάρακτο διάκοσμο (εἰκ. 11).

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν δύο τάφων, τοῦ 19 καὶ τοῦ 36, προκύπτει ὅτι οἱ παλαιότεροι τοῦ νεκροταφείου τῆς ΠΚ I περιόδου (περίπου 3200-2900) ἦσαν πολὺ πιθανῶς λάκκοι μὲ πλάκες στὰ τοιχώματα, ὅπως συνηθίζοταν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὶς Κυκλάδες, καὶ ὁ ἐνταφιασμὸς γινόταν ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τοῦ λάκκου. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ τάφοι ἔγιναν πολυπλοκότεροι, ἀπέκτησαν εἴσοδο ἢ ὁποῖα ἔκλεινε μὲ λίθινη θύρα, κατωφερῆ δρόμο, ὄρθιες πλάκες γιὰ σήματα καὶ τὴ λίθινη, κτιστὴ, ὀρθογώνια κατασκευὴ, τὴν τράπεζα, ἢ ὁποῖα ἦταν μονίμως ὀρατὴ. Μὲ αὐτὴν δηλώνονταν τὰ ὅρια τοῦ κυρίως τάφου, τοῦ λάκκου, μέσα στὸν ὁποῖο βρισκόταν ὁ νεκρὸς.

9 Ὁ τάφος 36 ἀπὸ Δ. Κάτω οἱ καλυπττήριες πλάκες καὶ ἄνω τμήμα τοῦ κτιστοῦ περιγράμματος τῆς ὑπέργειας τράπεζας.

10 Ο τάφος 36. Ο τελευταίος νεκρός κατὰ χώραν.

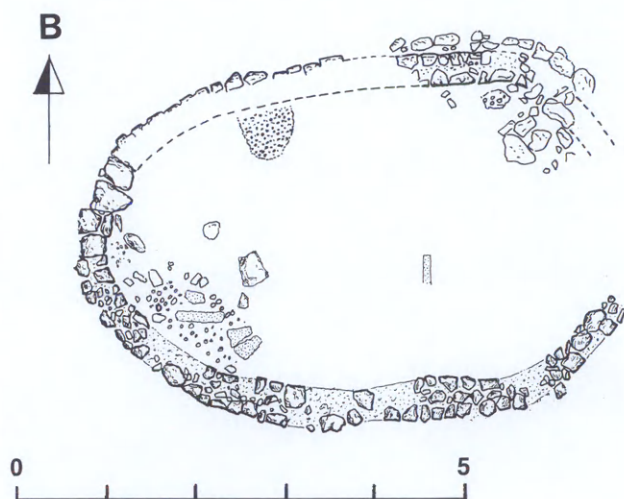
11 «Κάλυμμα» πυξίδας μέσα στον τάφο 36.

3. ΣΚΑΛΑ ΩΡΩΠΟΥ

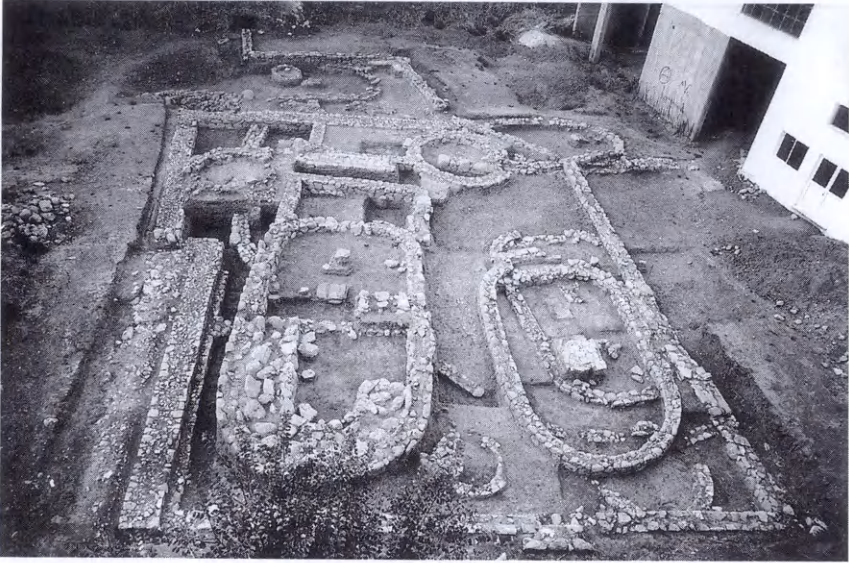
Κατὰ τὴν τρίτη περίοδο τῆς ἔρευνας τοῦ γεωμετρικοῦ Ὁρωποῦ, τὴ Γραῖα τῆς Ἰλιάδος ὅπως βάσιμα πλέον πιστεύουμε, ἔγινε ἀνασκαφὴ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ἀλ. Μαζαράκη Αἰνιάνα νοτίως τοῦ μεγάλου περιβόλου καὶ τομὲς στὸ ἐσωτερικὸ του (εἰκ. 13-15).

Στὸ ἐλλειψοειδὲς κτίριο Ε (εἰκ. 12), πλαί στὸ βόρειο θεμέλιο, βρέθηκε κοιλότητα διαμέτρου 60 ἑκατοστῶν γεμάτη χαλίκια στὴν ὁποία πιθανῶς στερεωνόταν ξύλινος στύλος, τεχνικὸς τρόπος ποῦ ἔχει διαπιστωθεῖ στὴν ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Ὁρωπὸ Ἐρέτρια.

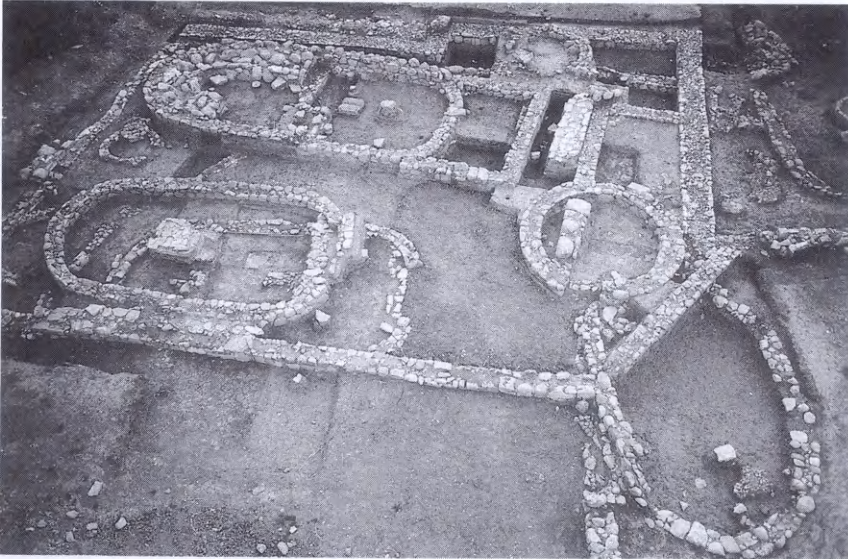
Νοτίως τοῦ μεγάλου περιβόλου βρέθηκε καὶ νέο ἐλλειψοειδὲς κτίριο, τὸ ΙΣΤ, τὸ ὁποῖο εἶχε εἴσοδο ἀπὸ Δυσμῶν (εἰκ. 16-17). Στὸ μέσον του περίπου ἀποκαλύφθηκαν τὰ λείψανα μεταλλευτικοῦ κλιβάνου, δηλαδὴ μία κοιλότητα τῆς ὁποίας τὰ τοιχώματα εἶχαν ὑποστῆ τὴν ἐπίδραση ἰσχυρῆς φωτιᾶς. Τὸν προορισμὸ τοῦ κλιβάνου ἀποδεικνύουν λείψανα ἀπὸ τὴν καμίνευση μεταλλεύματος. Στὴ θέση τῆς ἀψίδας τοῦ κτιρίου, ἡ ὁποία δὲν διασώθηκε, βρέθηκε τρίωτος ὀξυπύθμενος πίθος

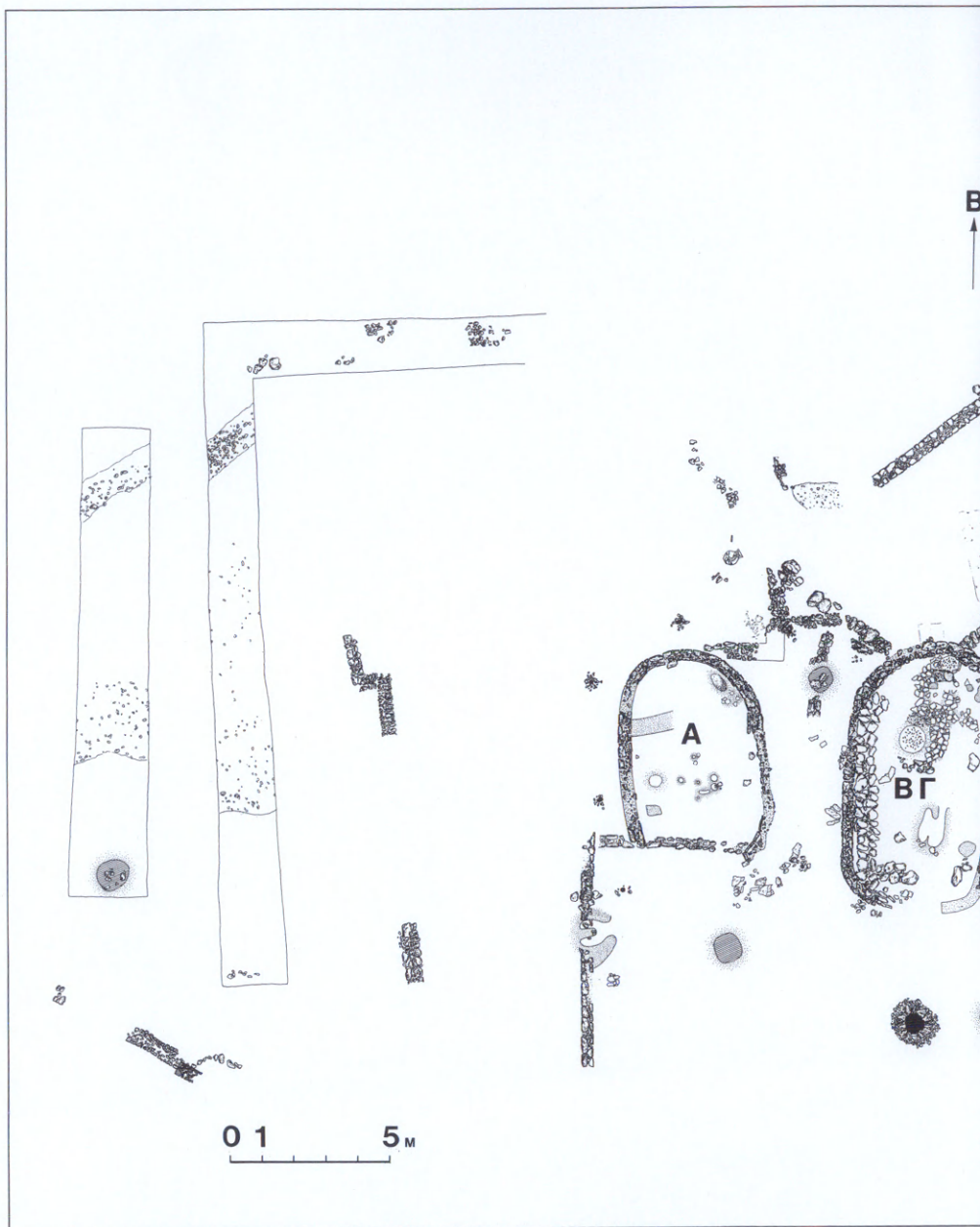
12 Κάτοψη κτιρίου Ε.

13 Γενική άποψη τής ανασκαφής από Β.

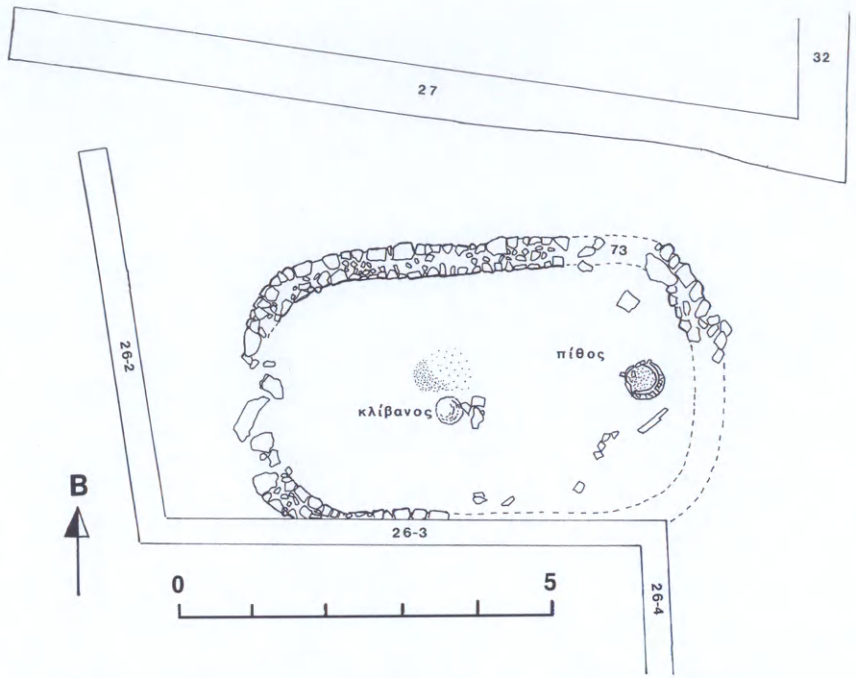

14 Γενική άποψη τής ανασκαφής από Δ.

15 Σκάλα Ὀρωποῦ, γενική κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Δ (σχ. Ν. Καλλιωντζῆ).

16 Κάτοψη ἑλλειψοειδοῦς κτιρίου ΙΣΤ.

17 Ἐλλειψοειδὲς κτίριο ΙΣΤ καὶ κυκλικὸ κτίσμα ΙΖ ἀπὸ Β. Στὸ βάθος ὁ τεθλασμένος περίβολος 26.

(εἰκ. 18). Στὴν ἴδια θέση, ἀλλὰ σὲ βαθύτερο στρώμα, βρέθηκαν σὲ κομμάτια πολλὰ ὑστερογεωμετρικά ἀγγεῖα. Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ κτιρίου ΙΣΤ κατασκευάστηκε στὸν χῶρο του μικρὸ κτίσμα, τὸ ΙΖ, τὸ ὁποῖο εἶχε λίθινο τοιχοβάτη καὶ ἀνωδομὴ ἀπὸ ὠμές πλῖθες, τεχνικὴ κοινὴ στὴ Σκάλα Ὁρωποῦ ἕως τὰ χρόνια μας.

Στὸν ἴδιο πάντα χῶρο, τὸν ΙΣΤ, βρέθηκαν σκορπισμένα σὲ ἔκταση 1.5 μ.² 70 ἀκέραια σιδερένια ἐργαλεῖα, μικρὲς ἀξίνες καὶ μαχαίρια καὶ μαζί τους χάλκινα κοσμήματα, ἓνα βραχιόλι, ἓνα δακτυλίδι καὶ μία πόρπη, ἓνα ζευγάρι σκουλαρίκια ἀπὸ ἀσημένιο σύρμα καὶ χάνδρες ἀπὸ ὑαλόμαζα καὶ φαγεντιανή (εἰκ. 19). Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι πρόκειται γιὰ θησαυρὸ πού τὸν ἔκρυψε ὁ κάτοχός του· ἀντίθετα, τὸ ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ σιδερένια ἐργαλεῖα βρέθηκαν μπηγμένα στὸ χῶμα, σὲ θέση κατακόρυφη, ὑποδηλώνει, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, ὅτι ἔπεσαν στὸ ἔδαφος ἀπὸ ὑψηλότερα, ἦσαν δηλαδὴ κρεμασμένα στὴν ὀροφή.

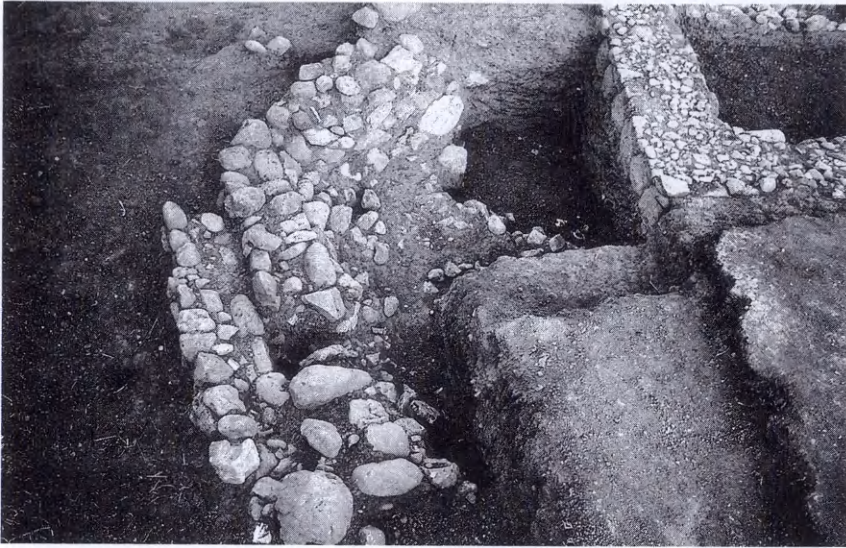

18 Ἀκέραιος τρίωτος πίθος στὴν περιοχὴ τῆς ἀψίδας τοῦ ἐλλειψοειδοῦς κτιρίου ΙΣΤ.

Τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀνασκαφὴ κτιρίου IB, ἐξωτερικὰ τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ μεγάλου περιβόλου, ἡ ἔρευνα δὲν διαφώτισε ὡς πρὸς τὴ μορφή καὶ τὸν σκοπὸ τὸν ὁποῖο ἐξυπηρετοῦσε (εἰκ. 20). Κάτω ὅμως ἀπὸ σωρὸ λίθων βρέθηκαν τὰ λείψανα πυρᾶς, κάρβουνα, σπασμένα ἀγγεῖα τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰ. καὶ κόκαλα ζώων (εἰκ. 21). Σημαντικὴ εἶναι ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ πυρὰ εἶχε γίνῃ ἐπάνω σὲ παρθένο ἔδαφος καὶ ὅτι ἐκτεινόταν κάτω ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ μεγάλου περιβόλου. Συμπεραίνει λοιπὸν ὁ ἀνασκαφεὺς εὐλόγως, ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τῶν Γραίων στὸν χῶρο δὲν εἶναι παλαιότερη τοῦ τέλους τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 8ου αἰ. Κατὰ τὴν προηγούμενη περίοδο, τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰ., κατοικοῦσαν μερικὲς ἑκατοντάδες μέτρα ἀνατολικότερα, στὰ σημερινὰ Νέα Παλάτια, ὅπου βρέθηκαν ἀγγεῖα μὲ διάκοσμο ἀπὸ κρεμάμενα ἡμικύκλια.

19 Κάτοψη τοῦ «θησαυροῦ» σιδερένιων ἐργαλείων καὶ τῶν κοσμημάτων.

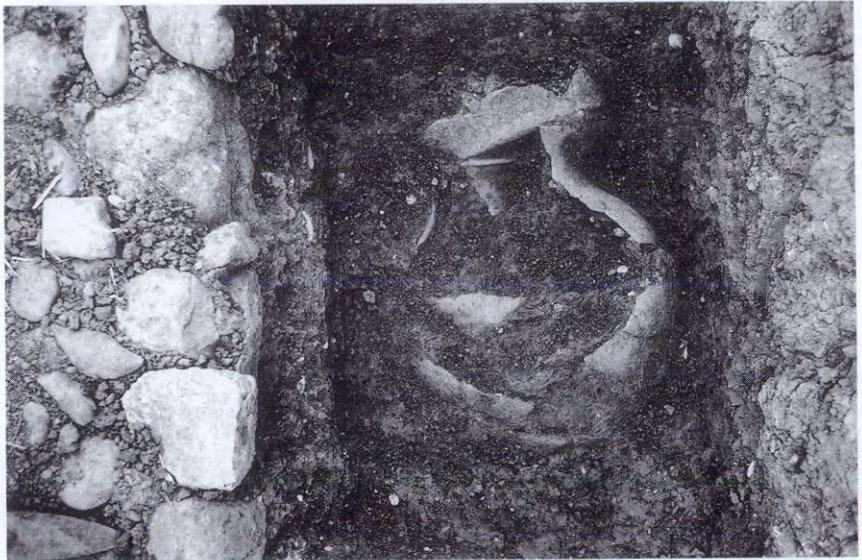
20 Κτίριο IB και ΝΑ γωνία μνημειακοῦ περιβόλου, ἀπὸ ἸΑ.

21 «Πυρά» θυσιῶν πάνω στὸ φυσικὸ ἔδαφος στὴ ΝΑ γωνία.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μεγάλου ὀρθογώνιου περιβόλου βρέθηκε, στὴ ΒΑ γωνία του, ταφὴ παιδιοῦ μέσα σὲ ἀγγεῖο (εἰκ. 22). Ἀπὸ τοῦτο, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ταφὴ νεκροῦ, ὁ ἀνασκαφεὺς συμπεραίνει ὅτι ὁ περίβολος δὲν περιέκλειε ἱερὸ τέμενος ἀν καὶ ὑπάρχουν μαρτυρίες ὅτι παράλληλα πρὸς τὴν κοσμικὴ χρῆση τοῦ χώρου γίνονταν ἐκεῖ καὶ ἐκδηλώσεις θρησκευτικῆς σημασίας.

Ἡ βαθύτερη ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τοῦ περιβόλου ἔφερε στὸ φῶς τμήματα ἄλλου περιβόλου ὁ ὁποῖος βαίνει ἀπὸ τὰ ΒΔ πρὸς τὰ ΝΑ, κατόπιν πρὸς Νότο καὶ τέλος κάμπτεται πρὸς τὰ δυτικά (εἰκ. 23, 24). Ὁ περίβολος αὐτὸς εἶναι παλαιότερος, σύγχρονος μὲ τὸ ἐλλειψοειδὲς κτίριο Ι στὴν ἀψίδα τοῦ ὁποῖου βρέθηκαν ἀκέραια ὑστερογεωμετρικὰ ἀγγεῖα. Τοῦτο δηλώνει ὅτι τὸ οἰκοδόμημα καταστράφηκε ξαφνικὰ χωρὶς οἱ ἔνοικοί του νὰ τὸ ἀδειάσουν. Στὸ κτίριο αὐτὸ εἶχε βρεθεῖ τὸ 1997 τὸ λίθινο ἐνεπίγραφο ἀλιευτικὸ βάρος, ἡ παλαιότερη ἐπιγραφή τοῦ Ὠρωποῦ, τῆς ὁποίας ἡ χρονολόγησις στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 8ου αἰ. ἐπιβεβαιώνεται.

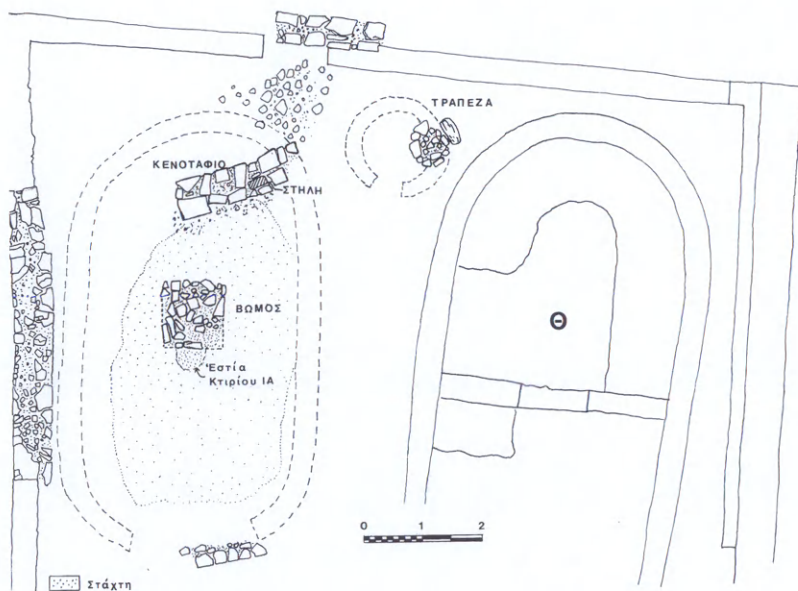

23 Τμήμα τοῦ παλαιότερου περιβόλου καὶ ὑπερκείμενος λιθισωρός, ἀπὸ ΒΑ.

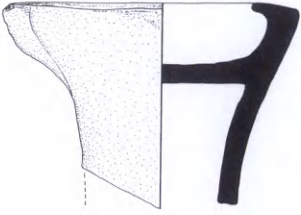

24 Ἐλλειψοειδὲς κτίριο ΙΑ ἀπὸ Ν. Διακρίνονται τὸ δάπεδο τοῦ κτιρίου Ι, ἡ πλακόστρωτη κατασκευὴ καὶ ἀριστερὰ ἡ μεταγενέστερη μνημειακὴ εἴσοδος τοῦ περιβόλου.

Τὸ ἔλλειψοειδὲς κτίριο ΙΑ (εἰκ. 24), τὸ ὁποῖο ὡς νεώτερο ἐπικαλύπτει τὸ κτίριο Ι, κατὰ μεγάλο μέρος, ἐρευνήθηκε βαθύ-τερα καὶ ἀποκαλύφθηκαν ἐπάλληλα στρώματα στάχτης πού προέρχονταν ἀπὸ μεγάλη κεντρικὴ ἐστία. Μετὰ τὴν παύση χρήσης τοῦ κτιρίου, μέρος τῆς ἐστίας καλύφθηκε ἀπὸ τετράγωνη πλακόστρωτη κατασκευὴ πλευρᾶς 1.20 μ., πιθανῶς βωμό (εἰκ. 25). Φαίνεται ὅτι τὸ κτίριο εἶχε λατρευτικὸ προορισμό, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς στάχτες πού βρέθηκαν ἐπάνω στὸ πλακόστρωτο (εἰκ. 27) καὶ τὰ σκορπισμένα ἐκεῖ θραύσματα πήλινων εἰδωλίων ἀλόγων. Δίπλα στὸ πλακόστρωτο βρέθηκε ἀκέραιο τελετουργικὸ λυχνάρι τὸ ὁποῖο στερεωνόταν σὲ λυχνοστάτη (εἰκ. 26). Ὁ ἀνασκαφεὺς πιστεύει ὅτι στὸν χῶρο γίνονταν ἔμπυρες θυσίες, καύσεις τῶν σφαγίων πού προσφέρονταν στοὺς θεοὺς καὶ ἐξαγωγή μαντειῶν ἀπὸ εἰδικoὺς μάντιες· συνδυάζει ἐπίσης τὴ δημιουργία μνημειώδους εἰσόδου στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου, τὸ κενοτάφιο καὶ τὴν κυκλικὴ τράπεζα

25 Κάτοψη «Ἡρώου» τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.

26 Τελετουργικό πήλινο λυχνάρι.

πού βρέθηκαν παλαιότερα, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο χώρος στην τελευταία του χρήση ήταν ήρωο (βλ. εικ. 25).

Από τις αναλύσεις σκωριών που βρέθηκαν στην ανασκαφή προκύπτει ότι οι κάτοικοι του συγκροτήματος που έρευνάται ασκούσαν την τέχνη του σιδηρουργού και του χαλκουργού και ότι την πρώτη ύλη, τα μέταλλα, την παρήγαγαν επί τόπου στα πρωτόγονα καμίνια τους. Μεταλλεία σιδήρου υπήρχαν στην περιοχή του Γραμματικού, το μέταλλευμα του χαλκού τὸ προμηθεύονταν διὰ θαλάσσης. Ἀποκτᾶ πλέον ἀρχαιολογικὴ ὑπόσταση ἡ ἄποψη πού εἶχε διατυπώσει ἤδη ἀπὸ δεκαετίες ὁ Ἄλκης Οἰκονομίδης, ὅτι ἡ γνωστὴ ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς λατρεία τῆς Ἑλίας Νύμφης στὸν Ὠρωπὸ (Οἱ ἐπιγραφές τοῦ Ὠρωποῦ 511-519) ἀνάγει τὴν ἀρχὴ τῆς στὸν

27 Λακκοειδῆς ἐστία κτιρίου ΙΑ.

μύθο τῶν Τελχίνων, δαιμόνων μεταλλουργῶν, οἱ ὅποιοι μετὰ τῆ φυγῆ τους ἀπὸ τῆ Ρόδου ἀποβιβάστηκαν στὸν Ὀρωπὸ καὶ ἴδρυσαν τῆ λατρεία τῆς ἀδελφῆς τους Ἀλίας.

Οἱ περίβολοι ποὺ βρέθηκαν, καὶ ἰδιαίτερα ὁ μέγας, περιεῖχαν τὰ ἐργαστήρια, προσιτὰ μόνον στοὺς τεχνίτες καὶ τοὺς συγγενεῖς τους καὶ τοῦτο γιὰ νὰ προστατεύεται ἡ μυστικότητα τῆς τέχνης τους, τῆς μεταλλουργίας, ἡ ὁποία μετεῖχε καὶ τοῦ μαγικοῦ. Ἡ ἀποψη αὐτῆ ἐξηγεῖ, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, τὴν ἄλλως ἀνεξήγητη συνύπαρξη ἱερῶν, ἐργαστηρίων καὶ τάφων στὸν ἴδιο χῶρο.

Κατὰ τὴν ἔκθεση τοῦ Ἔργου τοῦ 1997 ἔγινε λόγος γιὰ τὶς ἀνασκαφές καὶ τὶς ἐπιγραφές τοῦ Ὀρωποῦ. Στὴ σημερινὴ ἔκθεση ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ κ. Μαζαράκη γιὰ τὶς ὁποῖες μόλις ἀκούσατε, σᾶς μνημονεύω ἓνα ἄλλο ἀρχαιολογικὸ γεγονός ποὺ ἀφορᾷ τὸν Ὀρωπὸ, τὴν ἔκδοση ἀπὸ τὸ ΤΑΠΑ τοῦ βιβλίου τῆς κυρίας Μέλπως Πωλογιώργη, *Μνημεῖα τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου τοῦ Ὀρωποῦ*. Τὸ νέο βιβλίο ἀποτελεῖ τὴ συστηματικὴ δημοσίευση σωστικῆς ἀνασκαφῆς τμήματος τοῦ Δυτικοῦ νεκροταφείου τοῦ ἀρχαίου Ὀρωποῦ, τὴν ὁποία ἔκαμε ἡ κυρία Πωλογιώργη κατὰ τὰ ἔτη 1985-1986, ὅταν συνεργαζόμεστε στὴν Ἐφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, καὶ τὴν ὁποία, παρὰ τὶς ὑπηρεσιακές της περιστάσεις ἡ κυρία Πωλογιώργη ἔφερε σὲ πέρας πολὺ γρήγορα. Ἡ ἀνασκαφὴ αὐτῆ εἶναι ἡ πρώτη τοῦ ἀρχαίου Ὀρωποῦ ἡ ὁποία δημοσιεύεται πλήρως καὶ ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης θὰ ἔχουν τὸ νέο βιβλίο ὡς πηγὴ γιὰ πολλὰ ζητήματα τοῦ ἀρχαίου βίου της καὶ γιὰ τὶς συνήθειες τῶν Ὀρωπίων κυρίως τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Τοῦ τέως σχεδὸν ἀγνώστου Ὀρωποῦ σχηματίζεται ἡ εἰκόνα τμηματικῶς ἀλλὰ μὲ μεγάλα βήματα. Τὸ ὅτι τὸν μελετοῦν νέοι ἀρχαιολόγοι εἶναι εὐοίωνο σημεῖο γιὰ τὴν πρόοδο τῆς γνώσης τῆς ἱστορίας του.

Τοῦ γνωστοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου στῆ θέση Ραμπαντάνια ἐρευνήθηκαν ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ἰθαν. Παπαδόπουλο ἀκόμη τρεῖς θαλαμοειδεῖς τάφοι ὀρθογώνιοι, ἀσύλητοι μὲ βραχεῖς καὶ κατωφερεῖς δρόμους.

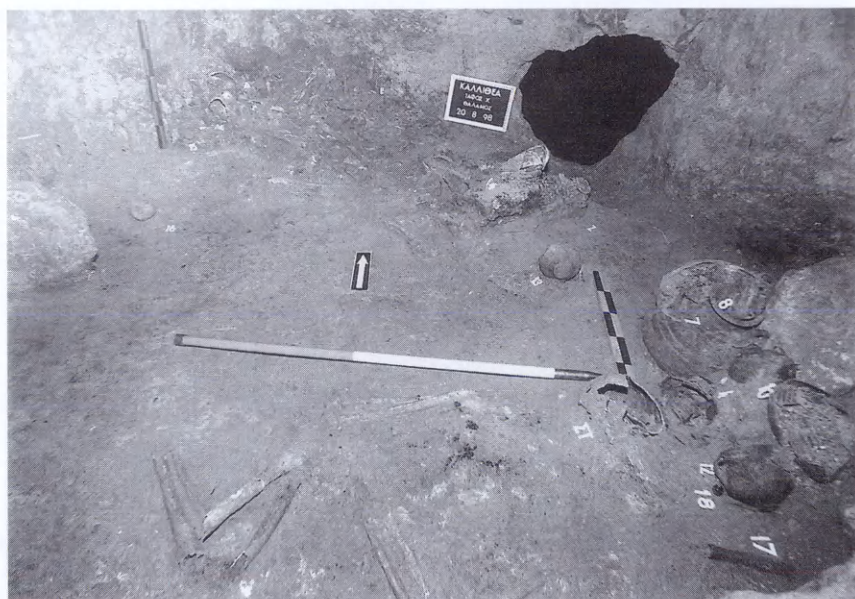
Ἡ εἴσοδος τους εἶναι χαμηλὴ, φράζεται μὲ ξερολιθιά καὶ ἡ ὀροφή τους εἶναι ὀξυκόρυφη γιὰ στατικούς λόγους (εἰκ. 28-29). Οἱ τάφοι εἶναι λάκκοι στὸ δάπεδο τῶν θαλάμων καὶ σκεπάζονται μὲ πλάκες. Οἱ νεκροὶ τοποθετημένοι σὲ ὕπτια θέση ἢ συνεσταλμένοι στὰ πλάγια δὲν εἶναι, οἱ περισσότεροι, οἱ ἀρχικοὶ κύριοι τῶν τάφων, γιὰτὶ βρέθηκαν καὶ στοὺς τρεῖς θαλάμους ποὺ ἐρευνήθηκαν ὅστὰ παλαιότερων ταφῶν παραμερισμένα στὰ ἄκρα, σὲ σωρούς. Συνολικὰ στοὺς τρεῖς θαλάμους βρέθηκαν 11

28 Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου Υ'.

29 Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου Γ.

30 Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου Χ.

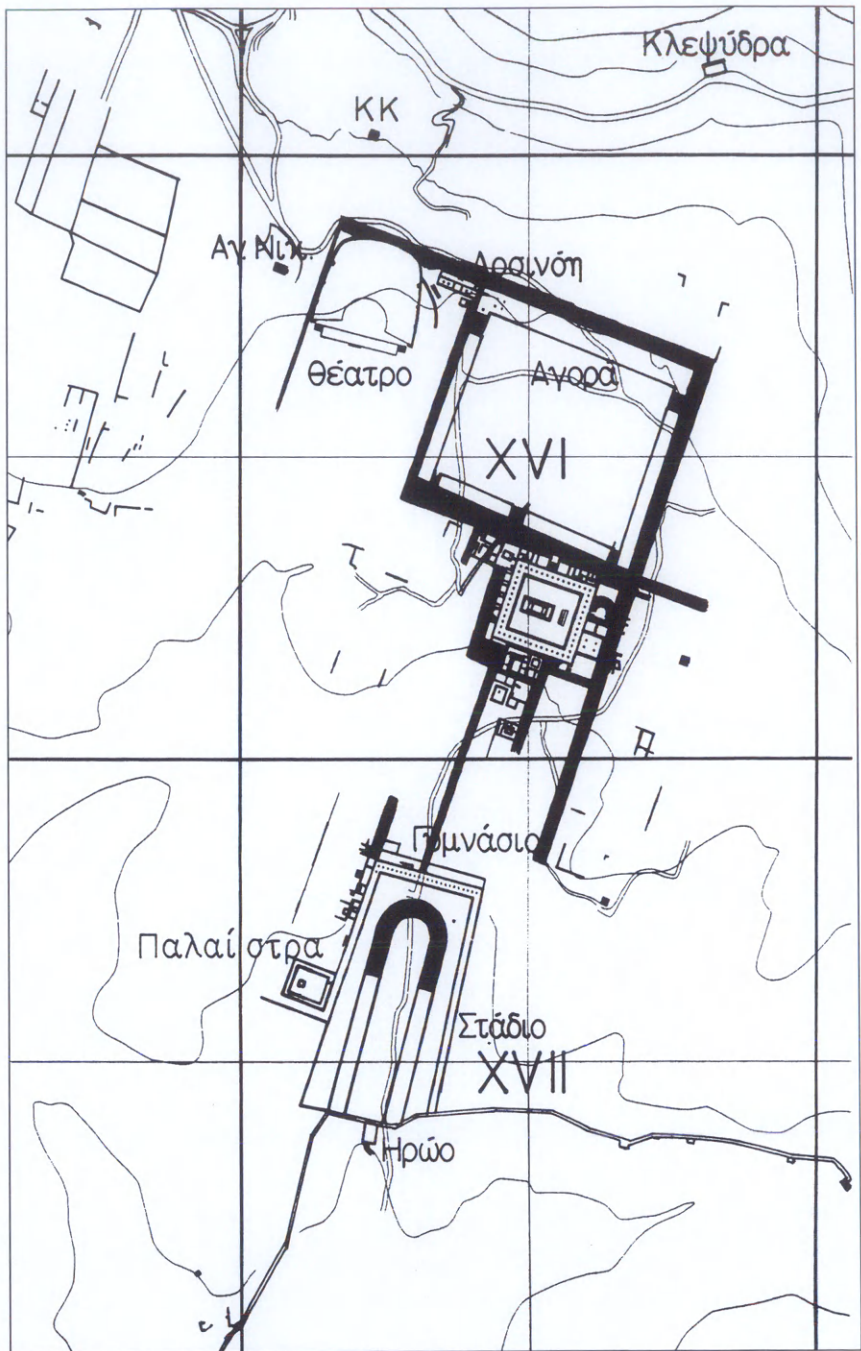
ταφές ἄθικτες καὶ τὰ ὅσα 23 νεκρῶν παραμερισμένα. Τὰ κτερίσματα ποὺ συνόδευαν τοὺς νεκροὺς ἦσαν τὰ συνήθη ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα, ὄπλα, κοσμήματα (εἰκ. 30) ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ τάφοι χρονολογοῦνται στὴν ΥἼΕ ΠΙΑ-Γ περίοδο.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὴν πόλη τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Πέτρο Θέμελη ἐκτάθηκε σὲ περισσότερα μνημεῖα. Τῆς ἀγορᾶς ὁ χῶρος διασαφηνίστηκε (εἰκ. 31) μετὰ τὴ διάλυση τῶν νεωτέρων ἀγροτικῶν κατασκευῶν καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἐπιχώσεων καὶ εἶναι πλέον φανερὸ τὸ σχέδιό της: τετράγωνη κατασκευὴ μὲ πλευρὲς μήκους 160 μέτρων, τὶς ὁποῖες ἀποτελοῦν ἰσομήκεις σχεδὸν στοῆς. Διάσπαρτα σὲ χῶρο 25 στρεμμάτων ὑπάρχουν μέλη ἀρχαίου κτιρίου, τὰ ὁποῖα ὁ ἀνασκαφεὺς θεωρεῖ ὅτι πιθανὸν ἀνήκουν σὲ ναὸ τοῦ Διὸς Σωτῆρος, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξη ἀγάλματος στὴν ἀγορὰ μνημονεύει ὁ περιηγητὴς Παυσανίας (IV, 31, 6): Μεσσηνίους δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ Διὸς ἐστὶν ἄγαλμα Σωτῆρος καὶ Ἀρσινόη κρήνη.

Στὴν ἀγορὰ ὑπῆρχε μνημεῖο ποὺ εἶχε ἰδρύσει ἡ πόλη τῆς Μεσσήνης γιὰ νὰ τιμῆσει, μετὰ τὸ 81 π.Χ., μετὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Μιθριδάτη, τρεῖς σημαντικοὺς Ρωμαίους, τὸν Λεύκιο Κορνήλιο Σύλλα, τὸν Λεύκιο Λικίνιο Μουρήνα καὶ τὸν Γναῖο Μάνλιο Ἀγρίππα. Τὴν ὕπαρξη τοῦ μνημείου καὶ τὰ τιμώμενα πρόσωπα γνωρίζουμε καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές ποὺ τὸ

5. ΜΕΣΣΗΝΗ

ἀγορὰ

31 Μεσσήνη. Πολεοδομικό του κέντρου τῆς πόλης.

συνόδευαν, οἱ δύο ἀπὸ τῆς ὁποῖας ἦσαν γνωστές ἀπὸ παλαιά (IG V, 1, 1454· Ἄ. Κ. Ὁρλάνδος, ΠΑΕ 1969, 115 εἰκ. 22) ἀλλὰ δὲν εἶχε ταυτιστεῖ τὸ μνημεῖο στὸ ὁποῖο ἀνήκαν.

Τοῦ θεάτρου τῆς Μεσσήνης, δυτικῶς τῆς ἀγορᾶς, ἀνασκάφηκε τὸ ἀνάλημμα τῆς δυτικῆς παρόδου κατασκευασμένο ἀπὸ μεγάλες λιθοπλίνθους κατεργασμένες μὲ ἐπιμέλεια. Γιὰ τὴ συναρμογή τους οἱ τεχνίτες χάραξαν ἐπάνω τους τεκτονικὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα διατηροῦνται. Ὑπενθυμίζεται ὅτι λιθόπλινθοι τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν ἐπισκευή

θέατρο

32 Ἐνεπίγραφο βάθρο πρὸς τιμὴν τοῦ Κλαυδίου Σαιθίδα.

33 Ἐγαλα κοριτσιοῦ στο ἄκρο τῆς δυτικῆς παρόδου κατὰ χώραν.

34 Ἐγαλα κοριτσιοῦ ἀπὸ τὸ θέατρο.

τῆς μεταξύ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς ἀγορᾶς κρήνης Ἀρσινόης, στὰ χρόνια τοῦ Διοκλητιανοῦ. Κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ καὶ ἀργότερα, στὸν χῶρο τοῦ θεάτρου ἀναπτύχθηκε συνοικισμὸς καὶ οἱ λίθοι τοῦ μνημείου χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν κατασκευὴ σπιτιῶν.

Παρὰ τὸ ὅτι θὰ ἀπαιτηθεῖ χρόνος πολὺς καὶ ἀνάλογη ἐργασία γιὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ θεάτρου, ὁ ἀνασκαφεὺς διεπίστωσε ἐπισκευές καὶ μετατροπές, μάλιστα τῆς σκηνῆς, ἡ ὁποία ἀνακατασκευάστηκε κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια. Τὶς οἰκοδομικὲς αὐτὲς ἐργασίες πληροφοροῦμεθα καὶ ἀπὸ ψήφισμα πρὸς τιμὴν τοῦ εὐεργέτου τῆς Μεσσήνης Κλαυδίου Σαιθίδα, ἀρχιερέως τῶν Σεβαστῶν καὶ Ἑλλαδάρχου, στὸ ὁποῖο ρητῶς ἀναφέρεται ἐπισκευὴ τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. (εἰκ. 32). Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πιθανῶς ἔγινε στὸ μέσον τῆς σκηνῆς μεγάλη ἡμικυκλικὴ κόγχη γιὰ τὴν ἴδρυση δύο ἀγαλμάτων. Ἀγάλματα ὑπῆρχαν καὶ σὲ ὀρθογώνιες κόγχες ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς ἡμικυκλικῆς.

Ἀνασκάφηκε ἐπίσης στὸ θέατρο τὸ κάτω μέρος τῆς δυτικῆς κερκίδας καὶ ἡ κλίμακα ἀνόδου τῆς κερκίδας. Ἡ κλίμακα αὐτὴ ἔφερε στὸ ἄνω διάζωμα καὶ κατέληγε σὲ ὀξυκόρυφη πυλίδα ἡ ὁποία ὀδηγοῦσε ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο.

Στὸ θέατρο, ὡς ἐπίσημο δημόσιο χῶρο, στήνονταν ἀνάθημα, ἰδιωτικὰ καὶ τῆς πόλης. Ἐνα τέτοιο ἀνάθημα, ἄγαλμα κοριτσιοῦ μὲ ποδήρη χιτῶνα, ἀντίγραφο ἔργου τοῦ πρώιμου 3ου αἰ. π.Χ., βρέθηκε στὸ πρὸς τὴν ὀρχήστρα τέλος τῆς δυτικῆς παρόδου (εἰκ. 33-34).

Ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ θέατρο, στὰ ΝΑ του, ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ καὶ τμήμα τοῦ πλακοστρώτου τοῦ μεσαίου κλίτους παλαιοχριστιανικῆς ἢ πρωτοβυζαντινῆς βασιλικῆς (εἰκ. 35). Στὰ δύο ἄκρα τῆς ἀψίδας οἱ τεχνίτες τῆς βασιλικῆς χρησιμοποίησαν δύο βάθρα χάλκινων ἀνδριάντων τὰ ὁποῖα φέρουν, μὲ γράμματα τοῦ 2ου ἢ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ., τὰ ὀνόματα Ἀλέξανδρος

βασιλική

35 Μερική άποψη τῆς βασιλικῆς.

36 Βάθρο ἀνδριάντος τοῦ Ἀριστομένη.

καὶ Ἀριστομένης (εἰκ. 36). Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ γνωστός Μεσσήνιος ὁ ὁποῖος εἶχε τιμηθεῖ μὲ ἥρωικὲς τιμὲς ὡς κατ' ἐξοχὴν πρόγονος. Χάλκινο ἀνδριάντα τοῦ Ἀριστομένη ἰδρυμένο στὸ στάδιο τῆς Μεσσήνης μνημονεύει ὁ Πausanίας (IV, 32, 6).

Ἀπὸ τὸ στάδιο ἀπομακρύνθηκε μεγάλη ποσότητα τῆς ἐπιχώσης πού εἶχε ἀποτεθεῖ ἀπὸ τὸν χεῖμαρρο τῆς μεγάλης πηγῆς τοῦ χωριοῦ καὶ ἀποκαλύφθηκαν οἱ κάτω σειρὲς τῶν ἐδωλίων ἄριστα διατηρημένες (εἰκ. 37-38). Μεγάλη φθορὰ ἔχουν ὑποστῆ τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ σταδίου ὅπου ἔχουν διασπαρῆ τὰ ἐδώλια καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν στοῶν. Στις ἐπιχώσεις βρέθηκαν ἐπιγραφὲς καὶ γλυπτὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα μνημονεύονται φθαρμένος κορμὸς ἀγάλματος Ἀφροδίτης (εἰκ. 40) καὶ δεύτερος κορμὸς ἀγάλματος τῆς ἰδίας θεᾶς τῆς ὕστερης ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς (εἰκ. 41).

Στὸ ἐσωτερικὸ περιβόλου, στὴ ΒΔ γωνία τῆς βορείας στοᾶς τοῦ γυμνασίου, βρέθηκε ἀποθέτης (εἰκ. 39) μὲ πλῆθος ἀναγλύφων ἀναθηματικῶν πλακιδίων, εἰδωλίων κοριτσιῶν, πηλίνων

στάδιο

γυμνάσιο

37 Ἀποψη τοῦ σταδίου ἀπὸ ΒΔ.

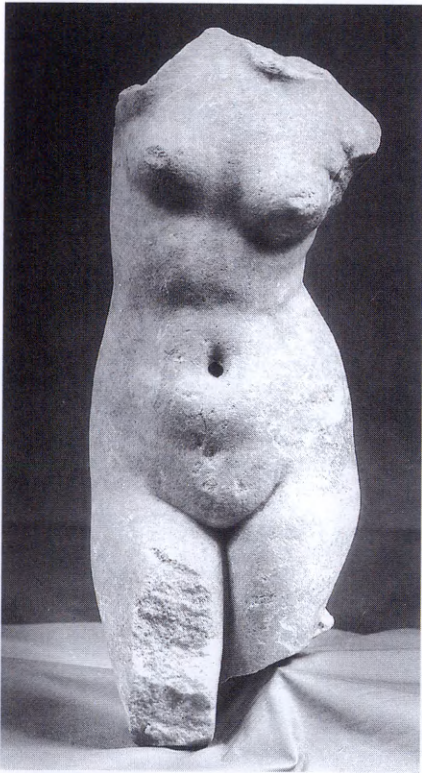
38 Στάδιο, οί κάτω σειρές τῶν ἐδωλίων.

39 Περίβολος ἱεροῦ ἥρωος, νότιο ἀνάλημμα.

40 Ἀκρωτηριασμένος κορμός Ἀφροδίτης.

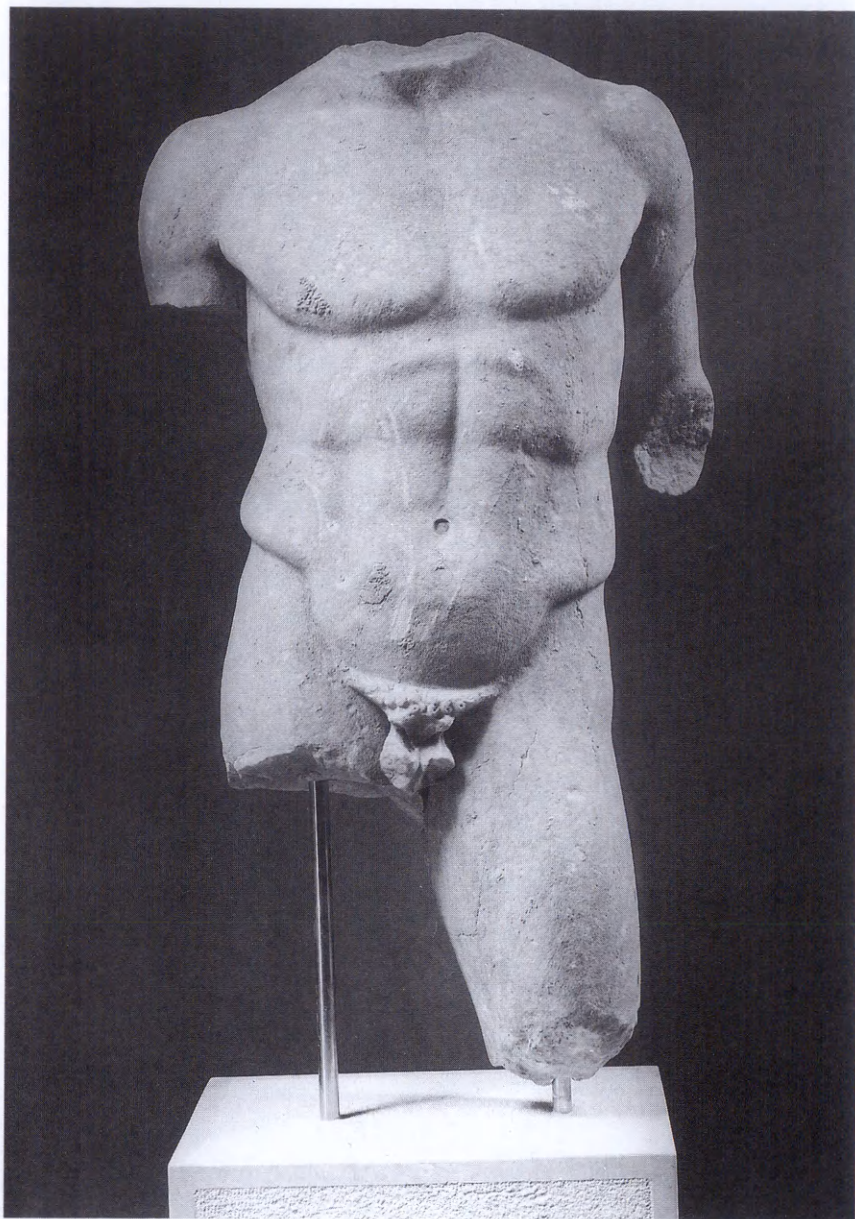
41 Μαρμάρινο ἄγαλμα Ἀφροδίτης.

προτομῶν καὶ θυμιατηρίων. Ὁ ἀνασκαφεὺς κρίνει ὅτι εἶναι ἀποθέτης ἱεροῦ ἥρωος, πιθανότατα τοῦ Ἀριστομένους, τοῦ ὁποίου τὸ ἥρῳον ἦταν στὸ στάδιο. Ὁ Πausanias μάλιστα (IV, 32, 3) περιγράφει τὸ μνημεῖο, τὸ ἥρῳον, καὶ ὅποια ἐπὶ τῷ τάφῳ δρῶσι οἱ Μεσσήνιοι, δηλαδὴ τὸ ἐνάγισμα ταύρου στὸν Ἀριστομένη. Κατὰ τὴν ἐκθεση τοῦ 1997 εἶχε γίνῃ λόγος γιὰ τὴν εὕρεση ὀκτὼ κιβωτιοσχῆμων τάφων διατεταγμένων στροβιληθῶν (εἰκ. 42). Οἱ τάφοι ἐρευνηθήκαν καὶ τὰ κτερίσματά τους, χρονολογούμενα ἀπὸ τὸν 3ο ἕως τὸν 1ο π.Χ. αἰ., πῆλινα, σιδερένια, χάλκινα, χρυσά, ὀστέινα καὶ ὑάλινα, εἶναι πλούσια.

Τὸ Μουσεῖο τοῦ Μαυροματίου, τὸ ὁποῖο εἶχε κατασκευάσει τὸ 1970 ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, παραχωρήθηκε στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ. Μετὰ τὴν ἀνακαίνισή του, ἐκτέθηκαν νέα γλυπτὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή, τὸ ἄγαλμα τοῦ Τιβερίου Κλαυδίου Θέωνος, τὸ ἀντίγραφο τοῦ δορυφόρου τοῦ Πο-

42 Τὸ ταφικὸ μνημεῖο K3 ἀπὸ ΒΔ.

43 Ὁ Δορυφόρος τοῦ Πολυκλείτου ἀπὸ τὸ γυμνάσιο.

44 Τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμῆ ἀπὸ τὸ γυμνάσιο.

λυκλείτου (εἰκ. 43) καὶ τὸ ἀντίγραφο τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἑρμῆ, παραλλαγή τοῦ Ἑρμῆ τῆς Ἄνδρου (εἰκ. 44). Τὸ ἄγαλμα ἀνασυγκροτήθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Διὸς Σωτῆρος, πού ἄρχισε τὸ 1996, ὀλοκληρώθηκε ἀπὸ τὴν προΐσταμένη τῆς Ἐφορείας Ὀλυμπίας κ. Ξένη Ἀραπογιάννη κατὰ τὸ 1998. Παρὰ τὸ ὅτι ὁ ναὸς ἐδράζεται σὲ ἐπιχώσεις μὲ προϊστορικά λείψανα καὶ ὁ γύρω χώρος βρίθκει προϊστορικῶν καταλοίπων, κρίθηκε ὅτι προέχει ἡ δημοσίευση τῶν κλασικῶν λειψάνων πού βρέθηκαν ἕως τώρα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μορφολογική καὶ χρονολογική αὐτοτέλεια.

Κατὰ τὸ 1998 ἐρευνήθηκε μὲ τομὲς τὸ κάτω ἀπὸ τὸν ναὸ ἔδαφος. Στὴ ΒΑ γωνία τοῦ σηκοῦ, σὲ μικρὸ βάθος, μόλις 0.15 βρέθηκε ἀρχαιότερο δάπεδο, ἴσως ἀρχαϊκὸ (εἰκ. 45). Πίσω ἀπὸ τὸ βάθρο τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, σὲ ἄλλη τομὴ ἀποκαλύφθηκαν λείψανα τοῖχου τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων, ὁ ὁποῖος εἶναι πιθανῶς σύγχρονος μὲ κτίσματα πού ἔχουν ἤδη βρεθεῖ βορείως τοῦ ναοῦ.

6. ΦΙΓΑΛΕΙΑ

Ναὸς Ἀθηνᾶς καὶ
Διὸς Σωτῆρος

45 Τομὴ στὴ ΒΑ γωνία τοῦ σηκοῦ.

Μετά τήν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης τοῦ εἶχε συσσωρευθεῖ νοτίως τοῦ ναοῦ, ὁ χώρος ξαναβρῆκε τήν ἀρχική του μορφή καί ἀποκαλύφθηκε πλήρως ἡ νότια πλευρά τοῦ μνημείου (εἰκ. 46). Ἡ ἐπίχωση ἦταν ἀρχαία καί περιεῖχε θραύσματα ἀγγείων κλασικῆς ἐποχῆς ἀλλά καί πολλά κεραμίδια τοῦ ναοῦ σέ θραύσματα τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπό κάποια σοβαρή βλάβη τῆς στέγης του. Πολλά θραύσματα σώζουν τμήματα σφραγίδων· ἡ ἐπιγραφή τους ΦΙΓΑΛΕΩΝ ΔΑΜΟΣΙΟΣ σώζεται σέ μία κεραμίδα πλήρης.

Στό πλάτωμα πρό τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ἔγινε λεπτομερῆς καθαρισμός, ὅπου καθορίσθηκε μέ ἀκρίβεια ἡ ἔκταση τοῦ λιθόστρωτου δαπέδου καί ἀφαιρέθηκαν καί τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα πυρακτωμένων χωμάτων πάνω ἀπό τόν φυσικό βράχο. Συλλέχθηκαν λίγα ὄστρακα καί μικρά τεμάχια χαλκῶν ἐλασμάτων.

46 Νότια πλευρά τοῦ ναοῦ, ἄποψη ἀπό ΝΑ.

47 Λείψανα προϊστορικοῦ κτιρίου, πού ἐφάπτεται στή βόρεια πλευρά τοῦ ναοῦ.

Βορείως τοῦ ναοῦ, στό πλάτωμα, ἐρευνήθηκε μερικῶς χαμηλὸς λόφος στή μικρὴ ἐπίχωση τοῦ ὁποίου βρέθηκαν κεραμίδες κλασικῶν χρόνων, ὅχι ὅμως κεραμική.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ μᾶς ἀποκάλυψε ἓνα νέο θρησκευτικὸ καὶ πολιτικὸ κέντρο τῶν Φιγαλέων. Ἡ μελλοντικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ μεσοελλαδικοῦ οἰκισμοῦ (εἰκ. 47), πού βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸν ναὸ καὶ βορείως αὐτοῦ, θὰ δια φωτίσει τὴν ἀρχαιότερη ἱστορία τοῦ χώρου.

7. ΘΕΡΜΟΣ Τὸ μέγαρο Β στὸν Θέρμο (εἰκ. 48), ἓνα ἀπὸ τὰ γνωστότερα μνημεῖα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἐρευνήθηκε πρῶτα ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σωτηριάδη καὶ κατόπιν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο. Κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1992 ἕως σήμερα συμπληρώθηκε ἡ ἔρευνα καὶ τὰ συμπεράσματα τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν τροποποιήθηκαν σημαντικὰ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Ἰω. Παπαποστόλου. Ἡ σημασία τῆς νέας ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία βρί-

48 Θέρμος. Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος μὲ τὸ μέγαρο Β κάτω ἀπὸ τὸν ναό.
Ἄποψη ἀπὸ ἀέρος.

σκεται πλέον στο τέλος της, επέβαλε τή συνολική θεώρηση τῶν στοιχείων πού ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ κατά τὰ ἕξι χρόνια πού διεξάγεται. Κρίθηκε λοιπόν ἀναγκαία ἡ σύνοψη τῶν νέων εὐρημάτων, καί σέ τοῦτο ἀνταποκρίθηκε ὁ κ. Παπαποστόλου τοῦ ὁποίου ἐκθέτω τὰ συμπεράσματα.

Κατά τή νέα ἀνασκαφή διαπιστώθηκε ὅτι γύρω στό 1200 π.Χ. συνέβη στόν Θέρμο καταστροφή τοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ χωρίς ὅμως νά ἐγκαταλειφθεῖ καί νά ἐρημωθεῖ ὁ τόπος. Ἀντίθετα πρὸς ἄλλους μυκηναϊκοὺς οἰκισμούς τῆς Ἑλλάδος τῶν ὁποίων τήν καταστροφή ἀκολούθησε ἡ ἐγκατάλειψη, στόν Θέρμο ἡ νέα ἐγκατάσταση μαρτυρεῖται ἀπό τήν εὕρεση ἀμαυρόχρωμης κεραμικῆς μέ γεωμετρική διακόσμηση. Στή νέα αὐτή ἐγκατάσταση δεσπόζει τὸ μέγαρο Β, τὸ σπουδαιότερο κτίσμα στόν τόπο κατά τήν πρώιμη αὐτή ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου. Τὸ μέγαρο Β κτίστηκε μετὰ τὸ 1200 π.Χ., πιθανῶς κατά τὸν 11ο αἰώνα. Ἡ νέα ἐγκατάσταση εἶχε συνέπειες πολιτισμικές· οἱ κάτοικοι τοῦ Θέρμου ἐγκαταλείπουν τίς μυκηναϊκὲς συνήθειες καί υἱοθετοῦν ἐκεῖνες τοῦ βορειοδυτικοῦ χώρου, δηλαδή τῆς ὅλης Ἠπείρου καί τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὅπου ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ἡ μυκηναϊκὴ παράδοση καί ἀκμάζει πλέον σ' αὐτὴν νέος πολιτισμός.

Τὸ μέγαρο Β εἶναι κτίριο κανονικὰ ὀρθογώνιο καί δὲν ἔχει τοίχους καμπύλους, ἔστω καί ἐλαφρά, οὔτε προκύπτει ὅτι οἱ τοῖχοι του ἔκλιναν πρὸς τὰ μέσα, χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα, κατά τίς παλαιότερες ἀπόψεις, ἀποτελοῦσαν ἐπιβιώσεις τεχνικῆς τῆς κατασκευῆς τῶν προϊστορικῶν κτισμάτων τοῦ ἴδιου χώρου. Σπουδαιότατη εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ πλάκες πού εἶχαν ἐρμηνευθεῖ, ἤδη ἀπὸ τὸν Σωτηριάδη, ὡς βάσεις ξυλίνων στύλων μιᾶς ἐλλειψοειδοῦς περιστάσης, δὲν ἔχουν σχέση μέ τὸ μέγαρο Β τὸ ὁποῖο, συνεπῶς, δὲν ἔφερε ποτὲ γύρω του στύλους. Στή λανθασμένη ἀπόδοση τῶν βάσεων στό μέγαρο Β βασίζεται καί ἡ ἀποψη ὅτι τὸ κτίριο αὐτὸ ἀποτελεῖ βαθμίδα

μεταξύ τῶν ἀπλῶν προϊστορικῶν οἰκημάτων καί τοῦ ἑλληνικοῦ περιπτέρου ναοῦ τῶν πρώιμων χρόνων.

Τὸ μέγαρο Β καταστράφηκε, σύμφωνα μὲ τὴ ραδιοχρονολόγηση στοιχείων του, γύρω στὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ. π.Χ. Τὸν χῶρο του κατέλαβε μεγάλη πήλινη ἐστία ὀλοκαύστων θυσιῶν καί ἴσως μικρὴ κατασκευὴ ἀπὸ κλαδιά. Λάκκοι προσφορῶν ἀνοίγονται νότια καί δυτικά τῆς ἐστίας στοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι τοῦ Θέρμου ἀποθέτουν σιδερένια ὄπλα. Σὲ ἐπόμενη περίοδο, πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ πρώιμου ἀρχαικοῦ ναοῦ, ἀνήκουν οἱ πλάκες τῆς ὑποθετικῆς ἐλλειψοειδοῦς περιστάσης καθὼς καί ἓνα δάπεδο τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖ ἔντονη χρῆση καί δραστηριότητα. Στὸ δάπεδο αὐτὸ ὑπῆρχε στημένη στήλη, ἴσως ὄρος παλαιότερου ἱεροῦ ἢ λίθος στὸν ὁποῖο οἱ κάτοικοι τοῦ Θέρμου ἀπέδιδαν λατρεία. Στὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη ναός, ἴσως μόνον ἓνας βωμός.

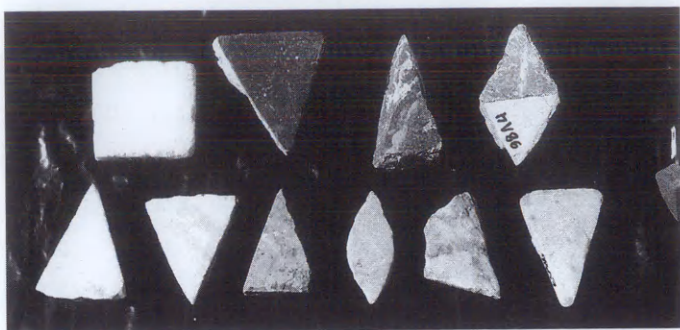
Ἡ ἀπὸ τὸ 1992 ἔρευνα στὸν Θέρμο δὲν διαφώτισε ὅλα τὰ ζητήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῶν μνημείων. Γνωρίζουμε ὅμως πλέον ὅτι τὸ μέγαρο Β ἀνήκει στὸν μεταμυκηναϊκὸ οἰκισμό, ὅτι ἦταν μνημειῶδες γιὰ τὴν ἐποχὴ καί τὸν τόπο, καί ὅτι πιθανῶς ἦταν κτίριο θρησκευτικὸ ἢ κατοικία τοῦ τοπικοῦ ἄρχοντος. Τὸ σπουδαιότερο συμπέρασμα κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, ἀπὸ τὴ νέα ἔρευνα τοῦ μεγάρου Β εἶναι, ὅτι τοῦτο δὲν ἀνήκει στὸν πρωτογεωμετρικὸ πολιτισμὸ τῆς νοτιότερης Ἑλλάδος ἀλλὰ στὸν βορειοδυτικὸ τῆς ὅλης Ἡπείρου καί τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας.

Οι ἐργασίες στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Παντανάσσης, στὴ Φιλιππιάδα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Παν. Βοκοτόπουλο, περιορίστηκαν στὴν ἀποκατάσταση τῆς πλακόστρωσης τοῦ κυρίως ἱεροῦ βήματος, τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ νάρθηκος καὶ στὴ συμπλήρωση τοῦ δαπέδου τῆς στοᾶς ἔμπρὸς στὸ νότιο παρεκκλήσιο.

Κατὰ τὶς ἐργασίες στὸ μέσον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος βρέθηκε τὸ θεμέλιο τῆς ἁγίας Τραπεζῆς καὶ τὸ κοίλωμα γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ ἐγκαινίου, τοῦ κιβωτίου δηλαδὴ μὲ λείψανο μάρτυρος. Βρέθηκαν ἀκόμη καὶ πλάκες ποὺ ἀνήκουν στὴν κατασκευή τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ καλυβίτες τάφοι στὸν νάρθηκα μὲ μεγάλες κεραμίδες καὶ πολλὲς κροῦστες μαρμαροθετήμα-

49 Παντάνασσα Φιλιππιάδος. Ὑποθεμελίωση τῆς ἁγίας τραπέζης.

50 Κρούστες μαρμαροθετήματος από τὸν νάρθηκα.

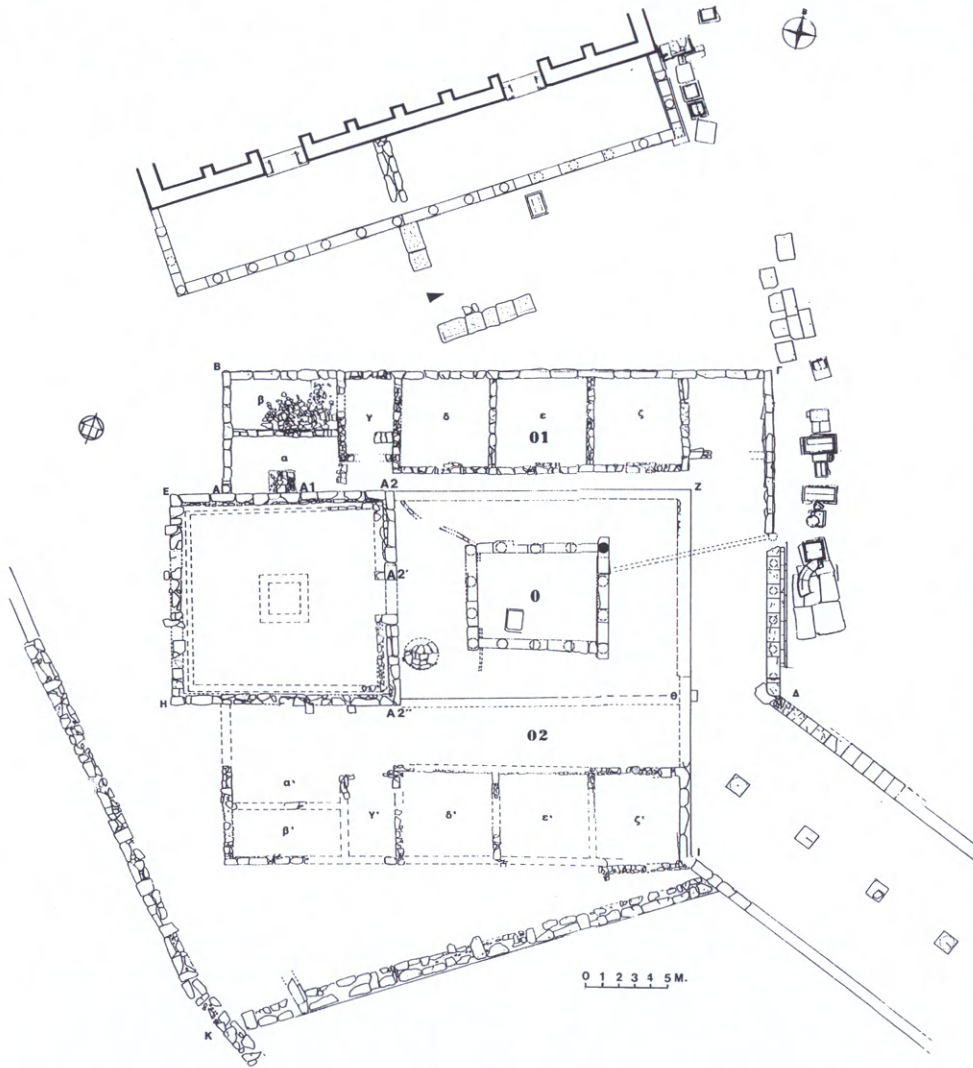

51 Θεοδοσιανὸ κιονόκρανο. 52 Κολουροπυραμιδοειδῆς τεκτονικὸ κιονόκρανο.

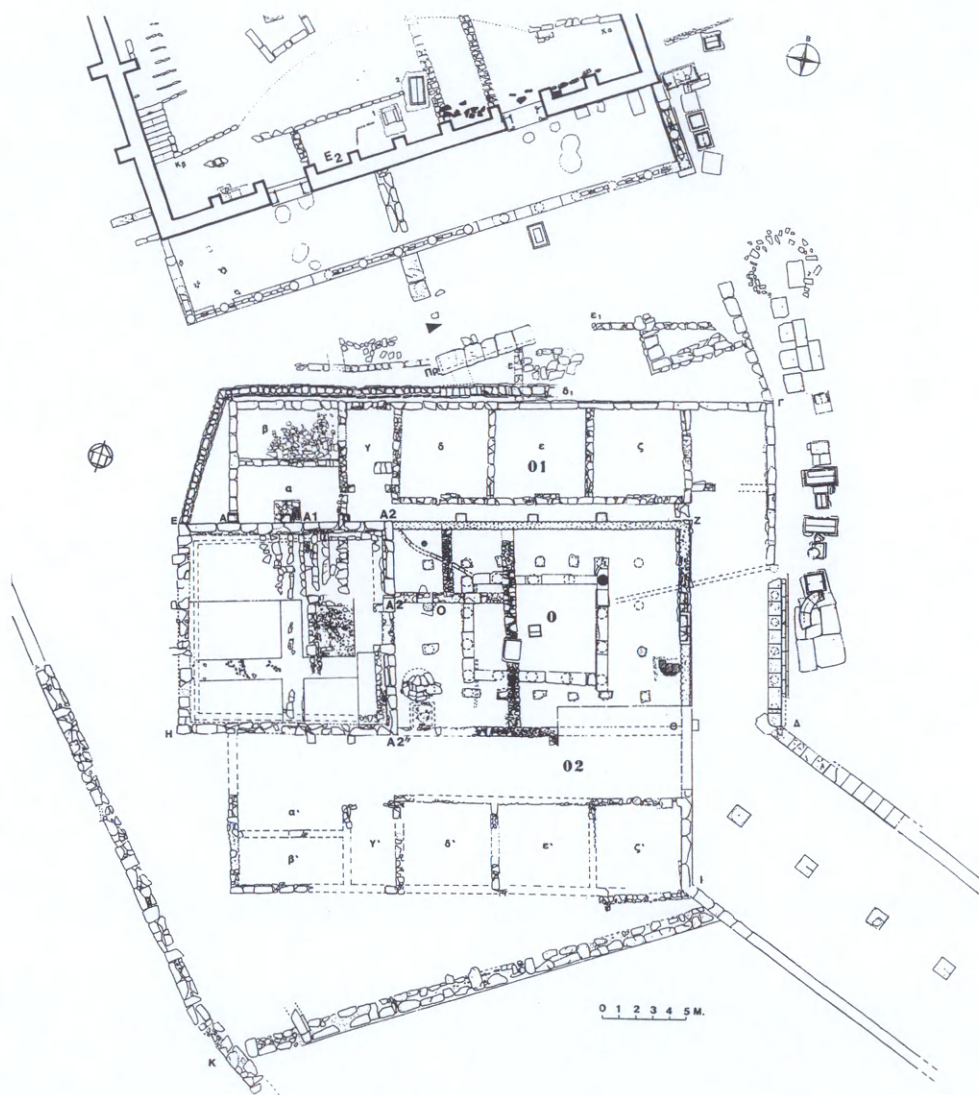
τος (εἰκ. 50). Ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν δύο, ἓνα παλαιοχριστιανικὸ Θεοδοσιανὸ κιονόκρανο (εἰκ. 51) καὶ δεύτερο σχήματος κολούρου πυραμίδος με ἀνάγλυφο διάκοσμο ἀπὸ φύλλα ἀκάνθης σὲ δύο ζῶνες, τοῦ 13ου αἰῶνος (εἰκ. 52).

Τοῦ συγκροτήματος τῆς Δωδώνης τοῦ γνωστοῦ ὡς Πρυτανεῖου ἐρευνήθηκε τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς νότιας πτέρυγας ἀπὸ τὶς καθηγήτριες κυρίες Χρ. Σούλη, Ἀ. Βλαχοπούλου καὶ Κ. Γραβάνη (εἰχ. 53, 54, 55, 56). Τὸ τελευταῖο δωμάτιο ἦταν

9. ΔΩΔΩΝΗ

53 Τὸ Πρυτανεῖο κατὰ τὴ δεύτερη οἰκοδομικὴ φάση μὲ τὶς πτέρυγες 01, 02, τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ νοτιοανατολικὴ στοά.

54 Οί τρεις οικοδομικές φάσεις του Πρυτανείου και τὰ λείψανα ιδιωτικῶν κατοικιῶν στό κεντρικό ἀρχικό κτίριο O.

55 Ἐπίσημη ἀποψη τοῦ Πρυτανείου ἀπὸ ΒΔ.

56 Ἐπίσημη ἀποψη τοῦ Πρυτανείου ἀπὸ Β.

57 Τὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς πτέρυγας Ο2 ἀπὸ ΝΑ.

58 Θραῦσμα κεραμίδας μετὴν ἐπιγραφὴ Φορμίσκου.

διπλό και ὑπάρχει πλέον ἀπόλυτη ἀντιστοιχία χώρων τῆς βόρειας καὶ τῆς νότιας πτέρυγας. Τῶν δύο νέων δωματίων βρέθηκε ἡ πεσμένη κεράμωση τῆς στέγης (εἰκ. 57) καὶ σὲ μερικά ἀπὸ τὰ κεραμίδια ὑπάρχει ἡ σφραγίδα τοῦ ἐργαστηριάρχου Φορμίσκου (εἰκ. 58), ὅπως καὶ στὰ κεραμίδια τῆς βόρειας πτέρυγας. Τοῦτο ὑποδηλώνει κατὰ τὶς ἀνασκαφεῖς ὅτι οἱ δύο πτέρυγες, ποὺ καταστράφηκαν ταυτόχρονα ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τὸ 167 π.Χ., μὲ τὸ πανομοιότυπο σχέδιο χρησίμευαν ὡς καταγώγιο, ὡς ξενοδοχεῖο. Τὰ δωμάτια σὲ σειρά, καὶ στὶς δύο πτέρυγες, ἐρμηνεύονται ὡς κοιτῶνες, ἀποψη εὐλογη (εἰκ. 53-54). Ἰδιαίτερα στὴ νότια πτέρυγα καὶ μάλιστα στὸ δυτικὸ διπλὸ δωμάτιο οἱ ἀνασκαφεῖς, ἀπὸ τὴν εὕρεση ἐκεῖ πηλίνου σφραγίσματος (εἰκ. 59) ποὺ συνόδευε ἔγγραφο, κρίνουν ὅτι πιθανῶς κάπου ἐκεῖ βρισκόταν τὸ ἀρχεῖο τοῦ Πρυτανείου καὶ ἐνδεχομένως καὶ ἄλλες ὑπηρεσίες, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ νομισματοκοπεῖο. Κρίνοντας ἀπὸ τὴν ποσότητα τῶν σφραγισμάτων τῆς Δήλου καὶ κυρίως τοῦ Καλλίου, ὅπου ὑπῆρχαν συστηματικὰ ἀρχεῖα, τὸ συμπέρασμα φαίνεται πρόωρο.

59 Πήλινο ἐνεπίγραφο σφράγισμα.

60 Ἡ σειρά τῶν βάθρων ἔμπρός ἀπὸ τὴν ἀνατ. στοὰ καὶ ἡ δίβαθμη κρηπίδα τοῦ στυλοβάτη, ἀπὸ Ν.

61 Χρηστήριο ἔλασμα.

62 Κεραμίδα μετὴν ἐπιγραφῇ Διὸς Νάου.

63 Ἡ νοτιοανατολική στοὰ στήν προέκταση τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ Πρυτανείου, ἀπὸ Β.

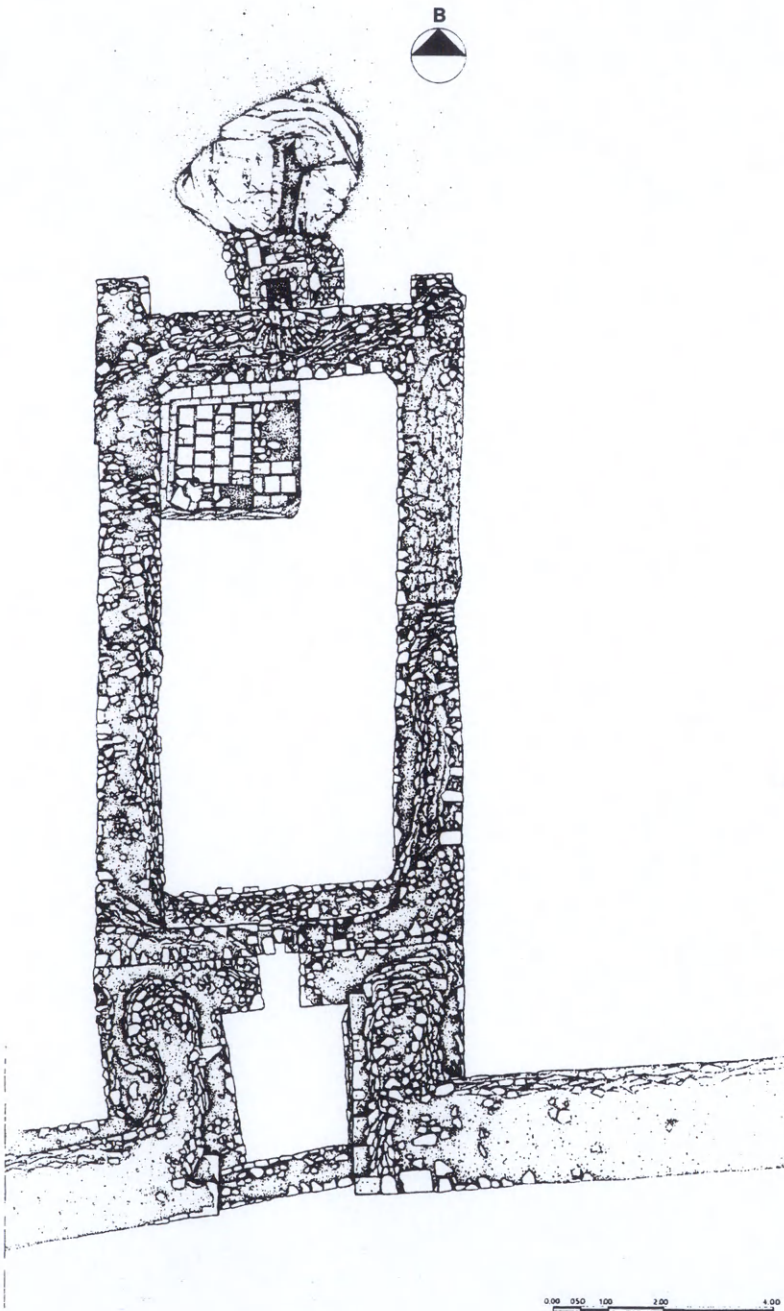
Ἐρευνήθηκε ἡ στοὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Πρυτανείου καὶ ἀποκαλύφθηκαν οἱ δύο βαθμίδες τῆς (εἰκ. 60). Ἐμπρὸς ἀπὸ αὐτὲς ξαναβρέθηκαν, σκεπασμένα μὲ τὶς ἐπιχώσεις 120 ἐτῶν, τὰ βάθρα πού εἶχε ἀποκαλύψει ὁ Κωνσταντῖνος Καραπάνος. Μέσα στὶς νεώτερες αὐτὲς ἐπιχώσεις βρέθηκαν δύο μολύβδινα χρηστήρια ἐλάσματα (εἰκ. 61) καὶ θραῦσμα κεραμιδιοῦ μὲ τὸ σφράγισμα Διὸς Νάου (εἰκ. 62).

Ἡ πρὸ τοῦ Πρυτανείου στοὰ συνεχίζεται πρὸς τὰ ΝΑ, πράγμα πού εἶχε διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὸν Καραπάνο. Κατὰ τὴν ἔρευνα τοῦ 1998 βρέθηκαν οἱ τέσσερις πρῶτες βάσεις κίωνων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας (εἰκ. 63), ἀπαραίτητης γιὰ τὴ στήριξη τῆς στέγης, διότι ἡ στοὰ ἔχει πλάτος δέκα μέτρων. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς θὰ φέρει στὸ φῶς τὸ πέρασ τῆς στοᾶς καὶ ἄλλα βάθρα τὰ ὁποῖα εἶχε ἀποκαλύψει καὶ σχεδιάσει ὁ Καραπάνος.

10. ΑΜΦΙΠΟΛΗ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

Κατά τὴν ἔκθεση τοῦ Ἔργου τοῦ 1996 εἶχε γίνῃ λόγος γιὰ τὸν πρόβολο τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς Χριστιανικῆς Ἀμφιπόλεως. Κατὰ τὸ 1998 ἐρευνήθηκε ἀπὸ τὸν Ἐφορο Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Χαρ. Μπακιριτζῆ ὁ πρόβολος αὐτός (εἰκ. 64). Ἀπὸ τὴν ἔρευνα προκύπτει ὅτι τὸ ὄλο κτίσμα, μήκους 17 μ. καὶ πλάτους 6.50 μ., εἶχε κατασκευαστεῖ μικρὸ πρῶτα, 3.20 X 6.50 μ., καὶ τεκτονικὰ συνδεδεμένο μὲ τὸ τεῖχος τῆς πόλης καὶ εἶχε τὴ μορφὴ πύργου. Τὸ ἐσωτερικὸ του ἦταν κενὸ καὶ στὴ βόρεια πλευρὰ του ὑπῆρχε ἄνοιγμα πλάτους 0.70 μ. Οἱ πλάγιοι τοῖχοι ἔχουν ἀσυνήθιστα μεγάλο πάχος, 2.20 μ. ἐνῶ ὁ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης τοῖχος εἶναι πολὺ λεπτότερος, μόλις 0.75 μ.

Τὸ κτίσμα αὐτό, ἀμυντικὸ λόγῳ τῆς θέσης του καὶ χρηστικὸ συγχρόνως ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ κενὸ καὶ τὸ ἄνοιγμα στὴ βόρεια πλευρὰ του, αὐξήθηκε καὶ ἀπὸ 3.20 μ. ἔφθασε τὰ 17 μ. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς προσθήκης εἶναι κενό, ἔχει μῆκος 14 μ. καὶ πλάτος 6.50 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι ἰσχυροί, πάχους 1.30 μ. Ὁ βόρειος τοῖχος μάλιστα φέρει στὰ ἄκρα του ἀντηρίδες. Τὸ κτίσμα στεγαζόταν μὲ καμάρα· ἄνοιγμα εἰσόδου σ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ πρόσβαση γινόταν ἀπὸ τὸν ὄροφο, ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ, μὲ μετέωρη σκάλα ἢ κεκλιμένο ἐπίπεδο ποὺ στηριζόταν σὲ λίθινους κιλλίβαντες ἐντοιχισμένους στὸν νότιο καὶ τὸν δυτικὸ τοῖχο. Τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μὲ πήλινες πλάκες. Στὴ βόρεια πλευρὰ μολυβένιος σωλήνας ὁ ὁποῖος καλυπτόταν μὲ μαρμάρινη κυκλικὴ ἐπένδυση ἀπομάκρυνε τὴν περιττὴ ποσότητα τοῦ νεροῦ ποὺ ἀποθηκευόταν στὸ κτίσμα, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἦταν δεξαμενὴ. Ἡ θέση τοῦ κτίσματος στὸ τεῖχος ὑποχρέωνε καὶ στὴ χρῆση του ὡς πύργου ἀμυντικοῦ, ποὺ προστάτευε τὴν πόλη ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν κατασκευή. Ὁ πρόβολος - δεξαμενὴ εἶναι κατασκευασμένος σὲ ἰδιαίτερα κατωφερὲς ἔδαφος, πλεονέκτημα σὲ περίπτωσι ἐξωτερικῆς ἐπίθεσης.

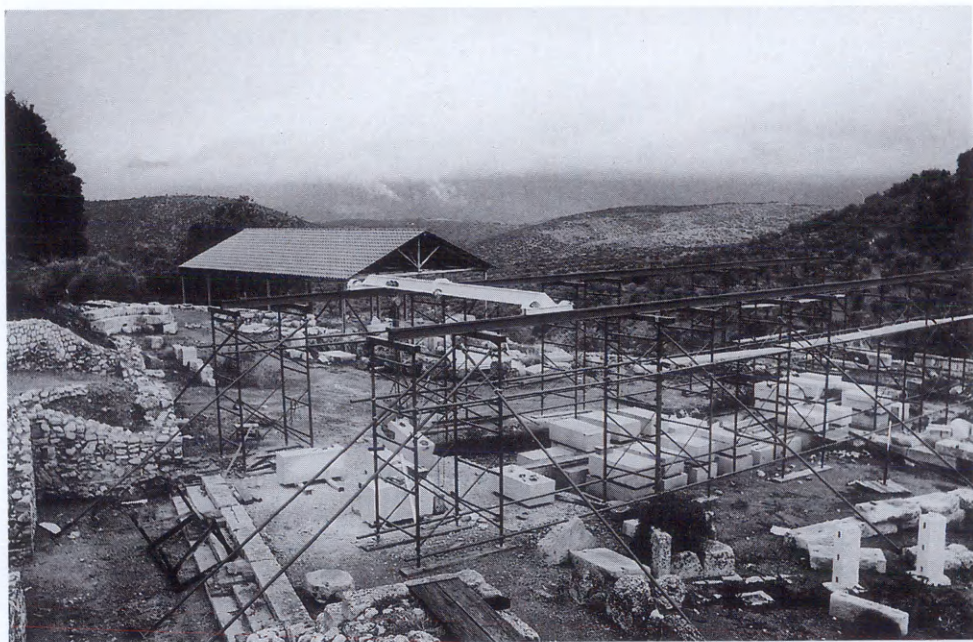
64 Χριστιανική Ἀμφίπολη. Πρόβολος τοῦ ὄχρωματικοῦ περιβόλου, ὕδατο-ποθήκη ἢ ἐργαστήριο (:).

Ἡ συντήρηση μνημείων

ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

Ἱερόν Ἀπόλλωνος
Μαλεάτα

Ἡ παλαιὰ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καββαδία ἀνασκαφῆ ἔχει ἤδη ὀλοκληρωθεῖ καὶ οἱ ἐκεῖ ἐργασίες ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Βασ. Λαμπρινουδάκη περιορίζονται πλέον στὴ συντήρηση τῶν μνημείων.

65 Τὸ ἐργοτάξιο τῆς ἀναστήλωσης τοῦ κλασικοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Στὸ βάθος τὸ νέο στέγαστρο τοῦ ναοῦ.

Κύριο ἔργο κατὰ τὸ 1998 ἦταν ἡ ἀντικατάσταση τοῦ σχεδιασμένου ἀπὸ τὸν Ἄ. Ὀρλάνδο ξύλινου στεγάστρου τοῦ ναοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε φθαρεῖ, μὲ νέο καὶ ἡ ἔναρξη τῆς ἀναστήλωσης τοῦ μνημειώδους βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος: Ὁ ἀνεσκαμμένος ἤδη ἀρχαῖος λάκκος ὑπὸ τὴν τράπεζα τοῦ βωμοῦ καὶ τὰ ἀπομένοντα τμήματα τοῦ στερεοβάτη καθαρίστηκαν, ὁ χῶρος τῆς ἔδρασης τοῦ βωμοῦ πληρώθηκε καὶ διαστρώθηκε μὲ σκύρα καὶ ἄμμο θαλάσσης καὶ ἄρχισαν νὰ τοποθετοῦνται οἱ λίθοι τῆς θεμελίωσης (εἰχ. 65).

Προκειμένου νά διαμορφωθεῖ ὁ ἐσωτερικός χώρος τοῦ Νυμφαίου στή νότια πλευρά τῆς πλατείας τοῦ ἱεροῦ ἐρευνήθηκε μέ στενή τομή τὸ ὑπέδαφος στὸν βόρειο χώρο του μέχρι τὸν βράχο. Φάνηκε ὅτι ἀρχικά ὁ πυθμένας τῆς μικρῆς κοιλάδας ἐδῶ στρεφόταν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ΒΔ, δηλ. πρὸς τὸ ἀνατολικὸ κρᾶσπεδο τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ (εἰκ. 66).

Στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τοῦ ἱεροῦ διαλύθηκαν τὰ θεμέλια τοῦ φυλακείου τῆς ἐποχῆς Καββαδία καὶ συνεχίσθηκε ἡ συμπληρωματικὴ ἔρευνα στὰ προϊστορικά κτίσματα γιὰ τὴν τελικὴ, ἐνιαία διαμόρφωση τοῦ χώρου αὐτοῦ. Τὸ δυστυχῶς πολὺ λίγο διατηρούμενο ἀψιδωτὸ κτίριο πὺ ἀναγνωρίσθηκε πέρυσι καθαρίσθηκε ὁλόκληρο (εἰκ. 67).

67 Θεμέλια ἀψιδωτοῦ κτίσματος στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τοῦ ἱεροῦ.

Τῆς μεγάλης βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου, ἡ ἀνασκαφή τῆς ὁποίας εἶχε γίνει ἀπὸ τὸν Δημήτριο Πάλλα κατὰ τὸ διάστημα 1956-1965, τμῆμα τῆς δημοσιεύσεως ἀνέθεσε τὸ Συμβούλιο στὸν ἀρχαιολόγο - Λυκειάρχῃ κ. Παναγιώτῃ Βελισσαρίου. Ἄρχισε ἤδη ἡ σύνταξη τοῦ συστηματικοῦ ἐπιστημονικοῦ καταλόγου τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ γλυπτῶν, τὰ ὅποια, ἀκέραια ἢ σὲ θραύσματα ἀριθμοῦνται σὲ χιλιάδες. Ἡ ἐργασία προβλέπεται μακρά, τὸ Συμβούλιο ὅμως θὰ καταβάλλει κάθε προσπάθεια καὶ δαπάνη γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ.

ΛΕΧΑΙΟΝ

βασιλική

Στὸ γυμνάσιο τῆς ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως συνεχίστηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχαιολόγο κ. Καλλιόπῃ Δημ. Λαζαρίδῃ οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν πωρίνων πλίνθων τοῦ μνημείου, οἱ στερεώσεις τῶν κονιαμάτων καὶ οἱ ἐπιχώσεις εὐπαθῶν μερῶν του γιὰ τὴν προστασία ἀπὸ τὶς καιρικές ἐπιδράσεις. Παράλληλα συνεχίστηκε ἡ σύνταξη τῶν συστηματικῶν καταλόγων τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

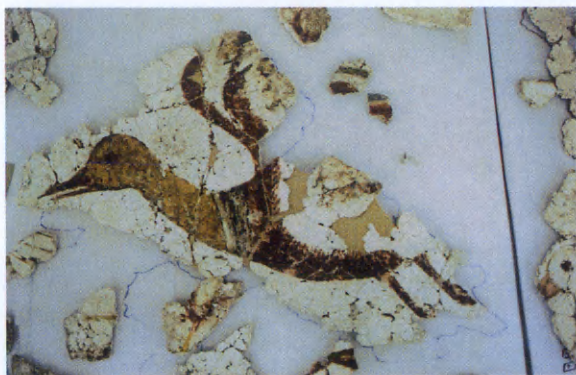
ΑΜΦΙΠΟΛΗ

Ἡ συντήρηση τῶν πολυπληθῶν εὐρημάτων τῆς μακρόχρονης, ἀπὸ τὸ 1967, ἀνασκαφῆς ἡ ὁποία γίνεται ἐπὶ 32 χρόνια, τὰ πρῶτα ἑπτὰ ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ ἀειμνήστου Σπυριδῶνος Μαρινάτου καὶ τὰ λοιπὰ 25 ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ καθηγητοῦ κ. Χρήστου Ντούμα εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας. Ὁ περιορισμὸς τοῦ ἔργου μόνο στὴ συντήρηση ὀφείλεται καὶ στὶς

ΑΚΡΩΤΗΡΙ ΘΗΡΑΣ

περιορισμένες πιστώσεις. Δέν πρέπει νά μαῶς διαφεύγει ὅτι ἔργα ὅπως ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ἀκρωτηρίου ὠφελοῦν γενικότερα τόν τόπο. Ἡ ἀνασκαφή αὐτή ἀποδείχτηκε εὐεργετική γιά τή Θήρα, γιά τόν τουρισμό της καί γιά τὸ κρατικό ταμεῖο. Ἐπρεπε λοιπὸν νά ὑπάρχει ἀνάλογη ἀνταπόκριση στή θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀνασκαφῆς καί ἰκανή βοήθεια γιά τή συνέχισή της ἀπὸ τήν Ἑταιρεία, ἡ ὁποία ἔχει τήν εὐθύνη τῆς ἐπιστημονικῆς παρουσίας της.

Ἄλλὰ παρά τήν ἔλλειψη ἀφθόνων οἰκονομικῶν μέσων τὸ ἔργο στό Ἀκρωτήρι συνεχίζεται στόν σημαντικότερο τομέα

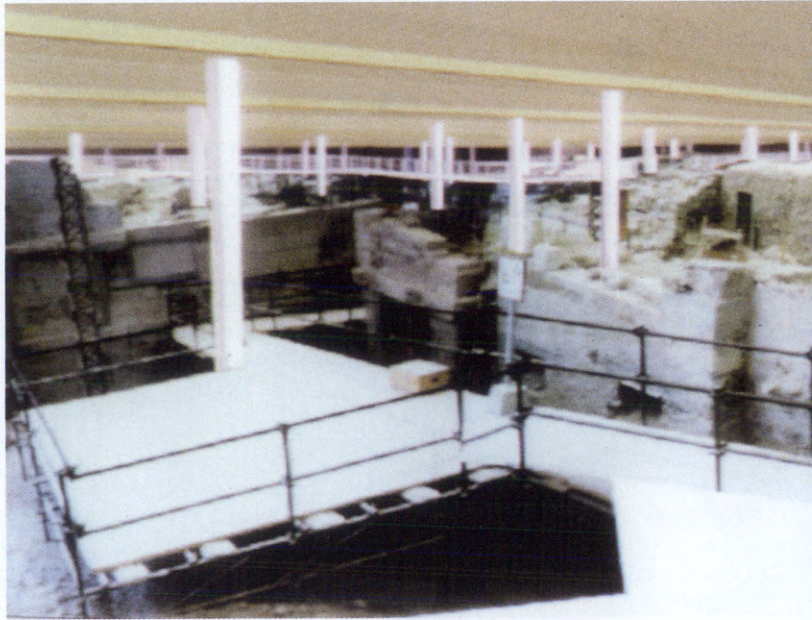

68-71 Ξεστή 3. Θραύσματα ἀπὸ τὴν τοιχογραφία τοῦ καλαμιώνα.

τῆς φροντίδας τῶν κινητῶν εὐρημάτων. Πρῶτα τῆς κεραμικῆς τῆς ὁποίας κατὰ τὴν ἔκθεση τοῦ κ. Ντούμα ὀλοκληρώθηκε ἡ συντήρηση καὶ ἀποκατάσταση ὅχι μόνον αὐτῆς ποῦ βρέθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλὰ «ὅλων τῶν κεραμικῶν ποῦ ἔχουν προκύψει ἀπὸ ὅλες τὶς μέχρι σήμερα ἀνασκαφικὲς περιόδους». Συνεχίστηκε ἐπίσης τὸ ἔργο τῆς ἀποκατάστασης τῶν τοιχογραφιῶν γιὰ τὶς ὁποῖες τὸ Ἄκρωτήρι εἶναι διάσημο. Εἰδικευμένο συνεργεῖο ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τοιχογραφίας τοῦ καλαμιῶνα ἀπὸ τὴν Ἔεστη 3 (εἰχ. 68, 69, 70, 71) καὶ τῆς τοιχογραφίας τοῦ βωμοῦ τῶν

72-75 Ἔεστη 3. Θραύσματα τοιχογραφιῶν μὲ διακοσμητικὰ θέματα σπείρας, πλοχμῶν καὶ ἀνθεμιῶν.

76 Τὸ νέο στέγαστρο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἀκρωτηρίου Θήρας.

διπλῶν κεράτων πού κοσμοῦσε τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῆς Δεξαμενῆς καθαρυμῶν, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ξεστή 3. Ἀπὸ τὸ ἴδιο οἰκοδόμημα προέρχεται μεγάλη τοιχογραφία ἡ ὁποία ὡς κύριο θέμα ἔχει τὴ σπείρα σὲ παραλλαγές (εἰκ. 72-73) καὶ ἀπὸ τὸ δωμάτιο Δ 17 προέρχεται ἄλλη ἐνδιαφέρουσα τοιχογραφία μὲ κύριο διάκοσμο πλοχμούς καὶ ἀνθέμια (εἰκ. 74-75). Οἱ τοιχογραφίες αὐτές, εὐρήματα τοῦ Σπυρίδωνος Μαρινάτου τοῦ 1973, δὲν εἶχε καταστῆ δυνατὸν νὰ συντηρηθοῦν ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσε τὸ 1974. Ἐλπίζεται ὅτι σύντομα τὰ σημαντικὰ αὐτὰ ἔργα τῆς προϊστορικῆς ζωγραφικῆς θὰ παρουσιαστοῦν κατὰ τὸ δυνατὸν ἄρτια.

Οἱ ἐργασίες πού μνημονεύονται ἔγιναν δυνατὲς χάρις στὴ χρηματικὴ ἐνίσχυση, ἐκτὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῶν Ὑπουργείων Πολιτισμοῦ, Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Αἰγαίου καὶ τοῦ ἰδρύματος Θήρας «Πέτρος Μ. Νομικός».

Κατὰ τὸ 1998 συντελέστηκε ἀκόμη μεγάλη πρόοδος στὸ ζήτημα τῆς προστασίας τοῦ ὅλου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Ἀκρωτηρίου. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση χορήγησε μεγάλη πίστωση γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ παλαιοῦ στεγάστρου τῆς ἀνασκαφῆς πού εἶχε, εὐτυχῶς, κατασκευάσει ὁ Σπυρίδων Μαρινάτος καὶ τὸ ἑλληνικὸ Κράτος θὰ συνδράμει οἰκονομικῶς ὥστε τὸ ἔργο νὰ ὀλοκληρωθεῖ στὰ προσεχῆ χρόνια (εἰκ. 76).

Μὲ τὴ μελέτη τῆς κατασκευῆς τοῦ στεγάστρου ἐπιδιώκεται ἡ καλαίσθητη ἐμφάνισή του καὶ ἡ ὑπαρξὴ εὐάρεστης ἀτμόσφαιρας καὶ φυσικοῦ φωτισμοῦ στοὺς ἐπισκέπτες τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλης, ἀνεξαρτήτως ἐποχῆς. Τοῦτο ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῆς σύγχρονης τεχνολογίας καὶ τὰ ἄριστης ποιότητος ὑλικά τῆς κατασκευῆς.

Ἐδῶ ἀρμόζει νὰ μνημονεύσω ὅτι φέτος, τὴν 1 Ὀκτωβρίου, συμπληρώνονται 25 χρόνια, τέταρτο τοῦ αἰῶνος, ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Σπυρίδωνος Μαρινάτου, ὁ ὁποῖος ἐπὶ δεκαετίες ὄνειρευόταν τὴ χαμένη πολιτεία τοῦ Ἀκρωτηρίου καὶ μὲ

ἄκαμπτη θέληση, ἐπιστημονικὴ πίστη καὶ κόπους τὴν ἔφερε πάλι στὸ φῶς. Ἦταν τύχη γιὰ τὸ Ἀκρωτήρι ὅτι τὴν ἀποκάλυψή του ἔκαμε ὁ Μαρινᾶτος, στὸ μεσουράνημα τῆς ἐπιστημονικῆς του πορείας καὶ ὅτι πρόλαβε καὶ ἔδωσε, μὲ σειρά δημοσιευμάτων του, τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὰ ἐρείπια ποὺ ἐρεύνησε καὶ τὰ μνημεῖα ποὺ ἀποκατέστησε. Ἡ Ἑταιρεία, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε σύμβουλος καὶ παλαιότατος καὶ πολῦτιμος συνεργάτης, θὰ τὸν τιμῆσει ὅπως ἀρμόζει στὴν προσφορά του πρὸς τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη.

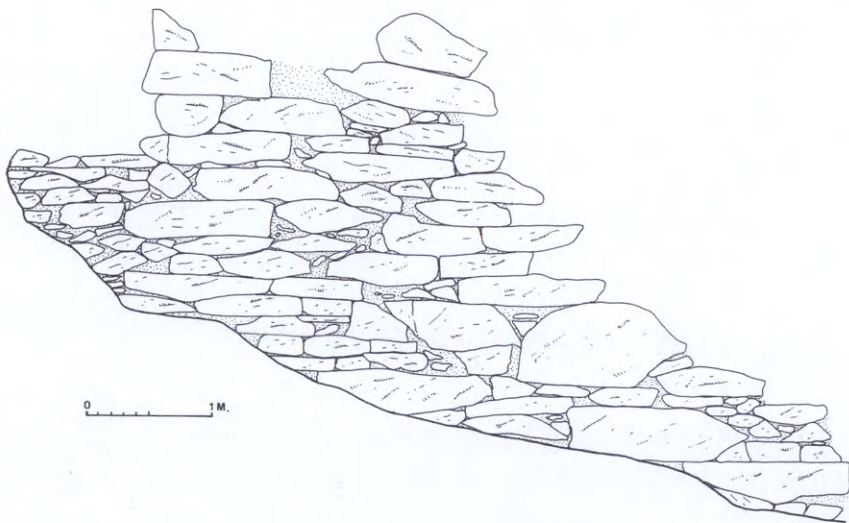
Στὸν χώρο τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Μινώας Ἀμοργοῦ, τὴν ὁποία διευθύνει ἡ καθηγήτρια κ. Λίλα Μαραγκοῦ, ἔγιναν ἐργασίες στερέωσης καὶ συντήρησης (εἰκ. 77), καθὼς καὶ ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοὶ γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς σχεδιαστικῆς ἀποτύπωσης (εἰκ. 78).

ΜΙΝΩΑ ΑΜΟΡΓΟΥ

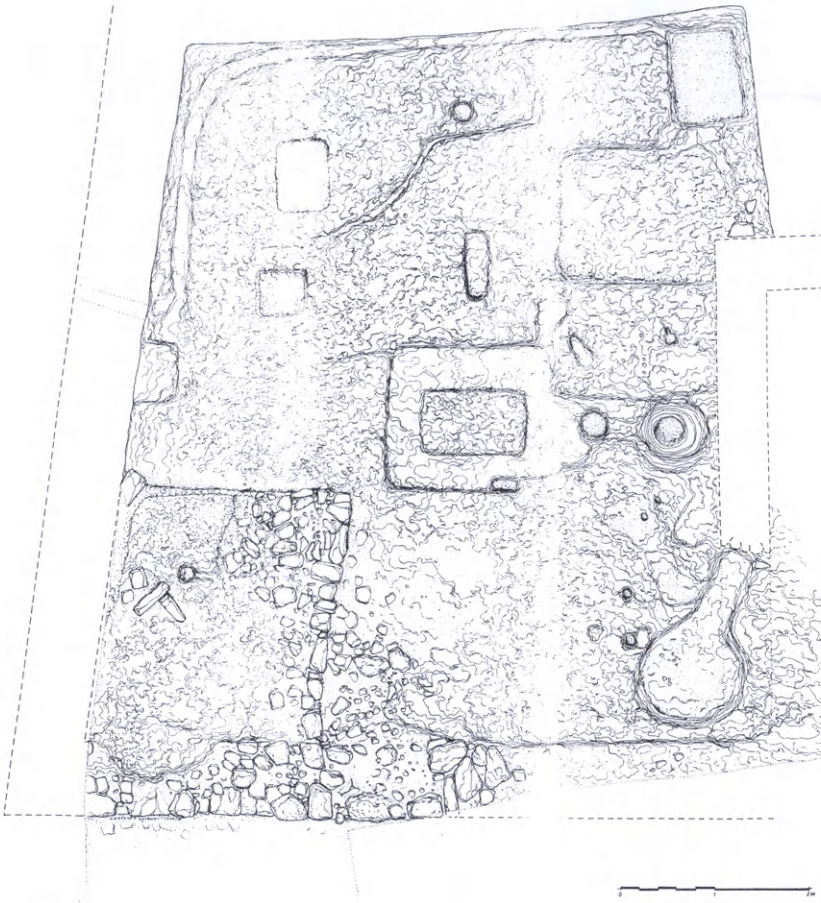
Κατὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν χωμάτων ποὺ παρέσυραν οἱ βροχές, ἐκτὸς ἀπὸ ποικίλα κινητὰ εὐρήματα, ἀποκαλύφθηκαν λείψανα κεραμικοῦ κλιβάνου, ἐκτὸς τῆς ὀχυρωματικῆς κατασκευῆς νοτίως τοῦ ἀνδῆρου μὲ τὸ ἐργαστηριακὸ συγκρότημα (εἰκ. 79). Ἀπὸ τὰ κατὰ χώραν σωζόμενα λείψανα, μολονότι ἐν πολλοῖς ἔχουν καταστραφεῖ, ὅπως ἡ ἐσχάρα καὶ τὰ στηρίγματά της, καθὼς καὶ τὰ πεσσοειδῆ χωρίσματα, συνάγεται ὅτι ὁ κλιβανὸς ἦταν βαθμιδωτὰ λαξευμένος στὸν ἐπικλινῆ φυσικὸ βράχο, καὶ τὰ τοιχώματά του ἦσαν ἐπενδεδυμένα μὲ πηλοκονίαμα. Σημαντικὲς πληροφορίες προκύπτουν ἀπὸ τὰ κατάλοιπα στερεοποιημένης

77 Ἐργαστηριακὸ συγκρότημα ΒΔ ἀπὸ τὸν Ναό: κτίσματα λαξευμένα στὸν φυσικὸ βράχο πρὶν καὶ μετὰ ἀπὸ τὴ συντήρηση.

78 Ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ τείχους στὴ ΒΔ κλιτῶν τοῦ λόφου (σχ. Ἰ. Διαμαντόπουλου).

79 Κάτοψη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ χώρου Δ4 με τὸν λαξευμένο στὸν βράχο κλίβανο (σχ. Γ. Ἀντωνίου).

τέφρας, τοὺς ξυλάνθρακες καὶ τοὺς ἐλαιοπυρῆνες, τὰ πυρακτωμένα χώματα, τὶς μάζες πηλοῦ, τὰ ὑπολείμματα ἐκκαμίνευσης (μικρὲς σκωρίες), τὸ ἐπιστρωμένο με λεπτό, ὑπόλευκο κονίαμα δάπεδο, κλπ. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς χρήσης καὶ τῆς διακοπῆς λειτουργίας τοῦ κλιβάνου σχετικά ἀκριβεῖς μαρτυρίες ἀποτελοῦν τὰ πάμπολλα ὄστρακα ἄβαφων καὶ γραπτῶν ἀγγείων τῆς Γεωμετρικῆς καὶ τῆς Ἀρχαϊκῆς περιόδου.

Ἐφέτος ἄρχισε ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση μαρμάρινων οἰκοδομικῶν μελῶν, ποὺ βρίσκονται στὰ γειτονικά χωράφια, σὲ σπίτια καὶ ἐκκλησίες, καὶ σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις, προέρχονται ἀπὸ τὸν ναὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Παράλληλα προχώρησε σημαντικὰ ἡ συντήρηση καὶ ἡ μελέτη τῶν κινητῶν εὐρημάτων.

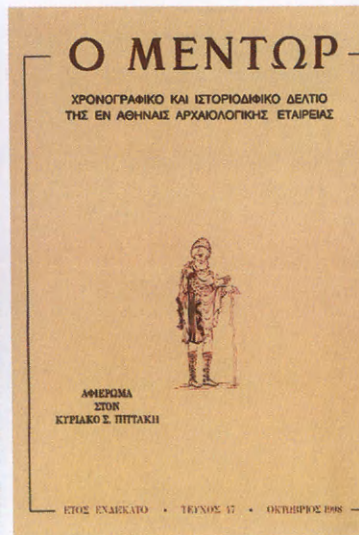
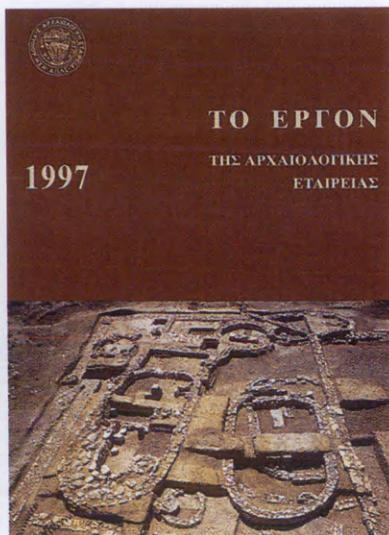
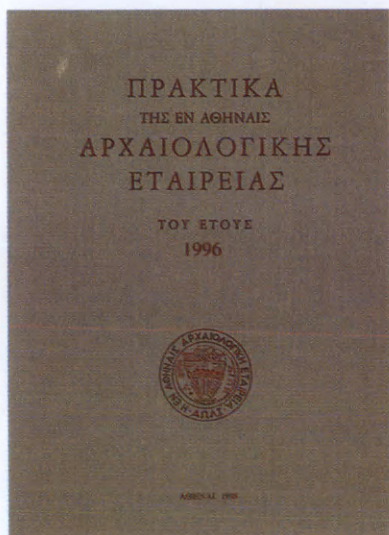
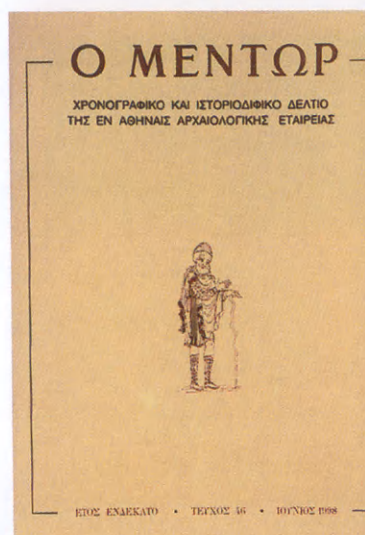
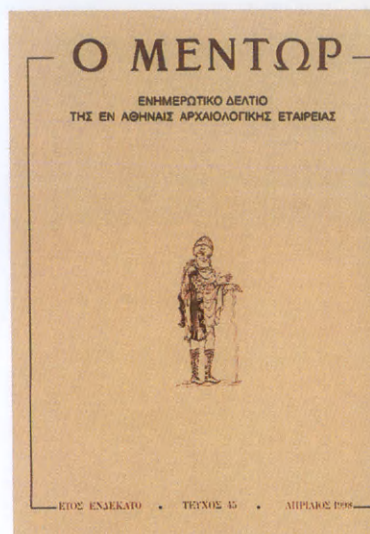
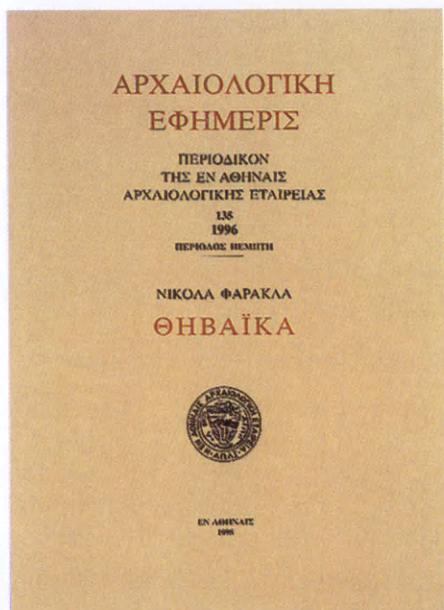
ΖΑΚΡΟΣ Οἱ ἐργασίες στὴ Ζάκρο ἀπὸ τὸν ἀρχαιολόγο κ. Λευτέρη Νικ. Πλάτωνα ἐκτάθησαν κυρίως στὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Νικολάου Πλάτωνος, τῆς κεραμικῆς τοῦ λεγόμενου «Παλαιοανακτορικοῦ συγκροτήματος κάτω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου», στὴ σχεδίαση διαφόρων κτιρίων καθὼς καὶ στὴ συντήρηση λιθίνων, κονιαμάτων καὶ τοιχογραφιῶν.

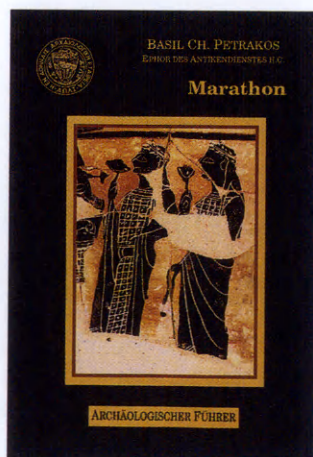
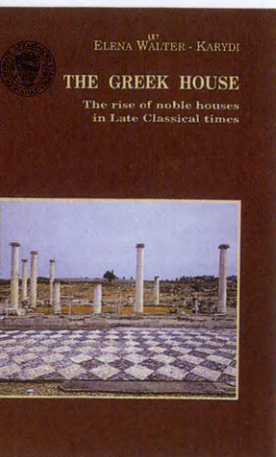
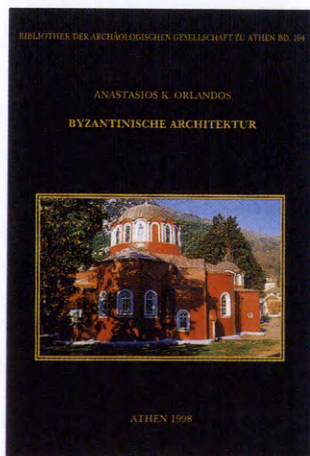
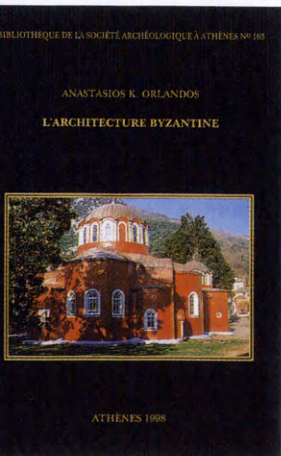
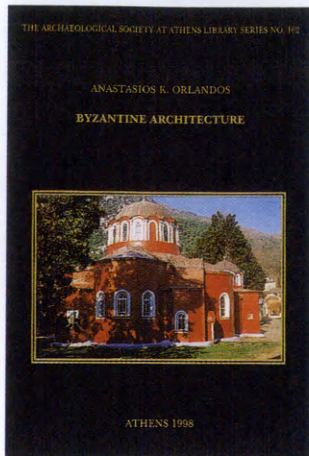
Τὰ δημοσιεύματα

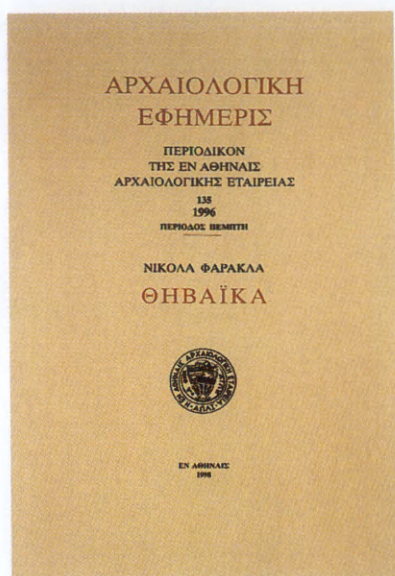
Συνεπῆς πρὸς τὴν πολιτικὴν ποὺ ἐφαρμόζει ἀπὸ ἐτῶν ἡ Ἑταιρεία ἔστρεψε καὶ τὸ 1998 τὴν προσοχὴ της πρὸς τὰ δημοσιεύματα, δηλαδὴ τὴν ἔκδοση τῶν περιοδικῶν της καὶ αὐτοτελῶν μονογραφιῶν. Ὅσα ἐκδόθησαν ἀποτελοῦν τὸ σπουδαιότερο ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν μας καὶ τὸ τέρμα μακροχρονίων μελετῶν καὶ κόπων.

Ἀπὸ τὰ περιοδικὰ ἐκδόθησαν κατὰ τὸ 1998 τὸ Ἔργον τοῦ 1997 (τόμ. 44) μὲ τὴν προκαταρκτικὴν ἔκθεση τοῦ ἀνασκαφικοῦ καὶ λοιποῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας καὶ ὁ τόμος 11 τοῦ Μέντορος (τεύχη 45, 46, 47, 48). Τὸ τεῦχος τοῦ Ὀκτωβρίου εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Κυριακὸ Σ. Πιπτάκη καὶ τοῦ Δεκεμβρίου στὶς ἀνασκαφές ποὺ ἔκαμε ἡ Ἑταιρεία στὸν Κεραμεικὸ. Καὶ τὰ δύο περιέχουν τὴν ἱστορία σημαντικῶν περιόδων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας.

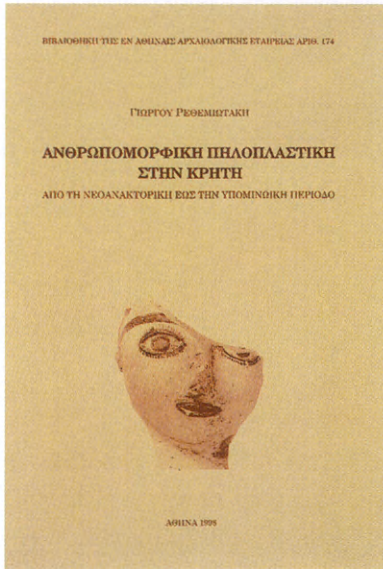
Τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐκδόθηκε ὁ τόμος 136 τοῦ 1996, ὁ ὁποῖος περιέχει μίαν μόνον μεγάλην μελέτη, τὰ Θηβαϊκά, τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης Νικόλα Φαράκλα. Θὰ θυμᾶστε ὅτι τὸν ἴδιον τίτλο εἶχε μίαν ἐξίσου ἐκτενῆς μελέτη τοῦ Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου δημοσιευμένη, μόνον, στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον τοῦ 1917. Οἱ δύο μελέτες, μὲ τὸν ἴδιον τίτλο καὶ τὸ ἴδιον θέμα, χωρίζονται ἀπὸ διάστημα 80 ἐτῶν, τριῶν γενεῶν.

Ὁ Κεραμόπουλλος ἀξιοποίησε τὰ στοιχεῖα πού διέθετε, φιλολογικά καὶ ἀνασκαφικά, καὶ τὰ συνέθεσε σὲ μιὰ ἐκτεταμένη μελέτη 500 μεγάλων σελίδων ἢ ὅποια ἀποτέλεσε σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχαιολογία τῶν Θηβῶν. Οἱ μετὰ τὸν πόλεμο νέες καὶ πολλὲς ἀνασκαφές πού ἔγιναν στὴν ἱστορικὴ πόλη, ἐπέβαλαν ἀναθεώρηση τῶν περὶ αὐτῆς ἀπόψεων, κυρίως τῶν ἀπόψεων τοῦ Κεραμοπούλλου. Αὐτὴ τὴν κριτικὴ ἀναθεώρηση ἀποτελοῦν τὰ Θηβαϊκὰ τοῦ Νικόλα Φαράκλα, ὁ ὁποῖος ἐπανεξετάζει τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα στοιχεῖα, ἀναλύει τοὺς συλλογισμοὺς καὶ τὶς ἐρμηνεῖες καὶ ὄλων ἐκείνων πού ἀσχολήθηκαν, μετὰ τὸν Κεραμόπουλλο, μὲ τὴν τοπογραφία τῶν Θηβῶν, καὶ συνθέτει τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα στοιχεῖα. Ἡ κύρια συμβολὴ τοῦ Νικόλα Φαράκλα στὴν πρόοδο τῆς γνώσης τῆς τοπογραφίας τῶν Θηβῶν εἶναι ἡ νέα ἐρμηνεία πού δίνει σὲ στοιχεῖα γνωστὰ ἀπὸ παλιά, ἢ σύνθεση τοῦ νέου καὶ πλούσιου ἀνασκαφικοῦ ὕλικου καὶ ἡ νέα θεώρηση τῶν τοπογραφικῶν ζητημάτων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ Κε-

ραμόπουλλου ἐπιβεβαιώνονται, ἄλλα τροποποιῶνται καί, ὅπως εἶναι φυσικό, ἄλλα ἀνατρέπονται καί ἀντικαθίστανται μὲ νέα.

Πλεονέκτημα τῆς νέας μελέτης, πού λείπει ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Κεραμόπουλλου, εἶναι τὰ πολλὰ τοπογραφικὰ σχέδια τῶν Θηβῶν, ἐκπονημένα ἀπὸ τὸν Νικόλα Φαράκλα, τὰ ὁποῖα εἰκονογραφοῦν μὲ ἐνάργεια τὰ συμπεράσματά του.

Τὸ βιβλίο τοῦ Γεωργίου Ρεθεμιωτάκη, Ἐπιπλαστική στην Κρήτη, ἀποτελεῖ τὴ διεξοδική μελέτη καὶ δημοσίευση μιᾶς σημαντικῆς κατηγορίας μνημείων τῆς κρητικῆς ἀρχαιολογίας, τῶν πηλίνων εἰδώλων καὶ εἰδωλίων ἀπὸ τὴ νεοανακτορική ἕως τὴν ὑπομινωική περίοδο, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται συγκριτικὰ καὶ συνθετικά.

Ὁ Γ. Ρεθεμιωτάκης ἐξετάζει τοὺς ρυθμούς, τὴ μορφολογία καὶ τὴν τεχνική τῶν πηλίνων πλαστικῶν ἔργων τῆς περιόδου πού μνημόνευσα καὶ ἐρμηνεύει τὴ σημασία τους καὶ τὸν συμβολισμό τους. Ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς παρουσίας μυκηναϊκῶν εἰδωλίων στὴν Κρήτη καὶ τὶς μινωικὲς ἐπιδράσεις σέ

ανάλογα δημιουργήματα από τὰ νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους καὶ τῆς ἐλληνικῆς Στερεᾶς. Μικρὸ μέρος τοῦ βιβλίου καταλαμβάνει ὁ συστηματικὸς κατάλογος 203 πῆλινων πλαστικῶν ἔργων, τὸν ὁποῖο ἀκολουθοῦν ἕξι μεγάλα κεφάλαια στὰ ὁποῖα ἐξετάζονται συνθετικὰ τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἔργων αὐτῶν. Τὴν εἰκονογράφηση τοῦ βιβλίου ἀποτελοῦν 84 πίνακες φωτογραφιῶν, 41 πίνακες σχεδίων καὶ ἕνας πίνακας τῆς Κρήτης μὲ τοὺς τόπους προέλευσης τῶν ἐξεταζομένων ἔργων.

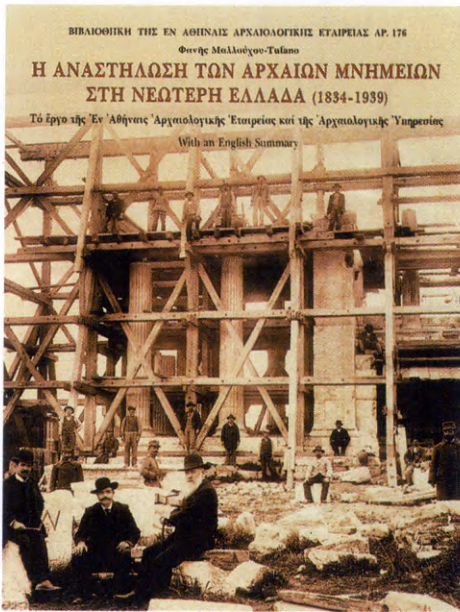
Ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν ὁποίων εἶχε ἀναγγελεθῆ ἡ ἔκδοσις κυκλοφόρησαν, τῆς Ἑλενας Walter-Καρύδη, *Τὸ Ἑλληνικὸ Σπίτι*. Ὁ ἐξευγενισμὸς τῆς κατοικίας στὰ ὑστεροκλασικὰ χρόνια, στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ σᾶς εἶχα μιλήσει τὸ 1997.

Κυκλοφορήθηκε ἐπίσης τὸ βιβλίο τοῦ ὀμιλοῦντος *Μαραθῶν* σὲ γερμανικὴ μετάφρασι. Ἐλπίζουμε ὅτι σύντομα θὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλοι τόμοι ἐπιστημονικῶν ὁδηγῶν.

Θέλοντας ἡ Ἑταιρεία νὰ τιμῆσει προκαταρκτικῶς, τὸν μεγάλο Γραμματέα τῆς Ἀναστάσιο Κ. Ὀρλάνδο, ἐξέδωσε αὐτοτελῶς σὲ τέσσερις γλῶσσες, τὴ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος μελέτη τοῦ *Βυζαντινῆ Ἀρχιτεκτονικῆς*, χρησιμότητα σὲ ὅσους ἐπιθυμοῦν νὰ ἔχουν τὴν πρώτη εἰκόνα ἐνὸς μεγάλου κεφαλαίου τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Τὸ βιβλίο τῆς Φανῆς Μαλλοῦχου-Tufano, *Ἡ Ἀναστήλωσις τῶν Ἀρχαίων Μνημείων στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα (1834-1939)*, ἀποτελεῖ τὴν κριτικὴ ἐξιστόρηση τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, στὴν ἀναστήλωσις τῶν ἐλληνικῶν μνημείων.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἀργὰ ἀλλὰ συστηματικὰ ἐκδίδονται μελέτες ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Πολλοί, ἀρχαιολόγοι κυρίως, δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀντιληφθεῖ τὴ σημασία τῶν μελετῶν αὐτῶν, οἱ ὁποῖες ἐκτὸς ἀπὸ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἀποτελοῦν σημαντικὲς συμβολὲς στὴν πνευματικὴ,

κοινωνική και πολιτική ιστορία τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνει πλήρως τὸ βιβλίο τῆς Φανῆς Μαλλούχου, τὸ ὁποῖο γιὰ τὴν Ἐταιρεία ἔχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί μέσα στὶς σελίδες του ξετυλίγεται καὶ ἡ ἱστορία τῶν προσπαθειῶν καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ ἀρχαίου Ἰδρύματός μας, ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀνεδαφικούς ὄραματισμοὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ ἕως τὶς ἀναστηλώσεις τοῦ Ὀρλάνδου. Σὰς ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐταιρείας Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς στὶς 28 Ἀπριλίου 1837, κατὰ τὴν πρώτη συνέλευση τῶν ἐταίρων τῆς Ἐταιρείας, ἀντικρίζοντας τὰ τραγικὰ ἐρείπια τοῦ Βράχου θεώρησε ὡς τεκμήριον «τῆς πολιτικῆς μας ἀναγεννήσεως καὶ τῆς νέας ἐγγραφῆς μας εἰς τὸν πίνακα τῶν προσοδευτικῶν ἔθνων, τὸ πρὸς τὰ λείψανα ταῦτα θρησκευτικὸν σέβας μας, τὴν ὑπὲρ αὐτῶν κηδεμονίαν τῆς Κυβερνήσεως, τὴν ἐκ νέου σχεδὸν ἀνέγερσίν των».

Στὸ βιβλίο, τὸ ὁποῖο ἀρχίζει μὲ τὶς ἐκθέσεις καὶ τὶς ὑποδείξεις τοῦ Leo von Klenze γιὰ τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων

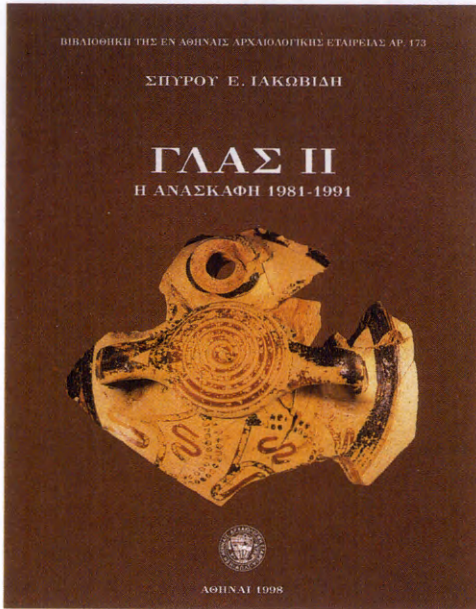
τῆς Ἀκροπόλεως, περιγράφεται τὸ κύριο ἀναστηλωτικὸ ἔργο τοῦ Λουδοβίκου Ross, ἡ εὔρεση τῶν μελῶν καὶ ἡ ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ συνεχίζεται μὲ τις προσπάθειες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Κυριακοῦ Πιπτάκη, τοῦ Παναγιώτη Εὐστρατιάδη, τοῦ Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη καὶ τοῦ Παναγιώτη Καββαδία.

Περὶ τὸ τέλος τῆς πρώτης περιόδου ἀναστηλωτικῆς δράσης τῆς Ἑταιρείας ἀναπτύσσεται ἡ δραστηριότητα τοῦ Νικ. Μπαλάνου, ὁ ὁποῖος καὶ θὰ διευθύνει τὴν ἀναστήλωση τῶν μνημείων τῆς Ἀκρόπολης ἕως τὸ 1939. Παράλληλα μὲ τὸν Μπαλάνο τὸ «Γραφεῖον Ἀναστηλώσεως καὶ Συντηρήσεως Ἀρχαίων Μνημείων» ὑπὸ τὸν Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο θὰ μεριμνᾷ, ἀπὸ τὸ 1922 ἕως τὸν πόλεμο, γιὰ τὰ μνημεῖα τὰ ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως.

Τὸ βιβλίον εἰκονογραφεῖται μὲ ἄγνωστες καὶ πολυτίμες φωτογραφίες, ἡ παλαιότερη εἶναι τοῦ 1848, καὶ μὲ πρωτότυπα σχέδια. Κύριες πηγές τῆς συγγραφῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μνημεῖα καὶ τὴν ἰσχνὴ βιβλιογραφία, εἶναι τὸ ἀρχεῖο ἐγγράφων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ ὁποῖο, μαζί μὲ τὸ φωτογραφικὸ τῆς ἀρχεῖο, ἀποτελεῖ τὴν κιβωτὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας. Τὸ νέο ἔργο εἶναι τὸ πανόραμα τῶν περὶ τὰ μνημεῖα ἰδεῶν καὶ ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης θὰ ἀνακαλύψει σ' αὐτὸ τὰ αἴτια πολλῆς περὶ τὰ ἀρχαῖα κακοδαιμονίας ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἐξαλειφθεῖ, μάλιστα ἐπιτείνεται μὲ τὸν χρόνο, γιὰτὶ οἱ περὶ οἰκονομίας καὶ κράτους ἰδέες πού ἐπικρατοῦν σήμερα κάνουν κερδοφόρα καὶ δυνατὴ τὴν μὲ αὐτὰ ἐνασχόληση ἀτόμων τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἐπιστημονικὴ σχέση μὲ τὴν ἀρχαιότητα.

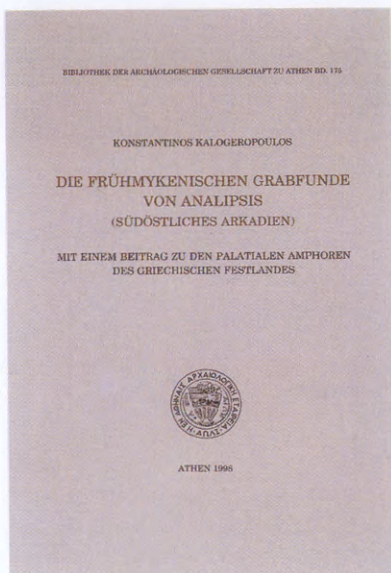
Γιὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου προσέφερε ἰδιαιτέρως μεγάλο ποσὸν ἡ Α.Ε. Ὀδῶν καὶ Ὀδοστρωμάτων.

Πρὶν ἀπὸ 10 ἀκριβῶς χρόνια, στὶς 16 Ἀπριλίου 1989, εἶχε παρουσιασθεῖ ὁ πρῶτος τόμος τῆς δημοσίευσης τῶν ἀρχαίων τῆς νησίδας Γλᾶ στὴ μέση τῆς ἄλλοτε λίμνης τῆς Κωπαΐδας. Σήμερα σᾶς παρουσιάζω τὸν δεῦτερο, μὲ τίτλο Γλᾶς II.

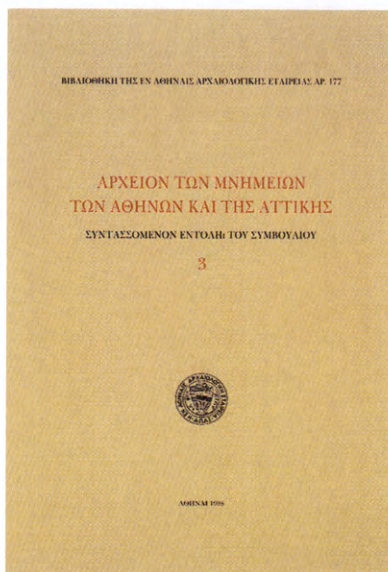
Ἡ δίτομη αὐτὴ δημοσίευση, ἔργο τοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη, ἀποτελεῖ γιὰ τὴν Ἑταιρεία ἐκπλήρωση παλαιοῦ ἐπιστημονικοῦ αἰτήματος. Τὰ μνημεῖα τοῦ Γλαῖ εἶχαν ἐρευνηθεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1893 ἀπὸ τὸν Antoine de Ridder. Ἐπειτα ἀπὸ 58 χρόνια, τὸ 1955, ὁ Ἰωάννης Θρεψιάδης ἄρχισε νέα ἔρευνα ἡ ὁποία διήρκεσε ἕξι περιόδους. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τῶν δύο ἀρχαιολόγων, ἔργο ἀχάριστο καὶ κοπιαστικό, δημοσίευσε τὸ 1989 ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης ὁ ὁποῖος, στὰ μετὰ τὸ 1979 χρόνια συμπλήρωσε τὴν ἀνασκαφὴν ἐρευνώντας τὰ κτίρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου τοῦ Γλαῖ.

Ὅπως γνωρίζετε, στὴν ἀρχαιολογία λίγοι ἐπιχειροῦν τὴ δημοσίευση παλαιότερων ἐρευνῶν, πρῶτα γιὰ αὐτὲς δὲν ἔχουν τὴν αἴγλη τῶν νέων, ἀγνώστων, εὐρημάτων καὶ δεύτερον, γιὰ τὴ δημοσίευση παλαιῶν ἐρευνῶν ἀπαιτεῖ περισσότερο κόπο καὶ προσπάθεια, καθὼς πρέπει νὰ ὑπερνικηθοῦν οἱ ἀτέλειες καὶ οἱ ἀσάφειες τῆς ἔρευνας καὶ νὰ ἐλεγχθεῖ κριτικὰ ἡ φιλολογία πού ἔχει δημιουργηθεῖ, ἡ ὁποία πολλές φορές εἶναι χωρὶς βάση.

Ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης ἐρεύνησε τὰ μνημεῖα τοῦ Γλᾶ, τὰ δημοσίευσε καὶ τὰ ἐρμήνευσε. Τὸ τεράστιο μυκηναϊκὸ συγκρότημα τοῦ Γλᾶ, προστατευμένο μὲ τεῖχος, μὲ τὶς κατοικίες τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ πολυἀριθμοῦ προσωπικοῦ, μὲ τὶς ἐκτεταμένες ἀποθήκες ὅπου φυλάγονταν τὰ ἀγαθὰ ποὺ προσέφερε στοὺς ἀνθρώπους ἢ πεδιάδα τῆς Κωπαΐδας, εἶναι πλέον ἐπιστημονικὸ κτῆμα. Ἡ Ἑταιρεία χαίρει γιὰ τὸ νέο ἔργο τοῦ Σπύρου Ἰακωβίδη, γιατί ἀποδόθηκε μία ἀκόμη ὀφειλὴ της.

Ἔργο νέου ἀρχαιολόγου, τοῦ Κωνσταντίνου Καλογερόπουλου, εἶναι ὁ τόμος *Die frühmykenischen Grabfunde von Analipsis*, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴ δημοσίευση παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Κωνσταντίνου Ρωμαίου. Ὁ τόπος τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ὁ λόφος τῆς Ἀνάληψης, ὁ ὁποῖος βρίσκεται δυτικὰ τοῦ χωριοῦ Βούρβουρα, πατρίδας τοῦ Ρωμαίου. Εἶχαν ἀνασκαφεῖ ἕνας μεγάλος θολωτὸς τάφος καὶ ὀκτὼ μικρότεροι, δύο κιβωτιόσχημοι καὶ ἕνας κατεστραμμένος. Τὰ κτερίσματα ποὺ περιεῖχαν, τῆς ΜΕ III ἕως τῆς ΥἼ I καὶ τῆς ΥἼ II A ἕως III B1 ἐποχῆς, ἀγγεῖα, ἔργα μικροτεχνίας καὶ μικροαντικείμενα, περι-

γράφονται συστηματικά και συγκρίνονται πρὸς τὰ σχετικά εὐρήματα ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ σχέσεις τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς τῆς Ἀνάληψης μεῖ ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως τῆς Ἀργολίδος, τῆς Ἀττικῆς, τῆς Βοιωτίας ἐρευνῶνται συστηματικά, ὅπως ἐπίσης ἀνιχνεύονται οἱ κρητικὲς ἐπιδράσεις, εἴτε διὰ τῆς εἰσαγωγῆς κεραμικῆς εἴτε μετὰ τὴν παρουσία Κρητῶν ἀγγειοπλαστῶν. Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ συμπεράσματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν κοινωνικὴ κατάσταση τῶν νεκρῶν τῶν τάφων, τὰ ὁποῖα συνάγονται ἀπὸ τὴν τεκτονικὴ τῶν τάφων, τὸ μέγεθος, τὴ μορφή καὶ τὴ διακόσμηση τῶν ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς.

Τῆς σειρᾶς Ἀρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς (ΑΡΜΑ), ὁ τρίτος τόμος ἐκδόθηκε μετὰ καθυστέρηση ἐπίτηδες γιὰ νὰ συμπέσει ἢ ἐκδοσὴ του μετὰ τὴ συμπλήρωση τῶν 200 χρόνων ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Κυριακοῦ Σ. Πιπτάκη. Εὐλόγως συνέβη αὐτὸ γιατί στὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου παρουσιάζεται καὶ ἀναλύεται κριτικά, ἀπὸ τὴν Γεωργία Μαλλούχου, ἡ ὕλη τοῦ μόνου βιβλίου τοῦ Πιπτάκη, *L'Ancienne*

Athènes, τὸ ὁποῖο ἐκδόθηκε τὸ 1835. Εἶναι τὸ βιβλίον ποῦ ὁ Πιπτάκης προσέφερε στὸν Λουδοβίκο τῆς Βαυαρίας κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἐκεῖνος τοῦ ἐδήλωσε ὅτι δὲν τὸ πληρώνει ἂν πρῶτα δὲν τὸ διαβάσει. Τὴν ἱστορία διηγεῖται ὁ Κωνσταντῖνος Μπέλιος.

Τὸ βιβλίον τοῦ Πιπτάκη ἔχει ὅλα τὰ ἐλαττώματα γιὰ τὰ ὁποῖα τὸν κατηγόρησαν, παρανοήσεις, λανθασμένες ταυτίσεις, ἀνιστόρητες κρίσεις· τοῦτο εἶναι φυσικὸ ἀφοῦ ὁ Πιπτάκης θέλησε νὰ σκιαγραφήσει, περίπου, τὴν ἀρχαία τοπογραφία τῆς Ἀθήνας μὲ ἀνεπαρκῆ ἐπιστημονικὰ ἐφόδια. Σήμερα ὅμως τὸ βιβλίον ἔχει χάσει τὰ ἐλαττώματα ποῦ ἐπιστημάνθησαν καὶ ἔχει τὴν ἀξία ἀρχαιολογικῆς πηγῆς, πράγμα τὸ ὁποῖο γίνεται φανερὸ μὲ τὴν κριτικὴ ἀνάλυση ποῦ γίνεται στὸν νέο τόμο τοῦ Ἀρχείου.

Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ τόμου *APMA* 3 ἀποτελεῖ ἢ ἐκ μέρους τῆς Οὐρανίας Βιζυηνοῦ κριτικὴ παρουσίαση τῶν πρώτων πέντε δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, πέντε φυλλαδίων μὲ ἐπιγραφικὴ κυρίως ὕλη, τὸ μέγιστον τῆς ὁποίας προερχόταν ἀπὸ τὴν πρώτη οὐσιαστικὰ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1851, τῆς λεγόμενης οἰκίας Λουίζας Ψωμᾶ. Ἡ ἀνάλυση γίνεται μὲ τοπογραφικὰ κριτήρια γιατί σκοπὸς τοῦ Ἀρχείου εἶναι νὰ ἀνασυστηθεῖ ἡ μεθοδικὴ εἰκόνα τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἀττικὴ, οἱ ὁποῖες δὲν δημοσιεύτηκαν στὸ σύνολό τους, γιὰ νὰ σχηματιστεῖ πληρέστερη ἢ ἀρχαία τοπογραφία.

Μὲ εὐχαρίστηση μνημονεύω ὅτι γιὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου προσέφερε μεγάλο ποσὸν ἢ ἑταῖρος κυρία *Matrona Egon*.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΥΠΟ ΕΚΤΥΠΩΣΗ

- Β. Χ. Πετράκου, *Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος. Σύνοψη τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐρευνῶν 1813-1998. Τόμος Α: Τοπογραφία. Τόμος Β: Οἱ ἐπιγραφές.*
- Κ. Κόκκου-Βυριδῆ, *Πρώιμες πυρές θυσιῶν στὸ Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνος.*
- Ν. Κούρου, *Τὸ Νότιο Νεκροταφεῖο τῆς Νάξου κατὰ τοὺς Γεωμετρικούς χρόνους.*
- Ρ. Παπαντωνίου, *Ἀρχαία Σολύγεια. Ἀνασκαφὴ Νικ. Βερδελεῆ.*
- Π. Μπίρταχα, *Τὸ Ὠδεῖο καὶ τὸ ἀνατολικὸ πρόπυλο τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης.*
- Ἐ. Ἀ. Χλέπα, *Τὸ Ἀρτεμῖσιο καὶ οἱ Οἴκοι τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης.*
- Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1997.
- Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1998.
- Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1999.

ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ

- Ἀλ. Καμπίτογλου, *Τορῶνη Ι.*
- Γ. Ἀκαμάτη, *Ἐνσφράγιστες λαβές ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῆς Πέλλας. Ἡ ὁμάδα Παρμενίσκου καὶ Ρόδου.*
- Π. Σωτηρακοπούλου, *Ἀκρωτήρι Θήρας. Ἡ Νεολιθικὴ καὶ ἡ Πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς κεραμεικῆς.*
- Εὐγ. Κεφαλληναίου, *The Antiquities of Athens, Lord Byron and the Marbles from the Acropolis.*
- Στ. Κατάκη, *Ἡ πλαστικὴ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο καὶ τὸ Ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα στὴν Ἐπίδαυρο.*
- Ἀ. Μιχαηλίδου, *Ἀκρωτήρι Θήρας. Ἡ μελέτη τῶν ὀρόφων στὰ σπίτια τοῦ οἰκισμοῦ.*
- Κλαίρης Παλυβοῦ, *Ἀκρωτήρι Θήρας. Οἰκοδομικὴ τέχνη καὶ μορφολογικὰ στοιχεῖα στὴν ὑστεροκυκλαδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ.*

- Klaus-Valtin von Eickstedt, *Das Asklepieion im Piräus* (καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση).
- R. Kastler, *Die Südhalle von Elis*.
- B. Eder, *Die submykenischen und protogeometrischen Gräber von Elis*.
- Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1997.
- Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου, *Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ*. Ἀνατύπωση.
- Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου, *Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Τόμοι Α-ΙΒ*'. Ἀνατύπωση.
- Spyridon Marinatos, *Excavations at Thera I-VII*. Ἀνατύπωση.

Ὁψη τμήματος τῆς Ἀθήνας τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα. Στὸ βάθος ψηλά ὁ Λυκαβηττός καὶ τὰ λατομεῖα του.

Μορφωτική δράση

Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας πλουτίστηκε κατὰ τὸ 1998 μὲ 1301 νέους τόμους, πού προέρχονται ἀπὸ ἀγορές (531), ἀνταλλαγές (471) καὶ δωρεές (299). Βιβλιοδετήθηκαν ἐπίσης 575 τόμοι.

Βιβλιοθήκη

• Στις 3 Δεκεμβρίου διάλεξε ἀπὸ τὸν ἀρχαιολόγο κ. Ἀλέξανδρο Μαζαράκη Αἰνιάνα, Ἀνασκαφές στὴν ὀμηρικὴ Γραῖα (Σκάλα Ὠρωποῦ).

Διαλέξεις

Τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας πλουτίστηκε μὲ πολύτιμο ἀρχεῖο ὑλικὸ καὶ πλῆθος ἀρνητικῶν καὶ φωτογραφιῶν ἀνασκαφῶν καὶ μνημείων. Ὁλοκληρώθηκε σχεδὸν ἡ πολυδάπανη συντήρηση τῶν πολὺ μεγάλου μεγέθους φωτογραφιῶν τόπων καὶ μνημείων πού εἶχε ἡ Ἑλλάς στείλει στὴ Διεθνή Ἐκθεση τῆς Ρώμης τοῦ 1911. Οἱ φωτογραφίες αὐτὲς διασώζουν τὴ μορφή τοῦ ἐλληνικοῦ τόπου τὴν ὁποία κανεῖς, στὴν αἴθουσα τούτη, δὲν γνώρισε.

Ἀρχεῖο

Σχολή
Διδασκαλίας
τῆς Ἱστορίας
τῆς Τέχνης

Ἡ Σχολή Διδασκαλίας λειτούργησε γιὰ δέκατη χρονιά. Οἱ καθηγητὲς τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου κύριοι Νικ. Χολέβας, Γ. Προκοπίου, Μ. Μπίρης καὶ οἱ καθηγήτριες κυρίες Ἀ. Ἀγοροπούλου-Μπιρμπίλη καὶ Μ. Ἀδάμη δίδαξαν σὲ δέκα μαθήματα Νεώτερη ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ.

Ὁ ἀρχαιολόγος ἐρευνητὴς τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Χρ. Μπουλώτης δίδαξε Γραμμικὴ Γραφὴ Β καὶ μυκηναϊκὸ κόσμο σὲ ὀκτὼ μαθήματα.

Ξενώνας

Στὸν ξενώνα Ντίτας Μαντζώρου καὶ κατὰ τὸ 1998 φιλοξενήθηκαν Ἑλληνες ἔφοροι καὶ ἐπιμελητὲς Ἀρχαιοτήτων, καθὼς καὶ ξένοι ἀρχαιολόγοι.

Ἐπιχορήγηση
ἐπιστημονικῶν
ἐργασιῶν

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ποσὰ ποὺ δαπάνησε ἡ Ἐταιρεία μὲ σκοπὸ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ κύριου ἔργου τῆς, δηλ. τοῦ ἀνασκαφικοῦ καὶ ἐκδοτικοῦ, κατέβαλε ἐπίσης καὶ σημαντικὰ ποσὰ γιὰ τὴν ἐνίσχυσιν ἔργων ποὺ συντάσσονται ἐκτὸς Ἐταιρείας, ἰδρυμάτων καὶ προσώπων ποὺ προετοιμάζουν δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν ὡς ἐξῆς:

1. Γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Λεξικοῦ τῶν Κυρίων Ἑλληνικῶν Ὀνομάτων» (“A Lexicon of Greek Personal Names”) (Ὁξφόρδη).

2. Γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασικῆς Μυθολογίας» (“Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae”) (LIMC, Basel).

3. Γιὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Ἐταιρείας Λακωνικῶν Σπουδῶν.

4. Γιὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιγραφικῆς Ἐταιρείας.

Ἐπίλογος

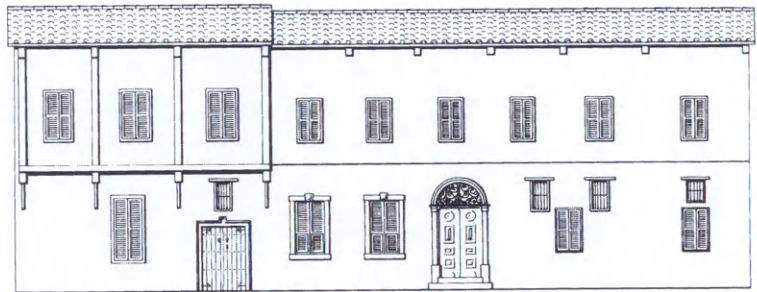
Στὸ προοίμιο τῆς ἐκθέσεώς μου ἔκαμα λόγο γιὰ τὶς δυσκολίες πού παρουσιάζει ἡ ἀνασκόπηση τῶν ἀρχαιολογικῶν πραγμάτων τῆς χρονιᾶς. Καθὼς σκοπός μας εἶναι ἡ κριτικὴ ἀπομνημόνευση γεγονότων καὶ ὄχι προθέσεων, θὰ περιοριστῶ μόνον σὲ ὅ,τι γενικότερου ἐνδιαφέροντος ἔγινε.

Ὁ νέος ἀρχαιολογικὸς νόμος ἀπασχόλησε καὶ πάλι τὸν Τύπο χωρὶς νὰ ὑπάρξει πρόοδος. Εἶναι κοινὸς τόπος ὅτι μὲ τὸν νόμο πού ἰσχύει δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προστατευθοῦν τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἐξίσου ἀνίσχυρος ὅμως θὰ εἶναι καὶ ὁ νέος τοῦ ὁποίου κοινοποιήθηκε τὸ σχέδιο. Ἐφήρμοσα ἐπὶ 35 χρόνια τὸν ἀρχαιολογικὸ νόμο καὶ γνωρίζω τὶς ἀδυναμίες του, τὶς ὁποῖες δὲν θεραπεύει τὸ νέο σχέδιο, ἔργο ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι δὲν ἀσχολήθηκαν ἐπαγγελματικὰ ποτὲ μὲ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων.

Ἡ ἐνοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας ἀποτελεῖ τακτικὸ θέμα ἀνακοινώσεων καὶ εὐκαιρία ἐκθέσεως προπλασμάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ξεπροβάλλει μία Ἀθήνα ἰδανικὴ καὶ ἐξωπραγματικὴ. Παράλληλα ὅμως λίγο πιὸ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὰ λατομεῖα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχει γίνεи πολλὲς φορὲς λόγος στὴν αἴθουσα τούτη, ἐξακολουθοῦν νὰ κατατρῶγουν τοὺς ἱστορικοὺς τόπους τῆς Ἀττικῆς, ἔστω καὶ ἂν ὑπάρχουν δικαστικὲς ἀποφάσεις πού τοὺς προστατεύουν.

Κατὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1998 ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας συνολικὸς ἀπολογισμὸς τοῦ ἐτήσιου ἔργου της, δηλαδὴ αὐτοῦ ποὺ συντελέστηκε κατὰ τὸ 1997. Τὰ ὅσα ἀνακοινώθηκαν κατὰ τὶς τέσσερις ἡμέρες ποὺ διήρκεσε ὁ ἀπολογισμὸς ἦσαν σημαντικὰ. Ἡ ἀναγκαστικῶς συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν πεπραγμένων τῆς Ὑπηρεσίας θεραπεύεται ἀπὸ τὶς διεξοδικὲς ἀνακοινώσεις ποὺ ἔκαμαν μερικὲς Ἐφορεῖες, τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, τῆς Θράκης, τῆς Θεσσαλίας τῆς Ἠπείρου, τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς Λευκάδας. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ἀκόμη ὅτι ἀπὸ χρόνια οἱ Ἐφορεῖες τῆς Μακεδονίας παρουσιάζουν κάθε χρόνο στὴ Θεσσαλονίκη τὸ ἐτήσιο ἔργο τους.

Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία
Τμῆμα Κύπρου

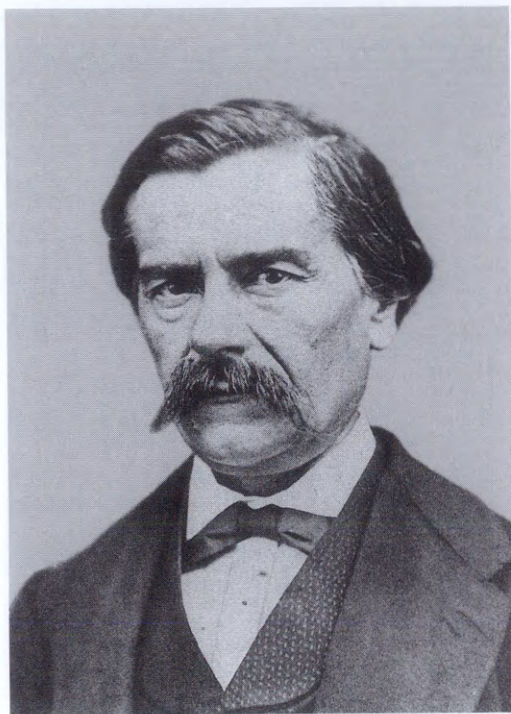

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ἔργα τῆς Ἐταιρείας εἶναι ἡ ἴδρυση τῆς Τμημάτων Κύπρου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος πέρυσι. Τὸ ἔργο εἶναι νέο καὶ θὰ χρειαστεῖ χρόνος ἀρκετὸς γιὰ νὰ βρεῖ τὸ Τμῆμα τὴν πραγματικὴ του μορφή καὶ νὰ ἀποδώσει κατὰ τὶς ἐπιθυμίες μας. Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κράτος θὰ δεῖξει καὶ πρὸς αὐτὸ τὴ συμπάθειά του, πράγμα ποὺ ἀπὸ μακροῦ ἔχει κάμει τὸ Κυπριακὸ, πρὸς τὸ ὁποῖο καὶ δημοσίᾳ ἐκφράζουμε τὶς εὐχαριστίες μας.

Ἐπῆρξε κάτι περισσότερο ἀπὸ εὐτυχῆς σύμπτωση, ἡ ἐξαγγελία ἴδρυσης ἐκ μέρους τοῦ Ἑπουργείου Πολιτισμοῦ δύο νέων ἀδελφῶν Ἰδρυμάτων στὸ ἐξωτερικό. Στις 16 Δεκεμβρίου 1998 κατὰ τὴ συνεδρία τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ὁ Γενικός Γραμματεὺς τοῦ Ἑπουργείου ἀνήγγειλε τὴν ἴδρυση στὴν Κύπρο καὶ ἐκ μέρους τοῦ Ἑπουργείου Πολιτισμοῦ Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, ἡ ὁποία θὰ κάμει στὴ μεγάλωνσο ἀνασκαφές, ἀναστηλώσεις, συντηρήσεις καὶ δημοσιεύσεις, ὅπως συμβαίνει μὲ ὅλες τὶς Ξένες Σχολές στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κύπρο. Τὴν ἴδια ἡμέρα, στις 16 Δεκεμβρίου γνωστοποιήθηκε ἀπὸ τὸν τότε Γενικὸ Διευθυντὴ Ἀρχαιοτήτων ἐπικείμενη ἴδρυση Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴ Ρώμη. Ἡ ἱστορία της εἶναι μακρά. Τὸ 1962 πῆγαν στὴ Ρώμη ὁ Χρῆστος καὶ ἡ Σέμνη Καρούζου καὶ ὁ Ἰωάννης Κοντῆς γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Οἱ πολιτικὲς ἀνωμαλίες ποὺ ἀκολούθησαν δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἴδρυση τῆς Σχολῆς. Τὸ 1980 ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιος Δοντᾶς πῆγε στὴ Ρώμη μὲ τὸν ἴδιο σκοπὸ. Ἐπῆρξε πρόοδος, βρέθηκε τὸ κατάλληλο κτίριο ἀλλὰ πάλι ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ ποὺ ἀκολούθησε προκάλεσε δεύτερο ναυάγιο τοῦ σχεδίου. Τώρα, εὐτυχῶς, ἔπειτα ἀπὸ 18 χρόνια ἐλήφθη ἡ σημαντικὴ ἀπόφαση, ἡ ὁποία πιστεύουμε ὅτι θὰ ἐφαρμοσθεῖ γιατί, σύμφωνα μὲ ἐπίσημη ἀνακοίνωση, «ὁ φάκελος τῆς Ρώμης εἶναι πανέτοιμος».

Ἐδῶ πρέπει νὰ σᾶς μνημονεύσω ὅτι κατὰ τὸ πρόσφατο παρελθόν, ἀκριβέστερα τὸ 1982, εἶχαν γίνεи ἀρμοδίως καὶ εἶχαν ἀνακοινωθεῖ σὲ περιορισμένο ὑπηρεσιακὸ κύκλο σχέδια ἰδρύσεως Σχολῶν ἢ Ἀποστολῶν στις χῶρες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ στὴ Λιβύη τὰ ὁποῖα, γιὰ ἀγνώστους λόγους, δὲν πραγματοποιήθηκαν.

Πρὶν κλείσουμε τὸν ἀπολογισμὸ τοῦ 1998 θὰ σᾶς μιλήσω σύντομα γιὰ δύο ἐπετεῖους τὶς ὁποῖες ἡ Ἑταιρεία μὲ σεβασμὸ μνημονεύει. Φέτος, τὸ 1999, συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπὸ

Στέφανος Ἄ. Κουμανούδης (1818-1899).

τὸν θάνατο τοῦ Στεφάνου Ἄ. Κουμανούδη († 20 Μαΐου 1899) καὶ 20 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀναστασίου Κ. Ὀρλάνδου († 6 Ὀκτωβρίου 1979). Καὶ οἱ δύο ὑπῆρξαν μεγάλοι Γραμματεῖς τῆς Ἑταιρείας, μεγάλοι διδάσκαλοι καὶ σημαντικὲς μορφές τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης.

Ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1845 καὶ τὸ 1846 κατέλαβε τὴν ἔδρα τῆς Λατινικῆς γραμματείας στὸ Πανεπιστήμιο. Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας ἔγινε τὸ 1859, ἀξίωμα τὸ ὁποῖο τίμησε ἕως τὴν παραίτησή του, τὸ 1894. Ὑπῆρξε ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔδωσε ζωὴ στὴν Ἑταιρεία, μετὰ τὸν μαρασμὸ τῆς ποὺ ἀκολούθησε ὅλο τὸ διάστημα 1849-1859 καὶ καθόρισε τὴν πορεία τῆς. Ὀπλισμένος ἐπιστημονικά, μὲ σπουδὲς κοντὰ στὸν Boeckh, μὲ βαθιὰ γνώση

τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς γραμματείας, προχώρησε ἀποφασιστικὰ στὴν πραγματοποίηση τοῦ ὄνειρου τῶν Ἑλλήνων ἀνθρωπιστῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, στὴν ἀποκάλυψη τῶν μνημείων καὶ τῶν τόπων ποὺ μᾶς ἦσαν γνωστὰ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, τὸν Θουκυδίδη, τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Πausανία.

Πρῶτο ἔργο κατὰ τὴ γραμματεία τοῦ Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη, ὑπῆρξε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Παναγίας τῆς Πυργιώτισσας, δηλαδή τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀττάλου ποὺ σήμερα ὑψώνεται μεγαλοπρεπῆς. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν χώρο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κατηφόρη ἔφερε στὸ φῶς τὴν ἔξοχη σειρά τῶν κοσμητῶν τῆς Ἀθήνας τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος. Ἀκολούθησαν τὸ Διονυσιακὸ θέατρο, ὡς συνέχεια τῆς καρποφόρας δοκιμῆς τοῦ Z. H. Strack, τοῦ Κεραμεικοῦ τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορία τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Στ. Α. Κουμανούδη, ἐκτίθεται στὸν *Μέντορα* τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1998. Ἡ νότια κλιτύς τῆς Ἀκροπόλεως ἐρευνήθηκε καὶ ἀποκαλύφθηκε τὸ Ἀσκληπιεῖο, συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ στὴν Ἀκρόπολη μὲ τὰ γνωστὰ θαυμάσια ἀποτελέσματα, ἔγινε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς λεγομένης Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς, ἡ ὁποία ὅμως μένει ἡμιτελής ἀπὸ τὸ 1891, καὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀδριανοῦ.

Ἀνάμεσα στὰ ἔργα τῆς γραμματείας του εἶναι ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἐλευσίνος, τοῦ Ἀμφιαρείου τοῦ Ὠρωποῦ, τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἐπίδαυρο, τῶν Μυκηνῶν, γιὰ νὰ περιορισθῶ μόνο στίς μεγάλες καὶ σὲ ὅλους γνωστές.

Ἀλλὰ καὶ τὰ μουσεῖα τῆς Ἑταιρείας, ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενο ἀποτέλεσαν τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, ὑπῆρξαν δικά του ἔργα. Τὸ μουσεῖο στὸ Πανεπιστήμιο, ὅπου ἐκτέθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ κοσμητές, τοῦ Βαρβακείου κατόπιν καὶ τοῦ Πολυτεχνείου τέλος, ὅπου ἐκτέθηκαν καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ Schliemann τῶν Μυκηνῶν ἦσαν δικά του ἔργα, μὲ τὰ ἀρχαῖα καταγεγραμμένα, ἕως τὸ 1877 ἀπὸ τὸν ἴδιο, καὶ κατόπιν ἀπὸ τὸν γιό του Ἀθανάσιο, τὸν Ἐπιμελητὴ τῶν Μουσείων.

Ὅταν ἐπισκέπτεσθε τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο νὰ ἔχετε πάντα κατὰ νοῦ ὅτι τὸ μέγιστον τοῦ περιεχομένου του βρέθηκε στὶς ἀνασκαφές τῆς Ἑταιρείας πού διηύθυνε ὁ Στέφανος Κουμανούδης.

Μὲ δική του πρωτοβουλία καὶ συνεχὴ ἐπίβλεψη ἔγινε καὶ ὁ ἀγώνας κατὰ τῆς ἀρχαιοκαπηλείας στὴν ἐκτὸς Ἀττικῆς Ἑλλάδα, κυρίως στὴ Βοιωτία, ὅπου ὁ χαλαρὸς ἀρχαιολογικὸς νόμος καὶ ἡ φαυλότης τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων ἦταν τὸ στήριγμα τῶν τυμβωρύχων καὶ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Τὸ γιγάντιο ἔργο τοῦ Παναγιώτη Σταματάκη στὴ Βοιωτία, ἡ διάσωση χιλιάδων ἀγγείων καὶ εἰδωλίων ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Τανάγρας, οἱ ἀμέτρητες ἐπιγραφές ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα, τὶς πόλεις καὶ τὰ ἱερά τῆς Βοιωτίας, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας καὶ ἡ εὔρεση τῶν λειψάνων τῶν 254 νεκρῶν Θηβαίων ἱερολογιτῶν τοῦ 338 π.Χ., ἀποτελοῦν ἔργα τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἔμπνευσης τοῦ Στεφάνου Ἀ. Κουμανούδη.

Πρὶν ὅμως κλείσω τὴν ἐλλιπὴ μνημόνευση τῶν ἔργων του ἀναφέρω καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐπιτεύγματά του, τὴν ἐπανέκδοση, τὸ 1883, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἡ ὁποία, ὡς ἐκ θαύματος, πάνοπλη σὰν τὴν Ἀθηναῖα πού ξεπήδησε ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ πατέρα της, ἐμφανίστηκε ἀνώτερη σὲ ἐμφάνιση καὶ ἐφάμιλλη σὲ περιεχόμενο τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν. Οἱ ἕως τὸ 1894 τόμοι, γεμάτοι σημαντικὲς μελέτες καὶ μὲ εἰκονογράφηση πρωτοφανὴ στὴν Ἑλλάδα, ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιο καὶ τὸ ὑπόδειγμα τῶν 104 τόμων πού ἐκδόθηκαν κατόπιν ἕως τὴ φετινὴ χρονιά. Οἱ τόμοι αὐτοὶ περιέχουν τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων.

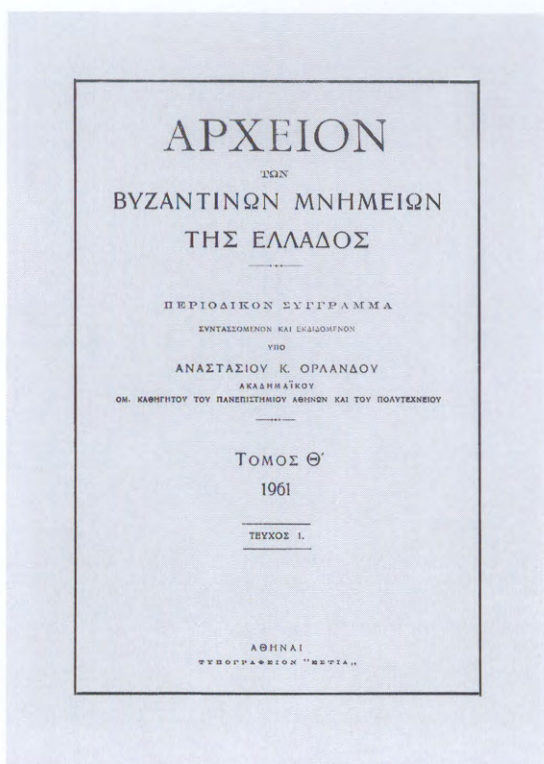
Τὸν Ἀναστάσιο Κ. Ὁρλάνδο γνωρίσαμε πολλοὶ ἐδῶ μέσα καὶ ἀρκετοὶ τὸν εἶχαν δάσκαλο. Θυμόμαστε τὴν χωρὶς καμιὰ ἀπουσία διδασκαλία του στὸ Πανεπιστήμιο, τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο

Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος (1887-1979).

ζωντάνευε τὸ μάθημά του μὲ τὰ ὠραῖα σχέδια στὸν πίνακα, καὶ τὸν εὐπροσέγγορο χαρακτήρα του.

Μετὰ τὸν Κουμανούδη ὑπῆρξε ὁ δραστηριότερος γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας καὶ στὰ χρόνια του, ἀπὸ τὸ 1951 ἕως τὸ 1979, ἐπὶ 28 χρόνια, ἡ Ἑταιρεία ἤχμασε ἐπιστημονικά. Ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα λίγα χρόνια μετὰ τὸν πόλεμο καὶ ἐφρόντισε, ἐπικουρώντας τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἱπηρεσία, νὰ ἐπεκταθεῖ ἡ δραστηριότητα τῆς Ἑταιρείας καὶ στὶς σωστικὲς ἀνασκαφές. Οἱ δημοσιεύσεις, οἱ ὁποῖες λίμναζαν, ἔγιναν περισσότερες· κατὰ τὴν περίοδο τῆς γραμματείας του ἐκδόθηκε σειρὰ σημαντικῶν διατριβῶν τῶν νέων Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων, καὶ κτίστηκε τὸ μέγαρο τῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία τότε ἀποτελοῦσε τὸν κύριο παράγοντα τῆς ἀρχαιολογικῆς προόδου στὴν Ἑλλάδα.

Τὸ ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου εἶναι πασίγνωστο καὶ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ συνθετικὸ πνεῦμα, πράγμα πού δείχνει τὴ βαθιὰ του παιδεία καὶ τὴν ἐπιστημοσύνη του. Τὸ Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, εἶναι δώδεκα τόμοι περιοδικοῦ τοὺς ὁποίους συνέταξε μόνος, ἔργο μὲ ἐνότητα, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς σύνθεση, ὅπως ἡ Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ, Ἡ Ξυλόστεγος Βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, Τὰ Ὑλικά Δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος, καὶ τέλος τὸ Λεξικὸν τῶν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων.

Ἡ ἔκταση, τὸ μέγεθος καὶ ἡ σημασία τοῦ ἔργου του μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μόνον μὲ τὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Πολίτου στὴ Λαογραφία. Καὶ ἐκεῖνος εἶδε ἐνιαίᾳ τὴν ἐπιστήμη του καὶ προσπάθησε νὰ δώσει τὴ συνολικὴ εἰκόνα τῆς.

Ἡ ἀρχαιολογία δὲν σταματᾷ στὸν Ὀρλάνδο καὶ ἡ πρόοδος τῆς εἶναι ἀέναη. Στὰ ὅσα ὅμως ἐκεῖνος προσέφερε καὶ στὴν ἔκταση πού καλύπτουν αὐτὰ τὰ ὁποῖα μᾶς ἄφησε, δὲν εἶχε διάδοχο οὔτε μιμητή.

Ἐχοντας αὐτὰ ὑπόψη ἡ Ἑταιρεία ἀπεφάσισε τὴν ἐπανέκδοση τῶν δώδεκα τόμων τοῦ Ἀρχείου τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, καὶ κατὰ τὴν τελευταία ἐπιθυμία τοῦ Ὀρλάνδου, πού περιέχεται στὴν αὐτόγραφη διαθήκη του, τὴ συνέχιση τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἀρχείου. Οἱ πρῶτοι νέοι τόμοι, ὁ δέκατος τρίτος καὶ οἱ ἐπόμενοι, θὰ περιέχουν ὅλες τὶς βυζαντινοῦ περιεχομένου μελέτες τοῦ Ὀρλάνδου δημοσιευμένες σὲ ἐλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν μνημείων ἀπάντων του, τὸ Ἀρχεῖο θὰ συνεχιστεῖ μὲ τὴν ἀναδημοσίευση ὁμοίου περιεχομένου μελετῶν τῶν ἐλλήνων βυζαντινολόγων, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς μελέτες ἐκείνων πού δὲν ὑπάρχουν πλέον, τοῦ Λαμπάκη, τοῦ Σωτηρίου, τοῦ Ἀδαμαντίου καὶ νεωτέρων.

Τὸ ἔργο θὰ ἐκδίδεται περιοδικῶς καὶ πιστεύουμε ὅτι θὰ ἀποτελέσει προσφορά στὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ	7
ΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ	11
1. Ραμνοῦς	11
2. Μαραθῶν. Τσέπι	18
3. Σκάλα Ὀρωποῦ	24
4. Καλλιθέα Πατρῶν	37
5. Μεσσήνη	39
6. Φιγάλεια	51
7. Θέρμος	54
8. Φιλιππιάς	57
9. Δωδώνη	59
10. Ἀμφίπολη Χριστιανική	66
Η ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	68
Ἐπίδαυρος. Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτα	68
Λέχαιον	71
Ἀμφίπολη ἀρχαία	71
Ἀκρωτήρι Θήρας	71
Μινῶα Ἀμοργοῦ	77
ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ	81
ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ	95
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	97

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1998

ΑΡ. ΤΟΜΟΥ 45

ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΙΕΚΑΒΗΝΑΡΙΟ ΤΟΥ 1999

ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.»

ΜΙΛΩΝΟΣ 26 - ΑΘΗΝΑ

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ

ΕΥΡΩΠΗ ΜΑΝΤΕΛΟΥ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

ΗΛΕΚΤΡ. ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΝΕΛΛΗ ΙΩΑΝΝΟΥ

ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΧΕΔΙΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΙΑΝΑΚΗΣ

ΜΟΝΤΑΖ Α. ΜΠΟΥΜΠΑΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΥ. ΑΝΔΡΟΒΙΚ